

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τρία εισαγωγικά μαθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892.¹

Α'

Ἐξετάζοντες κατὰ τὸ παρελθὸν ἀκαδημαϊκὸν ἔτος τὸν δημόσιον βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀναζητοῦντες ἐν τῷ μεγάλῳ πλήθει τῶν ποιητικωτάτων τὴν φύσιν ἀρχαίων πολιτειῶν τὰ κοινὰ πάσαις στοιχεῖα καὶ μελετῶντες τὰς αἰτίας τούτων, ὅπως συναγάγωμεν καθολικώτερα πορίσματα περὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν πολιτειῶν, προσεστήσαμεν καθοδηγὸν ἡμῶν τὸν μέγαν Σταγαίρειτον φιλόσοφον. Τὰ γεγονότα, ἅτινα ἀπεθσαύρισε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς καὶ τοῖς περιελθοῦσιν εἰς ἡμᾶς εὐαριθμοὶ λειψάνοι τῶν Πολιτειῶν, καὶ αἱ εἰς ταῦτα στηριζόμεναι φιλοσοφικαὶ γνῶμαί του παρέχουσι στερεώτατα θεμέλια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς ἀρχαίας πολι-

¹ Περὶ τῆς πρὸ τριῶν περίπου ἐτῶν ἀνευρεθείσης πολυτίμου συγγραφῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πολὺς ἐγένετο λόγος καὶ παρ' ἡμῖν, οἱ δ' ἡμέτεροι φιλόλογοι μετὰ ζήλου ἡσχολήθησαν εἰς τὴν μελέτην αὐτῆς. Ἀλλὰ τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τῆς «Ἀθηναίων πολιτείας» δημοσιευθέντα ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασι καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχεσιν ἀφορῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κριτικὴν ἐξέτασιν τοῦ κειμένου, οὐδὲν δὲ καθ' ὅσον γινώσκομεν ἐγράφη παρ' ἡμῖν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς συγγραφῆς καὶ περὶ τῶν φιλογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς προκύπτουσιν. Ὅθεν νομιζόμεν ὅτι χρησιμώτατον ἀνάγνωσμα προσφέρομεν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας, δημοσιεύοντες τὰ μαθήματα, ἅτινα ὁ καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Ν. Γ. Πολίτης πρόεταξεν ὡς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Β' μέρους τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς, ἣν ἐδίδαξε κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1891—1892. Τούτων, εὐμενῶς παραχωρηθέντων ἕκτοτε ἡμῖν, εἶχομεν προαναγγείλη τὴν δημοσίευσιν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1891, ἠναγκάσθημεν ὅμως ἕνεκα διαφόρων λόγων ν' ἀναβάλωμεν ταύτην μέχρι τοῦδε. Ὁ ἀξιότιμος κ. καθηγητὴς, παρακληθεὶς ὑφ' ἡμῶν, συνεπλήρωσε τὰ μαθήματα ταῦτα, περιλαβὼν ἐν ὑποσημειώσεσι τὰ πορίσματα τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν γενομένων μελετῶν περὶ τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς.

τείας· ὅθεν ἀναγκαίως τὴν ἄλλοθεν προσκομιζομένην ὕλην πρέπει πρὸς ταῦτα νὰ προσαρμόζωμεν καὶ κατὰ ταῦτα νὰ ἐλέγχωμεν καὶ βασιανίζωμεν, τούτου δ' ἕνεκα δυσχερὲς καὶ ἀμύχανον ἀποβαίνει τὸ ἔργον ἡμῶν ὅπου διὰ τὴν ἀπώλειαν συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπορρήγνυται ὁ καθοδηγῶν ἡμᾶς μίτος. Διότι ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς ἱστορίας τῶν πολιτειῶν, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν πολιτικῶν κατασκευασμάτων τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ μένη εἰς αἰῶνα. Ἐν ᾧ ὁ ὀβελίσκος τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὴν εἰκονικωτάτην ῥῆσιν τοῦ Γκαίτε, διὰ τὴν ἀσταθῆ βᾶσιν αὐτοῦ πρὸ πολλοῦ κατέπεσε καὶ συνετρίβη, ἡ πυραμὶς ἦν ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους ἔστησεν ὁ Ἀριστοτέλης θὰ μένη ἀσάλευτος ἔσαι. Ὅπως δὲ κατανοήσωμεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀρκεῖ δύο τινὰ μόνον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν· πρῶτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐφαρμόζει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του μέθοδον, ἧς αὐτὸς εἶναι ὁ εὐρετής, καὶ εἰς ἣν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ὀφείλει τὴν πρόοδον αὐτῆς· — ἀλλὰ περὶ ταύτης θὰ διαλάβωμεν μετ' ὀλίγον· — ἔπειτα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ὁ πάντων ἐπιτηδειότατος νὰ παράσχη εἰκόνα ἀπηκριβωμένην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολιτείας· τυγχάνων ἐν τῷ μεταίχμιῳ δύο μεγάλων ἱστορικῶν περιόδων, τῆς περιόδου τῆς αὐτοτελοῦς δράσεως τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τῆς περιόδου τῆς ὑπαγωγῆς καὶ συγχωνεύσεως αὐτῶν εἰς κοσμοκρατορίας, εἶχε μὲν ἐνώπιον αὐτοῦ πλῆρες καὶ ἀπηρτισμένον τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἔβλεπε δὲ ἤδη ἐνουμένους εἰς μίαν πολιτείαν Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, καὶ εὐρυνόμενον τὸν κύκλον τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν τῆς πολιτείας. Καὶ τὴν μὲν τελευταίαν ταύτην φάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἧς ἡ μελέτη ἔμελλε νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς Στωϊκοὺς εἰς τὰς κοσμοπολιτικὰς θεωρίας αὐτῶν, ἠδυνάτει βεβαίως νὰ διαγνώσῃ οὕτω προῶρος ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ ἐξηκολούθει μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, χαρακτηρίζων τοὺς βαρβάρους ὡς μὴ ἔχοντας «τὸ φύσει ἄρχον», καὶ διὰ τὴν δουλικὴν φύσιν αὐτῶν ὑπομένοντας τὴν δεσποτικὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχήν. Ἀλλὰ τὴν πρὸ τῆς περιόδου ταύτης ἐξέλιξιν τοῦ δημοσίου βίου ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἀποτελοῦσαν ἐνιαῖον καὶ αὐτοτελὲς ὄλον, ἐδυνήθη νὰ μελετήσῃ ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν αὐτῆς, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς, καὶ οὕτω νὰ τὴν ἀναπαραστήσῃ μὲν ἐν εἰκόνι ἐναργεστάτῃ, ν' ἀποκορυφώσῃ δὲ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του εἰς τηλαυγῆ φιλοσοφικὰ θεωρήματα. Ὅθεν ὀρθῶς ἐλέχθη περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀποκαταστήσας τὸν μετὰ τὸν Θουκυδίδην διαρρηχθέντα σύνδεσμον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἱστοριογραφίας, ἐπρωκοδόμησεν ἐπὶ τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης

τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ ἐπλούτισε τὴν ἱστοριογραφίαν νέον εἶδος αὐτῆς προσθεῖς, τὸ τῆς ἱστορίας τῶν πολιτειῶν.

Τοιαύτης οὔσης τῆς σπουδαιότητος τῶν πολιτικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς ὀρθὴν καὶ πλήρη γνῶσιν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εὐλόγως ἠκούσθη μετ' ἐνθουσιώδους χαρᾶς ἀρχομένου τοῦ ἔτους τούτου ἡ ἀγγελία περὶ ἀνευρέσεως ἐνὸς τῶν ἀπολεσθέντων βιβλίων τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, τῆς πρώτης τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ὀκτῶ Πολιτειῶν πόλεων, ἃς κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συνέγραψε. Πρὸς τῇ χαρᾷ δὲ ἦν ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν παντὸς φιλομούσου ἡ διάσωσις ἔργου τῶν κλασσικῶν χρόνων, πολλὴ ἦτο ἡ προσδοκία τῶν ἱστορικῶν, τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν φιλοσόφων καὶ καθόλου πάντων τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἀπεκδεχομένων ἐκ τοῦ πολυτίμου εὐρήματος συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων αὐτῶν περὶ τῆς ἐπιφανεστάτης τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν, λύσιν ἀποριῶν καὶ ἐπανόρθωσιν ἡμαρτημένων γνωμῶν. Ὅτε δὲ κατὰ Φεβρουάριον ἐνεστῶτος ἔτους ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἡ Ἀθηναίων πολιτεία ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου ὑπαλλήλου F. G. Kenyon, καὶ μετ' ὀλίγον τὸ πανομοιότυπον τοῦ παπύρου, δικαίως ἠδύναντο πάντες νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν λόγον, ὃν εἶπεν ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Λεύκιος Αἰμίλιος, ἰδὼν τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον Δία, ὅτι μείζω τῆς προσδοκίας εὗρον τὴν ἀλήθειαν. Ἄπλετον καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐθαμβητικὸν εἶνε τὸ ἐπιχέμενον φῶς ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀθηναίων πολιτείας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ θαυμαστῆς ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας περιγράφων τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας, ἀναζητεῖ ἅμα μετὰ φιλοσοφικῆς βαθυνοίας τὴν ἀρχὴν καὶ τὰς αἰτίας τῶν θεσμῶν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἡ ἐξέλιξις ἀναπαρίσταται σαφῶς πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πλείστας λεπτομερείας ἐγινώσκομεν καὶ πρότερον, καὶ δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μαρτυριῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες κυριωτάτην πηγὴν εἶχον αὐτὴν ταύτην τὴν συγγραφὴν τοῦ Ἀριστοτέλους· ἀλλὰ νῦν τὸ πρῶτον καταμανθάνομεν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν φύσιν πολλῶν θεσμῶν καὶ δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν τὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ἀκρίβεστάτων δεδομένων. Διότι ἡ ἀνευρεθεῖσα Ἀριστοτέλειος συγγραφή, εὐστοχωτάτην μὲν ἔχουσα τὴν διάταξιν, ἅμα δὲ φιλοκάλως ἐπεξεργασμένη, διαπρέπει πρὸς τοῖς πλεονεκτήμασι τούτοις διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεθόδου, τεμνουσῆς εὐθεῖαν καὶ ἀσφαλῆ ὁδὸν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν, καὶ διὰ τὸ ἐμφυχῶν τὴν περισυνηγμένην ὕλην φιλοσοφικὴν

πνεῦμα, ἀνεπιγνώστως ποδηγετοῦν τὸν ἀναγνώστην. Γεγονότα ἀγνωστα τῶς, χρονολογίαι, μεταγραφαὶ ἢ ἀναλύσεις αὐθεντικῶν κειμένων, παντοῖαι ἄλλαι εἰδήσεις τοσοῦτον ἀφθονοὶ ὡς ἀπὸ θαψιλεστάτης πηγῆς προχέονται, ὥστε δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπερβολικὸν τὸ γραφὲν ὑπὸ ἐπιφανοῦς ἀρχαιοδίφου, τοῦ Lipsius, ὅτι πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδομέναι συγγραφαὶ περὶ τῆς ἀττικῆς πολιτείας καὶ περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς πρέπει νὰ θεωρηθῶσι πεπαλαιωμένα¹. διότι τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσιάζει μὲν οὐκ ὀλίγα νέα προβλήματα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἀσυγκρίτως μείζον εἶναι τὸ κέρδος, ὅπερ πορίζομεθα μακθάνοντες πλείστα βέβαια γεγονότα καὶ εὐρίσκοντες τὴν ὀριστικὴν λύσιν πολλῶν ἀντιλεγόμενων ζητημάτων.

Τὰ μέγιστα ὅμως θὰ ἐμειοῦτο ἡ ἀξία τοῦ εὐρήματος, ἂν ἐβεβαιούντο αἱ γνώμαι τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι ἡ Ἀθηναίων πολιτεία δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦτο πρὸ παντὸς λόγου περὶ τῶν διδασμάτων, ἅτινα ἀρνούμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἐπιείγει ὁ ἔλεγχος τῶν ἀντιρρήσεων περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς, ἐπειδὴ σύμφωνος πρὸς τὰ πορίσματα τοιοῦτου ἐλέγχου ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἐκτίμησις τῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦ κύρους τῶν διδασμάτων ἐκείνων.

Καὶ ἐν πρώτοις ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὸ Βρεταννικὸν μουσεῖον δὲν ἐγένετο, ὡς οὐχὶ σπανίως συνέβη, θῦμα θρασείας τινὸς κιβδηλείας. Ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, ἣτις πρόκειται εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν, δὲν εἶναι ἔργον κιβδηλοποιῦ συνονθυλεύσαντος τὰ περιωθέντα λείψανα τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς καὶ ταῦτα συμπεπληρωμένα καταγράφαντος ἐπιτηθεῖως ἐν παλαιαῖς παπύροις, ὅπως διὰ τοιοῦτου δόλου πορισθῇ μέγα κέρδος. Κατώρθωσαν ἀληθῶς ἐνίοτε κιβδηλοποιοὶ δεξιώτατοι νὰ ἐξαπατήσωσι σοφοὺς ἄνδρας, ὑπολαβόντας μνημεῖα πολιᾶς ἀρχαιότητος ἢ ἔργα ἐπιφανῶν συγγραφέων τὰ ἐντεχνα κατασκευάσματα ἐκείνων.

¹ Lipsius ἐν Berichten d. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften. 1894, σ. 41.—Ὅτι ἀπὸ τῆς εὐρέσεως τῆς Ἀριστοτελείου συγγραφῆς ἄρχεται νέα περίοδος ἐρένης τῆς Ἀθηναίων πολιτείας καὶ καθόλου τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων μαρτυροῦσιν αἱ νέαι ἐκδόσεις τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ K. F. Hermann (Α' Τόμ. Ἀρχαιοτήτες τοῦ δημοσίου βίου Β' Τμήμα Ἀθηναίων πολιτεία, ὑπὸ V. Thumser, ἐν Φρειβούργῳ, 1892) τοῦ G. Busolt (Griech. Staats- u. Rechtsaltertümer. 2a ἔκδ. ἐν Μονάχῳ, 1892) καὶ τοῦ G. Gilbert (Handbuch der griech. Staatsaltertümer. T. A'. 2a ἔκδ. ἐν Λιψία 1893). Ἐξεδόθησαν προσέτι καὶ τινες μονογραφαὶ περὶ ζητημάτων ἱστορικῶν ἐκ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας πηγαζόντων, ὡς ἡ τοῦ Bruno Keil (Περὶ τῆς Σολωνείου πολιτείας. Ἐν Βερολίῳ, 1893, γερμανιστί), ἢ τοῦ Henri Francotte (L'organisation de la cité Athénienne et la réforme de Clisthènes. Bruxelles, 1893).

εἶναι γνωστότατον εἰς ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Σιμωνίδου· ἀλλὰ τοῦ διαβοήτου Συμαίου καὶ ἄλλοι ἀνεδείχθησαν ὑπέρτεροι ἐν τῇ ἀδόξῳ ταύτῃ σταδιοδρομίᾳ. Ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία ὅμως, πλὴν τῆς συμφωνίας πρὸς τὰ περιωθέντα ἀποσπάσματα, ἦν εὐχερῶς θὰ ἀπειργάζοντο οἱ κιβδηλοποιοί, παρέχει παμπληθῆ τεκμήρια πείθοντα ὅτι εἶναι πάντως ἔργον ἀρχαίου συγγραφέως καὶ οὐχὶ κατασκευάσμα ἀπατεῶνος. Οὐδὲ δύναται νὰ ἐγείρῃ ὑπόνοιαν τινα περὶ νοθείας ἢ σιωπῆ τῶν ἀρχῶν τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου καὶ τοῦ ἐκδότου περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ παπύρου καὶ τοῦ χρόνου τῆς εὐρέσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς προσκλήσεως αὐτοῦ. Τὸν τόπον τῆς προελεύσεως δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν ἀσφαλῶς. Εἶναι ἡ Αἴγυπτος, τῆς ὁποίας οἱ τάφοι ἀπέδωκαν ἡμῖν κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, πλὴν ἄλλων ἤττονος λόγου ἀξίων γραπτῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, λόγους τοῦ Ὑπερίδου καὶ ἀγνωστα λείψανα τοῦ Ἀλκμᾶνος, τῆς Σαπφούς, τοῦ Ἐπιχάρμου, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τελευταῖον τοὺς μίμους τοῦ Ἡρόνδου. Ἄν δ' εἶναι δύσκολος ἡ ἐξακριβωσις τοῦ χρόνου τῆς εὐρέσεως, ἀδιαφόρου ἄλλως, βέβαιον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς, ὡς καὶ τὰ πλείστα τῶν ὁμοίων εὐρημάτων, εὐρέθη ἐν θήκῃ μουμίας, προωρισμένον πιθανῶς ἔκπαλαι πρὸς πλήρωσιν τοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς θήκης κενοῦ χώρου, τοῦ μὴ κατεχομένου ὑπὸ τοῦ σώματος. Οἱ δ' εὐρόντες Φελλάχοι, ἀντὶ νὰ παραδώσωσιν αὐτό, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων αἰγυπτιακοῦ νόμου, εἰς τὸ ἐν Βουλᾶκ μουσεῖον, εὐτελῆ λαμβάνοντες ἀποζημίωσιν, προετίμησαν νὰ τὸ πωλήσωσι λάθρα ἀντὶ ἀδρότερου τιμήματος εἰς Ἀγγλοὺς, οἵτινες τὸν πλουτισμὸν τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου ὑπολαμβάνουσιν ὡς δημοσίαν ἀνάγκην δικαιολογοῦσιν τὴν παραβίασιν τῶν νόμων τοῦ ὑπ' αὐτῶν προστατευομένου καὶ κατεχομένου κράτους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔκριναν ἀναγκαῖον νὰ ὁμολογήσωσιν αἱ τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου ἀρχαί, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀποσιώπησις τῶν κατὰ τὴν πρόσκτησιν τοῦ πολυτίμου κειμηλίου.

Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο (κατὰ τὰς περιγραφὰς τὰς δημοσιευθείσας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Kenyon καὶ τῇ τοῦ πανομοιότυπου ὑπὸ τοῦ ἐφόρου τοῦ τμήματος τῶν χειρογράφων τοῦ Βρεταννικοῦ μουσείου Edward Scott καὶ κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην περιγραφὴν ἐν τῇ κριτικῇ ἐκδόσει τῶν G. Kaibel καὶ U. de Wilamowitz-Moellendorf) ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παπύρων ἢ τόμων, ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἔχει μῆκος μικρόν τι πλέον τῶν δύο μέτρων, ὁ δεῦτερος μικρόν τι ἔλαττον τῶν δύο μέτρων, ὁ δὲ τρίτος καὶ πιθανῶς καὶ ὁ ἐφαρμένος τέταρτος μικρόν τι ἔλαττον τοῦ μέτρου. Εἶναι δ' ἐπισημασμένοι εἰς μὲν τὸν πρῶτον πάπυρον τὸ γράμμα

Α, εἰς τὸν δεῦτερον τὸ γράμμα Β καὶ εἰς τὸν τρίτον Γ τόμος. Οἱ πάπυροι εἶναι ὀπισθόγραφοι, δηλονότι τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους αὐτῶν, ὅπερ κατέλιπεν ἄγραφον ὁ πρῶτος κτήτωρ· εἶναι δὲ γεγραμμένοι εἰς 37 σελίδας (ἢ ὡς λέγομεν σήμερον στήλας) ἐν συνεχείᾳ διακοπτομένη μόνον ἐν τῷ μέσῳ τῆς 10 σελίδος, ὅπῃθεν ἀρχεται ἀπόσπασμά τι περιλαμβάνον τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κατὰ Μειδίου λόγου τοῦ Δημοσθένους καὶ σχόλια εἰς τὸν λόγον τοῦτον, πληροῦν δὲ καὶ ὅλην τὴν ἐπομένην σελίδα, τὴν πρὸ τῆς ἐνδεκάτης· τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι διαγεγραμμένον ὑπὸ τοῦ νεωτέρου βιβλιογράφου. Τὸ κείμενον εἶναι κολοβόν· ἐλλείπουσι τὰ πρῶτα κεφάλαια, ἅτινα ἔλειπον προδήλως καὶ ἐκ τοῦ παπύρου, ὃν ἀντέγραψεν ὁ τοῦ ἡμετέρου βιβλιογράφος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ προσγεγραμμένου ἐν ἀρχῇ γράμματος Α, δηλοῦντος τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου τόμου, καὶ ἐκ τοῦ ἀγράφου χώρου, ὃν κατέλιπεν ἐν τῷ παπύρῳ ὁ βιβλιογράφος ὅπως προσθήσῃ μετέπειτα τὰ ἐλλείποντα, ἂν ποῦ ἤθελεν εὖρη πληρέστερον κείμενον· ἐλλείπει προσέτι μία σελὶς μετὰ τὴν τριακοστήν, ἣτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ Δ' τόμου, ὡς εἰκάζουσιν οἱ Γερμανοὶ ἐκδόται· ὁ δὲ τέταρτος καὶ τελευταῖος τόμος εἶναι τοσοῦτον ἐφθαρμένος, ὥστε δὲν εἶναι ἴσως ἐλπὶς νὰ προσθεῖ τι εἰς τὴν μετὰ θαυμαστῆς ὀξυδερκείας καὶ κριτικῆς ὀξυνοίας γενομένην ἀποκατάστασιν ὑπὸ τῶν Kaibel καὶ Wilamowitz¹. Ὑπάρχει δὲ πιθανώτατα καὶ χάσμα τι πρὸ τοῦ 61 κεφαλαίου, ὑποδειχθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Weil ἐν τῷ Journal des Savants. — Τὸ κείμενον εἶναι γεγραμμένον, κατὰ μὲν τὸν ἐκδότην τοῦ πανομοιότυπου καὶ τὸν Kenyon, ὑπὸ τεσσάρων βιβλιογράφων, κατὰ δὲ τοὺς Γερμανοὺς ἐκδότας ὑπὸ δύο, ὧν ὁ πρῶτος (ὁ γράψας τὸν πρῶτον, μίαν σελίδα τοῦ δευτέρου καὶ τὸν τρίτον τόμον) ποιεῖται χρῆσιν μικρογραμμάτου ἐπισεσυρμένης γραφῆς, γράφει πυκνότερα καὶ μετὰ πολλῶν ταχυγραφικῶν σημείων καὶ καθαρῆς ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων· τοῦ δὲ δευτέρου, τοῦ τὸν γ' τόμον γράψαντος, εἶναι μὲν εὐαναγνωστοτέρα ἢ μεγαλογράμματος τετραγωνικῆ γραφῆ, ἀλλὰ βριθεὶ ὀρθογραφικῶν ἀμαρτημάτων, ὧν τινα προέρχονται ἐκ τῆς προφορᾶς (οἷον διαμφιζήτῃσις, αἰνιαυτὸν κτλ.). Ὁ αὐτὸς δὲ πιθανῶς βιβλιογράφος παραδιώρθωσε καὶ τινα χωρία τοῦ κειμένου². Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχων ὁ πάπυρος τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου εἶναι κρείσσων τοῦ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὐρεθέντος Βερολινείου χειρογράφου τοῦ ἐκ τεσσάρων φύλλων χάρτου ἀποτελουμένου, περιέχοντος δ' ἀποσπάσματα

¹ Ὁ τελευταῖος ἐκδότης Fr. Blass συνεπλήρωσεν εὐστόχως τινὰ τῶν χασμάτων.

² Τὴν γνώμην ταύτην τῶν Γερμανῶν ἐκδοτῶν καταπολεμεῖ ὁ Kenyon (ἐν τῇ γ' ἐκδόσει τῆς Ἀθηναίων πολιτείας), ἐμμένων εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξενηθεῖσαν.

τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἐκ τῶν κεφ. 12. 13. 21 καὶ 22 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kenyon (περὶ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων ἐκτενῶς διέλαβεν ὁ Diels ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Βερολίῳ Ἀκαδημίας τοῦ 1885).

Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐγράφη ὁ πάπυρος δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀρισθῇ ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους ἔχει καταγεγραμμένους λογαριασμούς, γράφοντας κατὰ τὸ ἐνδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Οὐεσπασιανοῦ (78—79 μ. Χ.). Εἰκάζεται δὲ καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ὅτι ὁ γράψας χάριν οἰκονομίας τὸ κείμενον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ παπύρου, οὐ εἶχεν ἤδη γεινῆ χρῆσις, ἔγραψε τοῦτο ὀλίγα ἔτη ὕστερον, περὶ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνος μ. Χ. Ἐχομεν λοιπὸν πρὸ ἡμῶν σχετικῶς παλαιότατον χειρόγραφον τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἣν πάντες οἱ ἀρχαῖοι, οἱ ἐκ ταύτης ἀρυσθέντες εἰδήσεις περὶ τοῦ δημοσίου βίου καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἀριστοτέλην.

Ἄλλ' εἶναι ἀληθῶς ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ συγγραφὴ αὕτη καὶ ὀφειλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀνεκδοιάστως τὴν ὁμόφωνον περὶ τούτου γνώμην τῶν ἀρχαίων;

Ἡ γνησιότης τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἠμφισβητήθη, πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ κειμένου, ὑπὸ τοῦ ἐπιμελῶς περισυναγαγόντος τὰ περισωθέντα λείψανα τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλίων Valentin Rose¹, ὑποστηρίζαντος ὅτι αἱ Πολιτεῖαι συνετάχθησαν ὑπὸ περιπατητικῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου. Τὴν γνώμην ταύτην ἐπολέμησεν ὁ Heitz², παραδεχθεὶς ἑτέραν τινὰ μέσσην γνώμην, ἣν ὁμως ἀρδῆν ἀνατρέπει τὸ ἀνευρεθὲν κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ὅτι δηλαδὴ αἱ Πολιτεῖαι δὲν ἦσαν ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους γράφειν πρὸς δημοσίευσιν, ἀλλὰ μᾶλλον συλλογὴ εἰδήσεων, ἃς ἠρύσθη ὁ φιλόσοφος ἐκ γραπτῶν μνημείων ἢ προφορικῶν ἀνακωνώσεων, δὲν συνέπηξε δ' εἰς βιβλίον, ἀλλὰ κατέλιπεν ἀνεπεξεργάστους. Ἐπίσης ἐκ τοῦ ἀνευρεθέντος κειμένου ἐλέγχεται τὸ ἀνυπόστατον τῆς γνώμης τοῦ Rose, ὅτι αἱ Πολιτεῖαι ἐγγράφησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἀπέθανεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἣτοι μηνὶ Ὀκτωβρίῳ τοῦ ἔτους 322, κατέλαβον οἱ Μακεδόνες τὴν Μουνιχίαν καὶ ἐγένετο ἡ ὑπὸ Ἀντιπάτρου ἐπιβληθεῖσα μεταβολὴ τῆς πολιτείας. Ταύτης ὁμως οὐδεμία

¹ Aristoteles peudepigraphus. Lips. 1863. — Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta. Βερολ. 1870 ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίῳ Ἀκαδημίας· καὶ ἐν Λιψία 1886 ἐν στερεοτύπῳ ἐκδόσει παρὰ Teubner.

² Die verlorenen Schriften des Aristoteles. Lpz. 1865 σ. 230 κέ.

γίνεται μνεία ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ, ἐν ἣ ἀναφέρεται ὡς τελευταία μεταβολὴ ἢ ἐπελθοῦσα μετὰ τὴν ἐκ τῆς Φυλῆς κάθοδον τῶν δημοκρατικῶν καὶ περιγράφεται ἢ ἐκ ταύτης προελθοῦσα κατάστασις τῆς πολιτείας, ἢ ὑφισταμένη μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους· ὅθεν προδήλως ἢ Ἀθηναίων Πολιτεία ἐγράφη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς ἐπὶ Ἀντιπάτρου μεταβολῆς. Ἀκριβέστερον δὲ δύναται νὰ ὁρισθῇ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς μετὰ τὸ 329/328 π. Χ. ἤτοι μετὰ τὴν ἀρχοντείαν τοῦ Κηφισοφῶντος, μνημονευομένου ἐν τῷ βιβλίῳ καὶ πρὸ τοῦ 325/324, ὅτε τὸ πρῶτον ἐναυπηγήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πεντήρεις, διότι τοιαῦται δὲν μνημονεύονται ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ μόνον τριήρεις καὶ τετρήρεις¹. Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς βάσις πρὸς ὄρισμόν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ἢ μετονομασία τῆς Σαλαμινίας εἰς Ἀμμωνιάδα (ἐν κεφ. 61 ἀναφέρονται δύο ταμίαι, ὁ τῆς Παράλου καὶ ὁ τῆς τοῦ Ἀμμωνος, ἐξ οὗ τινες εἰκάζουσιν ὅτι ἐγράφη τὸ βιβλίον πρὸ τοῦ θανάτου Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου). διότι κατεδείχθη ὑπ' ἄλλων, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Ἀμμωνος εἰς Ἀθήνας ἦτο ἄσχετος πρὸς τὰς ἀπονεμηθείσας εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον τιμὰς².

Αἱ ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐπανελήφθησαν σφοδρότερον μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ κειμένου. Εἶναι βεβαίως ὠφελιμωτάτη τῇ ἐπιστήμῃ καὶ προάγει αὐτὴν συντελοῦσα εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν γνώσεων ἡμῶν ἢ ἄνευ προκαταλήψεως ὑπαγωγῇ εἰς τὴν κριτικὴν βάσανον πάσης μαρτυρίας, πάσης εἰδήσεως, καὶ μάλιστα ὁσάκις αὐταὶ ἀνατρέπουσιν ἐπικρατούσας δοξασίας. Ἀλλὰ δὲν

¹ Nün ἡ παρασιώπησις τῶν πεντήρων κρίνεται ὅπως ἐπουσιώδης, χρόνος δὲ τῆς συγγραφῆς ὁρίζεται μετὰ τῆς ἀρχοντείας τοῦ Κηφισοφῶντος καὶ τῆς ἐν ἔτει 322 π. Χ. μεταπολιτείας. Ὁ Bruno Keil (ἐνθ' ἄν. σ. 148) καὶ ὁ Gilbert (ἐνθ' ἄν. σ. X.) παρατηροῦσιν εὐλόγως ὅτι αἱ κατὰ τὸ ἔτος 325 ναυπηγηθεῖσαι τὸ πρῶτον 7 πεντήρεις (ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀπτικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ CIA. ἀριθ. 809 d) ἀπετέλουν τμήμα παντελῶς ἀσήμαντον τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, ἔχοντος κατ' ἐκείνο τὸ ἔτος 360 τριήρεις καὶ 50 τετρήρεις.—Τούναντιον εἰς ὄρισμόν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς συντελεῖ, κατὰ τὸν Gilbert, χωρίον τι τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας (κεφ. 62, 2), ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν κύριοι τῆς Σάμου· ἀλλὰ ταύτην ἀπόλεσαν ἐν ἔτει 322 π. Χ., ἅρα πρὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐγράφη τὸ βιβλίον.

² Τούναντιον ὁ Nissen (ἐν Rhein. Museum f. Philol. 1892 σ. 197 κέ.) μεγάλην ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὰ μνημονευόμενα ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτεία ὀνόματα τῶν ἱερῶν νεῶν, καὶ τῇ βοήθειᾳ τούτων εἰκάζει ὅτι τὸ βιβλίον συνεγράφη μετὰ τὸ Ὀκτωβρίου τοῦ 324 καὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 323 π. Χ. Τὰς εἰκασίας τοῦ Nissen ἀνασκευάζει ὁ Bruno Keil (ἐνθ' ἄν. σ. 148—150).

πρέπει ἄρα γε νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς δυσάρεστον ἀποκείμενον τῆς ἀναπτυχθείσης κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἐν τῇ φιλολογίᾳ ὑπερκριτικῆς μανίας ἢ ὑπέρφρων ἀπόρριψις ὁμοφώνου γνώμης τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς γνησιότητος ἔργου ἀρχαίου συγγραφέως, ἢ μεγαλοποίησις τῶν ἀρνητικῶν καὶ ἢ ὑποτίμησις τῶν θετικῶν δεδομένων; Πῶς δ' ἄλλως εἰ μὴ καινόσπουδα φροντισματα δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τὰς κριτικὰς μελέτας ἐκείνων, οἵτινες ἀγωνίζονται ἔργα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν νὰ κατατάξωσιν εἰς τὰ δέσποτα, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ἀναιροῦσι τὴν γνώμην ἣν εἶχον ἐκ τῶν προτέρων ἐσηματισμένην οἱ τοιοῦτοι κριτικοὶ περὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν συγγραφέων καὶ περὶ τῶν καινοφανῶς ὑπὸ τούτων ἐκτεθειμένων πραγμάτων; καὶ ταῦτα οὐ μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῆς τέχνης· — μὴ λησμονήσωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ Ἐρμῆς ὑπεστήριξάν τινες ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν Πραξιτέλη, ἀφορμώμενοι ἐκ τινῶν τεχνικῶν χαρακτήρων, οἵτινες μέχρι τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀγάλματος ἐπιστεύετο ὅτι ἦσαν ἴδιοι τῷ Λυσίππῳ. — Ἀλλ' ὁ χρόνος, τῇ βοήθειᾳ σώφρονος κριτικῆς, παρασύρει εἰς τὴν λήθην τὰ τοιαῦτα φροντισματα, καὶ μόνον βέβαιον κέρδος ἐκ τούτων ἀπομένει ἢ διὰ τῆς συζητήσεως διευκρίνησις πολλῶν ἀμφιβολιῶν, ἢ διαφώτισις σκοτεινῶν ζητημάτων, ἢ ἀναιρέσεις τῶν ἐναντιολογιῶν καὶ ἐπομένως ἢ ἐνίσχυσις τῆς ἀληθείας. Ἡ ἀπὸ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας παραβλαστήσασα ἀρνητικὴ κριτικὴ δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔσχε τοιοῦτο πέρασ· βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ὀλίγων διέεισε τὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου· οὐδὲν ἦττον ἀναγκαίαν νομίζομεν βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῶν ὑπ' αὐτῆς προβαλλομένων ἀντιθέτων γνώμῶν.

Εἰς τρεῖς κατηγορίας δύνανται νὰ ταχθῶσιν οἱ ἀρνούμενοι τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας. Α') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι αὕτη δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ὑπό τινος τῶν Περιπατητικῶν. Β') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι ἐγράφη ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ φιλοσόφου, ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν ὅμως τούτου, ἐπιθεωρήσαντος καὶ διορθώσαντος αὐτήν· καὶ Γ') εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀμετάβλητον τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλοιωθὲν διὰ μεταγενεστέρων παρεμβολῶν.

Καίτοι, ὡς πρὸς ὀλίγου ἠκούσατε, ἐκ τεκμηρίων παρεχομένων ὑπ' αὐτῆς τῆς συγγραφῆς συνάγεται ἀναμφιβόλως ὅτι συνετάχθη αὕτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν γνώμην τοῦ Rose, ὅτι ἢ Ἀθηναίων Πολιτεία εἶναι ἔργον περιπατητικοῦ τινος φιλοσόφου, ἢ σπασθή καὶ ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ δι' ἐπιχειρημάτων ἐξ αὐτῆς τῆς συγγραφῆς εἰλημμένων ὁ Fr. Cauer ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ (Hat Aristoteles die

Schrift vom Staate der Athener geschrieben? ἐν Στουτγάρτη). Οὗτος ἀποκλίνει μὲν πρὸς τὴν γνώμην ὅτι δὲν εἶνε ἀνάξιον τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἀριστοτέλους ἔργον, σκοποῦν τὴν περιουναγωγὴν ὕλης καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ ἀπολύτως ἀδύνατον ὅτι πλὴν τῶν θεωρητικῶν τοῦ ἔργου, τῶν προωρισμένων δι' ὀλίγους μαθητάς, ἔγραψεν ὁ φιλόσοφος καὶ ἄλλα χάριν τῶν πολλῶν, ἵνα διδάξῃ τοὺς φιλομαθεῖς (σ. 9). Ἄλλ' ὅτι ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία δὲν παρέχει ἡμῖν μόνον ὕλικόν ἀκατέργαστον παραδέχεται λεληθότως ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, λέγων ὅτι ἡ πρώτη ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς συγγραφῆς εἶναι ἀναμφισβητήτως εἰς ἄκρον εὐάρεστος, διότι ὁ ἀναγνώστης πείθεται ὅτι μόνον ἕξοχος ἱστοριογράφος ἠδύνατο νὰ γράψῃ αὐτὴν (σ. 10). Καταγράφει δὲ καὶ σειρὰν γεγονότων καὶ παρατηρήσεων, ἐμφανιστῶν τὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν τοῦ συγγραφέως. Καὶ ὅμως ἐκ τούτων καὶ μόνων δὲν πείθεται περὶ τῆς γνησιότητος. Τούναντίον δ' ὑποστηρίζει ὅτι ἐγράφη ὑπὸ περιπατητικοῦ τινος φιλοσόφου, ἀναγκαζόμενος νὰ μεταβάλλῃ πῶς τὴν γνώμην τοῦ Rose, προσθέτων ὅτι ἐγράφη τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν γνώμην ταύτην συνάδουσαν πρὸς τὸν βεβαιωθέντα χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου.

Τὰ ὑπὲρ τῆς γνώμης του προσαγόμενα ἐπιχειρήματα συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς: ὅτι παρατηροῦνται ἀντιφάσεις μεταξὺ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας: ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρασιωπᾷ γεγονότα, ἅτινα ὄφειλε νὰ μνημονεύσῃ καὶ ἀγνοεῖ πηγὰς κυριωτάτας: καὶ ὅτι δουλικῶς καὶ ἀκρίτως ἀκολουθεῖ τὰς πηγὰς. — Ἐν ἐπικρίσει τῆς μελέτης τοῦ Cauet¹ κατεδείχθη ἡδὴ τὸ ἀνυπόστατον τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ περὶ ἀντιφάσεων μεταξὺ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας καὶ τῶν Πολιτικῶν ἢ δὲ φαινομένη ἀντιφάσις χωρίου τινὸς τῶν Πολιτικῶν (B', 12) περὶ τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος πρὸς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, ἀντὶ ν' ἀποδεικνύῃ τὴν μὴ γνησιότητα ταύτης, ἐνισχύει τούναντίον τὴν καὶ πρὸ τῆς ἀνευρέσεως αὐτῆς ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῶν Πολιτικῶν εἶναι μεταγενεστέρα παρεμβολή². Ὁ δ' ἄλλος

¹ E. Szanto ἐν Wochenschrift f. klass. Philologie 1891, ἀρ. 28.

² Ὁρθῶς ὅμως παρατηρεῖ ὁ Fr. Rühl (ἐν Rhein. Museum, 1891, σ. 444 κέ. καὶ ἐν Jahrb. f. class. Philologie. Supplementbd. XVIII (1892), σ. 688 κέ.), ὅτι καίπερ παρεμβεβλημένον τὸ χωρίον τῶν Πολιτικῶν δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς, διότι ὁ γράψας αὐτὸ ἦτο πάντως Ἀριστοτελικός: καὶ ἂν παραδεχθῶμεν δ' ὅτι ἠγγόνει τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα ἦσαν σύμφωνα πρὸς τὰς κρατούσας παρὰ τοῖς

ἰσχυρισμὸς τοῦ Cauet, ὅτι παρασιωπᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ἀξιομνημόνευτα γεγονότα, ἐλέγχει παρανόησιν τοῦ σκοποῦ τῆς συγγραφῆς: τὰ κυριώτατα τῶν παραλειφθέντων εἶναι οἱ νόμοι τοῦ Δράκοντος καὶ τινες τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος: ἀλλὰ τούτων οἱ εἰς τὸ ποινικὸν καὶ τὸ ἀστικὸν ἀναγόμενοι δίκαιον ἢ τὰ τῆς λατρείας κανονίζοντες δὲν εἶχον χώραν ἐν συγγραφῇ περὶ τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν Ἀθηναίων, διὸ εὐλόγως ἐν παρόδῳ ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς φονικούς θεσμούς τοῦ Δράκοντος καὶ τοὺς ἄλλους νόμους, οὓς ἔθηκεν ὁ Σόλων. Θαυμάζει προσέτι ὁ Cauet ὅτι δὲν γίνεται πολὺς περὶ Περικλέους λόγος καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλκιβιάδου μνημονεύεται: ἀλλ' οὗτος μὲν οὐδόλως συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτεύματος, ὁ δὲ Περικλῆς ἀσημάντους μόνον μεταβολὰς ἐπήνεγκεν εἰς αὐτό, ἄς ἀναγράψῃ ὁ Ἀριστοτέλης: μὴ τάσσων δὲ τὸν Περικλέα ἐν τοῖς βελτίστοις τῶν πολιτικῶν μετὰ τοὺς ἀρχαίους, φανερώσει τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ οὐδὲν πλέον: ἄλλως δὲ μέγιστος ἔπαινος τοῦ Περικλέους ἀπὸ στόματος ἀριστοκρατικοῦ φιλοσόφου εἶναι οἱ λόγοι αὐτοῦ ὅτι «ἔως μὲν οὖν Περικλῆς προειστήκει τοῦ δήμου βελτίω τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν ἦν, τελευτήσαντος δὲ Περικλέους πολὺ χείρω».

Ὁ ἰσχυρισμὸς τέλος τοῦ Cauet, ὅτι ὁ γράψας τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν ποιεῖται κατὰ κόρον χρῆσιν ἀδοκίμων πηγῶν καὶ ἀκολουθεῖ δουλικῶς ταύταις φαίνεται παντελῶς ἀδικαιολόγητος. Τούναντίον ἡ συγγραφὴ διακρίνεται διὰ τὴν περιεσκεμμένην χρῆσιν ἀσφαλῶν πηγῶν καὶ τὴν κριτικὴν βάσανον αὐτῶν: ἀναφέρει μὲν ὁ Ἀριστοτέλης ἐσφαλμένας εἰδήσεις, ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ διὰ νὰ ἐλέγξῃ ταύτας, διότι κρίνει ἀναγκαίαν τὴν ἀναίρεσιν ἀνακριδῶν μαρτυριῶν συγγραφέων γνωστοτάτων: τὰ μάλιστα δὲ διδακτικὴ εἶναι ἰδίᾳ ἡ διαφωνία αὐτοῦ πρὸς τὰ Ἑλ-

συγχρόνοις του γνώμας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων.— Ἄλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος κατ' οὐδὲν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὰ παράτολμα συμπεράσματα τοῦ τε Cauet καὶ τοῦ Rühl, ὅτι τὰ περὶ Δράκοντος ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ ἀντίκεινται ἄντικρυς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἢ ἐλέγχουσι νοθείαν τῆς συγγραφῆς. Τίς λόγος πείθει ἡμᾶς νὰ ἐπιρρίψωμεν εἰς τὸν ὑποτιθέμενον συγγραφέα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας φιλόσοφον (εἴτε ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός εἶναι οὗτος, εἴτε ἄλλος τις) τὴν μομφὴν ὅτι ὑπέπεσεν εἰς πλάνην ἱστορικὴν, εἰς ἣν δὲν ἦτο δυνατόν δῆθεν νὰ ὑποπέσῃ ὁ παρεμβάλων τὸ χωρίον ἐκεῖνο εἰς τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους περιπατητικός; Πιθανωτάτη τούναντίον καὶ αἴρουσα τὴν φαινομένην ἀντίφασιν εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Peter Meyer (Des Aristoteles Politik und die Ἀθηναίων πολιτεία: ἐν Βόννη, 1891, σ. 16 κέ.) ὅτι ὁ ὀλιγαρχικὸς χαρακτήρ τῆς πρὸ τοῦ Δράκοντος πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, οὐδαμῶς μετεβλήθη, ἀλλ' ἐνισχύθη μᾶλλον διὰ τῶν νόμων τούτου: ὀρθῶς ἄρα ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς τοῦ χωρίου ἐκεῖνου τῶν Πολιτικῶν, ὅτι ὁ Δράκων ἀπολιτεία ὑπαρχούση τοὺς νόμους ἔθηκεν».

ληνικά του Ξενοφώντος, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ιστοριογράφος σκοπίμως ἀπέκρυψεν ἐν πολλοῖς τὴν ἀλήθειαν, ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς εὐνοίας.

Τὸ ἀσύστατον ὅμως τῆς γνώμης τοῦ Cauet καταφαίνεται μάλιστα καὶ ἐν τούτῳ, ὅτι ἀδυνατεῖ ν' ἀποδώσῃ εἰς ἄλλον τινὰ γνωστὸν φιλόσοφον ἢ ιστοριογράφον τὴν συγγραφὴν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἀρνούμενος δὲ τὴν πατρότητα τοῦ Ἀριστοτέλους παραδέχεται οὐδὲν ἥττον ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ὑπὸ μαθητοῦ ἐμπεφορημένου τῶν ἰδεῶν τοῦ διδασκάλου¹. Τὸ σφάλμα τοῦτο προσεπάθησε ν' ἀποφύγῃ ὁ Julius Schwarcz, ἔγκριτος μὲν δημοσιολόγος, γνωστότερος ὅμως μᾶλλον διὰ τὸ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μῖσός του, ὅπερ ἐκδηλούμενον ἐν τῷ ὀγκωδεδεσάτῳ περὶ Δημοκρατίας συγγράμματί του καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ πέρυσιν ἐκδοθείσῃ «Κριτικῇ τῶν παρ' Ἀριστοτέλει εἰδῶν τῶν πολιτειῶν» (Kritik der Staatsformen des Aristoteles. Eisenach, 1890), φαίνεται ὡς τις ἀναχρονισμὸς περιεργός ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν, ὑπενθυμίζων τὰς ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἔριδας τῶν Ἀριστοτελικῶν καὶ τῶν Πλατωνικῶν. Οὗτος ἐν διατριβῇ ἐπιγραφομένην Aristoteles und die Ἀθηναίων πολιτεία auf dem Papyrus des British Museum, ἐκδοθείσῃ δ' ἐν Λιψία ἐν παραρτήματι τοῦ Β' τόμου τοῦ περὶ Δημοκρατίας συγγράμματός του, ἀρνεῖται μὲν ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, παρατάσσει δὲ

¹ Νεωστὶ ὁ Rühl προχωρῶν περαιτέρω (ἐν Jahrb. f. class. Phil. Suppl. Bd. XVIII (1892) σ. 703 κέ.) ἀποφαίνεται ὅτι τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἔγραψεν ὁ μαθητὴς τοῦ Πτολεμαίου Ἡρακλείδης ὁ Δέμβος, εἰς ὃν πρέπει ν' ἀποδοθῇ καὶ ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ φεραμένη ἐπιτομὴ τοῦ περὶ Πολιτειῶν, ἢ συνεκτιδομένη συνήθως μετὰ τῆς Ποικίλης ἱστορίας τοῦ Αἰλιανοῦ. Ἄλλ' ἀδυνατεῖ νὰ δικαιολογήσῃ ἐπαρκῶς τὴν παρασιώπησιν ἐν συγγραφῇ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπενεχθεισῶν σπουδαιοτάτων μεταβολῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν Ἀθηναίων, τὴν ἐπὶ Ἀντιπάτρου καὶ ἐπὶ Κασάνδρου μεταπολιτείαν, τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φυλῶν εἰς 12 ἀντὶ 10 κτλ. Εὐλογώτερον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὴν ἐπιτομὴν ἐκείνην, συμφωνοῦσαν καθ' ὅλα πρὸς τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἐποίησεν ὁ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ζήσας γραμματικὸς, ὃν ὁ Ἀθήναιος καλεῖ «Ποντικὸν λεσχηνευτήν». (ΙΔ', 649 c.). Ὅτι τὸ περὶ Πολιτειῶν τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ εἶναι ἐπιτομὴ τῶν Πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶκασε πρῶτος πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ F. W. Schneidewin, τὴν δ' ἄμεσον ἐξάρτησιν τοῦ περὶ Ἀθηναίων κεφαλαίου τῆς ἐπιτομῆς ταύτης πρὸς τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους κατέδειξεν ὁ Carl v. Holzinger (Aristoteles athenische Politie und die Heraklidischen Excerpte ἐν Philologus 1891 τ. 50 σ. 436—446).

σειρὰν ὀνομάτων πιθανωτέρων κατ' αὐτὸν συγγραφέων, τὸ τοῦ Θεοφράστου, τὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, τὸ τοῦ Ἑρμίππου τοῦ Καλλιμαχείου, τὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου. Ἄλλ' ἡ κριτικὴ πλάστιγξ αὐτοῦ, πρὸς στιγμὴν τῆδε κάκεισε ταλαντευθεῖσα, βέπει πρὸς τὸν Φαληρέα Δημήτριον. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος πολιτευτὴς ἐγίνωσκε βεβαίως, κατὰ τὸν Schwarcz, πολλῷ καλύτερον τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ τῆς ἀττικῆς διοικήσεως, ὁ κυβερνήτης τῆς πόλεως ἠδύνατο νὰ μελετήσῃ τὰ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ αὐτῆς κείμενα τῶν νόμων πολλῷ εὐκολώτερον τοῦ ταπεινοῦ μετοίκου· ἄλλως ἢ γλῶσσα διαφέρει τῆς Ἀριστοτελείου, καὶ ἀντιφάσεις πρὸς τὰ Πολιτικά παρατηροῦνται (δηλονότι αὐταὶ ἐκεῖναι, περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ὠμιλήσαμεν). Καὶ εἰς μὲν τὸ περὶ γλώσσης ἐπιχείρημα θὰ ἐπανέλθωμεν μετ' ὀλίγον. Τὰ δ' ἄλλα δὲν χρήζουσι μακρᾶς ἀνασκευῆς. Ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, φιλόσοφος καὶ οὗτος περιπατητικὸς, ἔγραψεν ἀληθῶς κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένηος τοῦ Λαερτίου (Ε', ε' 89) περὶ τῶν Ἀθῆνῃσι Πολιτειῶν, ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν πολιτῶν, βιβλία δύο, καὶ περὶ τῆς Ἀθῆνῃσι νομοθεσίας βιβλία πέντε· ματαιοπονεῖ ὅμως ὁ Schwarcz, ἀγωνιζόμενος νὰ προσαρμόσῃ τὰ περισωθέντα ὀλίγιστα λείψανα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημητρίου πρὸς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, καὶ συγκλώθων τὰ σύγκλωστα. Ὁ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου ἐκλεχθεὶς ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως, καὶ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ἐπὶ δεκαετίαν διαχειρισθεὶς (318—308), εἶναι πιθανὸν ὅτι γράφων περὶ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐσκόπει ἄλλο τι πλὴν τῆς δικαιολογίας τῆς πολιτείας αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐξορίᾳ θὰ κατέτριβε τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του ὅπως διδάξῃ τοὺς συμπολίτας του γνωστὰς αὐτοῖς λεπτομερείας περὶ τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως κατὰ τοὺς εὐκλεεῖς χρόνους τῆς δημοκρατίας, αἵτινες συμφέρον εἶχε μᾶλλον νὰ ἐξαλειφθῶσιν ἀπὸ τῆς μνήμης αὐτῶν; Ῥητῶς ὁ Στράβων ἀναφέρει (Θ' σ. 398), ὅτι τὰ ὑπομνήματα, ἃ συνέγραψε περὶ τῆς πολιτείας Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐδήλουν ὅτι οὐ μόνον οὐ κατέλυσε τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπληρώρωσε. Φανερόν δ' ὅτι διὰ τῶν τοιούτων πολιτικῶν συγγραφῶν αὐτοῦ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐσκόπει ν' ἀπολογηθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀμέσως μὲν διὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ περὶ τῆς δεκαετίας, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν προμνημονευθεισῶν. Φέρεται ἀπόσπασμά τι αὐτῶν, ἀσήμαντον ἄλλως, περὶ τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος· ἢ τοιαύτη ἀναδρομὴ εἰς τὸ παρελθὸν δὲν θὰ εἶχεν ἄρα σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας ἀκατὰ τοὺς Σόλωνος νόμους ἐπολιτεύοντο, ὡς ἰσχυρίζοντο τότε οἱ ὀλιγαρχικοί;¹ Ἐπειτα

¹ Πρβλ. Διοδ. Σικ. ΙΗ', 18.

οὐδείς λογικῶς σκεπτόμενος δύναται νὰ πεισθῆ ὅτι Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, γράφων περὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, θὰ παρήρχετο ἐν σιγῇ τὴν ἐπὶ Ἀντιπάτρου μεταβολήν, ἥμιστα δὲ τὴν ἐπὶ Κασάνδρου (318 π. Χ.), ἥτις κατ' αὐτὸν ἐγένετο ἡ ἀρίστη πασῶν, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς ἦτο τότε κύριος τῆς πόλεως. Καὶ ὅμως οὐδ' ὑπαινίσσεται κἀν τὰς τοιαύτας μεταβολὰς ἡ Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν τῶν ἀρνούμενων τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐτάξαμεν τοὺς ἰσχυριζομένους ὅτι εἶναι ἔργον μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, διορθωθὲν ὑπὸ τούτου. Ἄγγλος τις κριτικὸς μάλιστα ἀξιῶ ὅτι διέκρινε καὶ τὰ ἴχνη τῶν διορθώσεων τοῦ διδασκάλου εὐρηγῆται δὲ ταῦτα, κατ' αὐτόν, ἐν τοῖς χωρίοις τοῖς ἀρχομένοις ἀπὸ τοῦ «οὐ μὴν ἀλλά»¹. Προσάγονται ὅμως καὶ ἄλλα σοβαρώτερα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης, ἥτοι ἡ διαφορὰ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀθηναίων πολιτείας πρὸς τὸν τῶν ἄλλων συγγραφῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἡ δυσχέρεια τῆς περισυναγωγῆς ὑφ' ἐνὸς μόνου ἀνδρὸς καὶ δὴ πολυασχολωτάτου, παντοδαπῶν εἰδήσεων περὶ πλείστον ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Ὁ Γάλλος φιλόλογος Weil, μὴ ἀρνούμενος τὴν γνησιότητα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ἐν τοῖς κυριωτάτοις, ἀποφαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ τῶν πραγμάτων ἐξέτασις καὶ ἡ διάταξις τῆς συγγραφῆς εἶναι ἀναμφιβόλως ἔργον τοῦ διδασκάλου· τὸ δ' ὑλικὸν ἐνδεχόμενον ὅτι περισυνήχθη ἐν μέρει ὑπὸ βοηθῶν². Ἀναγκαιοτάτη βεβαίως ἦτο τῷ Ἀριστοτέλει ἡ συνεργασία μαθητῶν καὶ ἄλλων βοηθῶν, καὶ ἄνευ τοιαύτης θὰ ἠδυνάτει νὰ πορισθῆ εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πολιτείας πλείστον πόλεων, ὧν τινες ἀπώταται καὶ ἄγνωστοι, ὡς αἱ ἐν Ἰταλίᾳ, ἢ Καρχηδῶν κλπ. Ἀλλὰ τίνα χρεῖαν εἶχε τῆς συνεργασίας τῶν μαθητῶν τοῦ προκειμένου περὶ πόλεως ἦν εἴπερ τις καὶ ἄλλος κάλλιστα ἐγίνωσκε, τῆς πόλεως ἐν ἣ τὸ πλείστον τοῦ βίου διήγαγε; διότι ὁ Ἀριστοτέλης, 63 ζήσας ἔτη (384—322), διέτριψε τριάκοντα τρία ὅλα ἔτη ἐν Ἀθήναις. Ἄλλως δὲ τὸ ζήτημα τῆς περισυναγωγῆς τῆς ὕλης εἶναι ἐπουσιῶδες· ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ ἀξία πάσης συγγραφῆς ἐγκτεται προπάντων ἐν τῇ διατάξει καὶ τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ὕλης· ὅταν δὲ ταῦτα ὁμολογοῦμεν ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνάγκη καὶ τὴν ὅλην συγγραφὴν ἀνεκδοιάστως ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτόν, ἀδιαφοροῦντες ἂν τὴν πρώτην ὕλην συνέλεξεν ὁ ἴδιος ἢ παρ' ἄλλων παρέλαβεν.

¹ L. Whibley ἐν Classical Review Μαΐου 1891 σ. 222.

² Ἐν Journal des Savants. Ἀπρὶλ. 1891 σ. 202.

(Ἐπεταὶ συνέχεια)

Ν. Πολίτης.

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ

ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΑΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΗΛΙΚΑ'

... Ἡ ἐπανάστασις λοιπὸν (τοῦ 1854), Βασιλεῦ, ἀπέτυχε, διότι ἦτο μισόν, νόθον, ψευδὲς πρᾶγμα. Αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὀργανισθοῦν φανερά καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν. Οἱ ἐντόπιοι δὲν ἔλαβον τ' ἄρματα· ὅθεν αἱ καταχρήσεις τῶν ἰδικῶν μας, διότι εὐρέθησαν οἱ μόνοι ἔνοπλοι, ἡ ἔλλειψις προμηθειῶν, ὀργανισμοῦ, πατριωτικῆς ἐπιμονῆς, διότι ἐπὶ τέλους οὗτοι ἐγνώριζον ὅτι, ὅποταν ἦθελον, ἔφευγον καὶ ἐσώζοντο εἰς τὸ ἑλληνικόν· δὲν ἔχανον τίποτε.

Ἴδου οἱ κύριοι λόγοι, Μεγαλειότατε, τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος· τὴν αἰτίαν τῆς ἀποτυχίας τοῦ εὐρίσκομεν ἀκόμη, ἂν προσθέσωμεν τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ὑπουργείου Σου καὶ ἰδίως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τὰς ἀντιζηλίας καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν τῶν ὀπλαρχηγῶν, τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας, γενικοῦ σχεδίου καὶ καταλλήλου διευθύνσεως τοῦ κινήματος. Καὶ αὐτὰ μὲν δυνατὸν εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ διορθωθοῦν, ἀλλ' ὅποιαδήποτε νέα μέτρα καὶ ἂν λάβετε, δὲν θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐπαναστατήσετε πλέον τὸν τόπον. Οἱ Τούρκοι εἶνε πολυάριθμοι τώρα, νικηταί, ἐνῶ οἱ ἰδικοὶ μας εἶνε ἐντελῶς ἀποθαρρημένοι καὶ ὠργισμένοι διὰ τὰς καταχρήσεις. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μεταβάλουν τὸν νόθον πόλεμον εἰς γνήσιον, ὁ ὁποῖος πρέπει μάλιστα κρυφώτερος νὰ γείνη, διότι αἱ Δυνάμεις ἔγειναν ἀπαιτητικώτεροι. Ὅπλα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην δὲν δύναμεθα βεβαίως νὰ προμηθευθῶμεν πλέον, ἀφοῦ καὶ τὰ ὀλίγα τοῦ Βελγίου μᾶς τὰ ἐπῆραν εἰς τὴν Μάλταν. Τὰ κύρια λοιπὸν αἴτια τῆς ἀποτυχίας δὲν θὰ λείψουν· δὲν ὑπάρχει καμμία ἐλπίς ἀπὸ τὰ νέα μέτρα.

Σημ. Διευθ. Παρνασσῶ. Ὁ αἰδιμος Σπυριδων Πήλικας, διαπρεπῆς νομομαθῆς καὶ καθηγητῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, χρηματίσας δὲ καὶ ὑπουργὸς ἐν ἔτει 1853 καὶ 1854, κατέλιπεν ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα, λίαν περίεργα καὶ ἐνδιαφέροντα, φωτίζοντα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὰ Ἀπομνημονεύματα ταῦτα ἐκδοθήσονται ὅσον οὕτω τῇ εὐσεβεῖ φροντίδι τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ κ. Ἰω. Ν. Πήλικας, δικηγόρου, εὐμενῶς παραχωρήσαντος ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν τὸ παρὸν ἀπόσπασμα, ἐξ οὗ ἐπαρκῶς καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης τοῦ ὅλου ἔργου.

Τούτο καλῶς γνωρίζουν καὶ οἱ Ὑπουργοὶ Σου καὶ ἐν τοσοῦτῳ Σὲ ἀπα-
τοῦν. Διὰ τοῦτο ὀργίζομαι, Βασιλεῦ, διότι ὅταν εἴμεθα μόνοι εἰς τὸ
Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, συμφωνοῦν ὅλοι εἰς ὅ,τι λέγω, ἐνώπιόν σου
ὅμως μένω ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος (Ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν)
μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε γνώμην. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἀποστολὴν εἰς Θεσ-
σαλίαν τοῦ Σπυρο-Μήλιου, τοῦ Γαρδικιώτου καὶ τοῦ Βλαχοπούλου,
ὅπως δοθῇ νέα ὄθησις, τὴν ἐγκρίνω μόνον ὑπὸ τὴν ἐποψίν τοῦ νὰ φαί-
νεται ὑπάρχον τὸ κίνημα διὰ μερικὸν ἀκόμη καιρὸν, διὰ νὰ διαπρα-
γματευθῆτε ὅταν ἔλθουν αἱ διακρινώσεις τῶν Δυνάμεων καὶ οὕτω κα-
τορθωθῇ νὰ παραιτηθῶμεν χωρὶς ἄλλην βλάβην.

— Ὅχι, ἐλπίζω νὰ λάβῃ νέαν ζωὴν τὸ κίνημα, μοῦ ἔλε-
γεν ὁ Βασιλεὺς· εἶνε ἄνθρωποι ἐμπειροπόλομοι, ἐπιτήδειοι,
ἔχουν ἄφθονα τὰ μέσα καὶ τὴν ἐξουσίαν. Θὰ μὲ ἀντιπροσω-
πεύσουν, θὰ μένουν ἐπιτοπίως καὶ ἀμέσως θὰ δίδουν διατα-
γὰς· θὰ ἐκλέξουν τοὺς καλλιτέρους ὀπλαρχηγούς καὶ τοὺς
ἄλλους θὰ τοὺς ὑποτάξουν εἰς αὐτούς· ὅθεν θὰ παύσουν αἱ
ἀντιζηλῖαι καὶ αἱ καταχρήσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον μᾶς ἐζημίω-
σαν, διότι θὰ ἔχουν τὰ μέσα καὶ δὲν θὰ τὰ δίδουν, εἰμὴ εἰς
ἐκείνους, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θὰ ἐκλέξουν. Θὰ ὀργανίσουν
τέλος τὰ ἄτακτα σώματα ὡς τακτικὸν στρατόν, καὶ ὅταν παύ-
σουν τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας, ἢ ἐπανάστασις ἀναμφιβόλως
θὰ στεφθῇ ὑπὸ τῆς νίκης. Ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἔχομεν ἀρκετά,
καὶ περιμένομεν καὶ ἄλλα, οἱ δὲ ἐπαναστάται, ἀφοῦ προχω-
ρήσουν ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ διασκορπισθοῦν εἰς τὰ ἐνδότερα,
θὰ ἐπαναστατήσουν τὸν τόπον. Ἀρκεῖ δὲ νὰ εὔρεθοῦν εἰς τὰ
ὄπλα αἱ ὑπόδουλοι ἐπαρχῖαι εἰς τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης καὶ
βεβαίως τότε αἱ Δυνάμεις χάριν τῆς εἰρηνοποιήσεως θὰ ἐλευ-
θερώσουν καὶ τοὺς ἀδελφούς μας χριστιανούς. Ἄν ἀκουσθῇ
ἢ παραίτησις σου, βλάπτεις τὸ κίνημα· θὰ φοβηθῇ ὁ κόσμος
καὶ μάλιστα οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ ὁποῖοι σὲ θεωροῦν προστάτην
των εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Μὴ γίνεσαι παραίτιος νὰ μᾶς λείψῃ
ἐν σημαντικὸν σῶμα καὶ εἰς τὸν πόλεμον καὶ εἰς τὴν πολιτι-
κὴν. Ὅταν καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι συμμερίζωνται τὸ κίνημα, θὰ
φαίνεται τοῦτο καλλίτερον ὅτι εἶνε ἐθνικόν, καὶ οἱ Ἄγγλοι
αὐτοὶ δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, ἀφοῦ ἢ θέλῃσις
δὲν τοὺς λείπει. Τέλος πάντων ἄφηνσέ με ὀλίγας ἡμέρας νὰ
σκεφθῶ περὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς σου, διὰ νὰ μὴ γείνη σή-

μερον ἀμέσως κακὴ ἐντύπωσις ὁμοῦ μὲ τὰς κακὰς εἰδήσεις
τοῦ Πέτα καὶ Δομοκοῦ.

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πρότασιν τί νὰ κάμω; Ἐνέδωσα. Ἡ
δὲ Βασίλισσα ἀποτεινομένη παρακλητικῶς πρὸς τὸν Βασιλέα τοῦ ἔλεγε:
«Δεῖξέ του καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ναπολέοντος». Καὶ ὁ Βασι-
λεὺς μοῦ ἔλεγε τὴν οὐσίαν τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς εἶχεν
ὁμιλήσει καὶ ἄλλοτε εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἡ Βασίλισσα ἐξηκο-
λοῦθει νὰ τοῦ λέγῃ νὰ φέρῃ τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν. Ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐζή-
τησεν εἰς τὰ ἔγγραφα του, ἀλλὰ πάλιν ἐπέστρεψε καὶ ἐξηκολούθει νὰ
λέγῃ συνοπτικῶς τὸ περιεχόμενόν της. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο πολὺ αὐστη-
ροτέρα καὶ ἀπειλητικωτέρα παρ' ὅ,τι ἔλεγεν ὅτι εἶνε καὶ μοῦ ἔκαμνε τὴν
ἐναντίαν ἐντύπωσιν, ἀφ' ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἤλιπζε.

— Ἰδοῦ, προσθέτει, ὅτι ἂν καὶ δὲν εἶνε τόσον ἐπιθετικὴ
ἐγὼ ὅμως τοῦ ἀπάντησα ἀξιοπρεπῶς.

Καὶ μοῦ ἀνεγίνωσκε τὴν ἀξιοπρεπῆ τῶντι ἀπάντησίν του.

... Τὴν 29 Ἀπριλίου (1854), ἀπόγευμα, ἂν δὲν σφάλλωμαι, μᾶς
ἐκοινοποίησαν τέλος πάντων καὶ τὰς ὑστερινὰς διακρινώσεις, περὶ τῶν
ὁποίων μᾶς εἶχε προειδοποιήσει ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Τρικούπης. Ὡς
ἀνέφερα, τῆς μὲν Ἀγγλίας ἦτο συντομωτέρα, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἢ
αὐτῇ, ὑβριστικὴ διὰ τὸν Βασιλέα καὶ ἀπειλητικὴ διὰ τὴν ἑλληνικὴν
αὐτονομίαν· ἂν δὲν ἠθέλομεν ἐνδώσει, ἔλεγε, τὴν Βασιλικὴν Κυβέρ-
νησιν ἠθέλε τὴν διαδεχθῆ ἄλλο εἶδος Κυβερνήσεως, μὴ ἐχούσης φι-
λοδόξους σκοπούς· τῆς δὲ Γαλλίας διεξοδική, παραμορφόουσα τὰ
πράγματα, ἀλλὰ καταφερομένη μᾶλλον κατὰ τοῦ ὑπουργείου. Ἐξη-
τοῦσαν ἀπάντησιν μέχρι τῆς 5ης Μαΐου. Τὸ περιεχόμενον εἶνε ἤδη
γνωστόν. Τὰς ἀνεγνώσαμεν τὴν ἐσπέραν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον·
τινὲς δὲ ἐκράτησαν σημειώσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Δυνάμεων, διότι
δὲν ἦτο καιρὸς νὰ γείνουν ἐπτὰ ἀντίγραφα αὐτῶν τόσον διεξοδικά, ὁ
Βλάχος μάλιστα ἐκτεταμένως. Ἦτο πλέον ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ ὁ
Βασιλεὺς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου, τὴν μόνην θεραπείαν.

... Τέλος πάντων τὴν παραμονὴν τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας, δευ-
τέραν, ἂν δὲν σφάλλωμαι, 4 Μαΐου τὸ πρῶν προσκαλούμεθα εἰς Ὑπουρ-
γικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως.

— Ἀνεγνώσατε ἤδη τὰς διακρινώσεις, λέγει ὁ Βασιλεὺς,
καὶ ἐσκέφθητε περὶ αὐτῶν. Ἐρωτῶ λοιπὸν ποῖα εἶνε ἡ
γνώμη σας.

Τοὺς ἄλλους Ὑπουργούς, Κριεζῆν, Σοῦτζον, Ἀμβροσιάδην, πιθανῶς
καὶ τὸν Βλάχον, τοὺς εἶχεν, ὑποθέτω, προδιαθέσει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν

του ὁ Βασιλεὺς. Ἦρχισαν λοιπὸν νὰ ὀμιλοῦν οἱ τρεῖς πρῶτοι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ πρῶτον ἀνέφερον ὅ,τι ψευδές, ἀδικον, βάρβαρον, ἀνθελληνικὸν περιεῖχον αἱ διακοινώσεις. Ἐπειτα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Βασιλέως: Συμφέρει ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ κατακρίνη τὸ κίνημα; — Ὅχι, Βασιλεῦ, ἀπαντοῦσαν μὲ τόνον ἀποφασιστικὸν καὶ τολμηρὸν: — Συμφέρει νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὰ ἔξω; ἔχομεν δικαιοδοσίαν κατὰ τοὺς νόμους μας ἐπὶ αὐτῶν; — Ποτέ, Βασιλεῦ — Ὁ λαός, τὸ ἔθνος, πῶς ἤθελον ἰδεῖ μίαν τοιαύτην νέαν πολιτικὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν συμβουλεύει ὁ Κύριος Οὐαίς (πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις), αὐτὸ τὸ ζωντανὸν φαρμάκι; — Μὲ ἀγανάκτησιν ἔλεγον καὶ οἱ τρεῖς, ὅτι Ὑπουργὸς τοιαύτης πολιτικῆς δὲν θὰ ἔχη ἀσφάλειαν ζωῆς: ὅτι τὸ αἶσθημα τὸ ἐθνικὸν δὲν καταβάλλεται εὐκόλως, καὶ τὰ παρόμοια.

Ποῖαν ἀγανάκτησιν ἤσθανόμην, εἶνε εὐκόλον νὰ ἐννοήσῃ τις. Ὁ Προβελέγγιος μ' ἐρωτοῦσε μὲ τὸ βλέμμα του διὰ τὴν ἀλλόκοτον αὐτὴν σκηνήν. Ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐξήρχετο δι' ὀλίγα λεπτά, διὰ νὰ ἡσυχάσῃ, ὑποθέτω, τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς Βασιλίσσης, περιμενουσῆς εἰς τὸ πλησίον δωμάτιον.

... Κατόπιν λαβὼν καὶ ἐγὼ τὸν λόγον εἶπα, ὅτι αἱ τοιαῦται συζητήσεις εἶνε ἀνωφελείς: ὅτι δὲν εἶνε τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ ἐξετάσωμεν ποῖον τὸ αἶσθημά μας, τί ἐπιθυμοῦμεν, ποῖον τὸ δικαίωμά μας, τὸ νόμιμον καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε: ἔχομεν δύναμιν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸ δικαίωμά μας; Ὅχι, ἀπολύτως ὄχι: Αἱ δυτικαὶ δυνάμεις μᾶς ἀπειλοῦν βίαν, καταστροφὴν τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας μας; Βεβαίως: Δύνανται νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀπειλήν των; Ἀναντιρρήτως. Λοιπὸν ὁ κίνδυνος, ὁ μεγαλείτερος τῶν κινδύνων, μᾶς ἐπιτάσσει φρόνησιν, καὶ ἡ φρόνησις, νὰ ἐνδώσωμεν.

— Μὲ τὴν ἀτιμίαν μας, ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς, νὰ κατακρίνωμεν τὸ κίνημα καὶ νὰ συστήσωμεν εἰς τοὺς λαοὺς τὸ πρωτόκολλον τῆς 9ης Ἀπριλίου! Παρατιτούμενοι οὕτω τῶν δικαιωμάτων μας δὲν καταστρέφομεν τὸ μέλλον μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι; Ἡ τιμὴ καὶ τὸ μέλλον δὲν εἶνε μία δύναμις;

— Βεβαίως, Βασιλεῦ, ἀπήνησα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατοῦν τὰ φαινόμενα: αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις ὄχι βεβαίως μὲ εὐχαρίστησιν των θὰ θελήσουν τὴν καταστροφὴν μας, ἀλλ' ἂν τὰς ἀναγκάσωμεν, ἂν δὲν ἀφήσωμεν καμμίαν ἄλλην διέξοδον, κινδυνεύομεν νὰ χάσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι δὲν εἶνε καὶ τόσον σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο, ὡς τὸ ἀποδεικνύει ἡ διαφορετικὴ γλῶσσα τῆς διακοι-

νώσεως τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ ἐκείνην τῆς Γαλλίας, ἐν τούτοις ἡ Γαλλία δὲν ἀπεποιήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ συμφώνου μὲ τὴν Ἀγγλίαν, ἀπειλοῦσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι δεθείσης ἀνάγκης θὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον. Ἐπεσώρευσαν λοιπὸν εἰς τὴν διακοινώσιν των ὅλα τὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἐνδεχομένη ἄρνησιν μας, τὸ δὲ Ὑπουργεῖόν Σου, ἔπραξεν ὅπως τὰ ἐναντία, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Πρέσβων, χωρὶς νὰ ἀτιμασθῇ, μολοντί αἱ Δυνάμεις δὲν ἀποβλέπουν κυρίως εἰς τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὴν οὐσίαν, τουτέστι τὴν οὐδετερότητα τῆς Κυβερνήσεώς Σου.

— Πῶς! Ἐναντίον τῆς Τουρκίας οὐδετερότητα! Νὰ παραιτήσωμεν τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὴν τύχην των!

— Τὴν οὐδετερότητα, Μεγαλειότατε, τὴν ὑπεσχέθημεν εἰς τὸν Νεσέτ-μπέην (Πρέσβυν τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις) καθὼς καὶ εἰς τὰς Δυνάμεις μὲ τὰς λέξεις, τὴν ἔχομεν. Δὲν εἴμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τώρα αὐτὴν δὲν εἶνε νέον τι ἐκτὸς τῆς πραγματοποιήσεώς της. Τὴν πραγματικὴν λοιπὸν οὐδετερότητα ἐπιθυμοῦν καὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὡς ἐγγύησιν αὐτῆς, διότι ἡμᾶς πλέον, καὶ μὲ δικαίον, δὲν μᾶς ἐμπιστεύονται.

— Ἀλλὰ δὲν εὐχαριστοῦνται ν' ἀλλάξω Ὑπουργεῖον θέλουν νὰ προσδιορίσουν αὐτοὶ τοὺς Ὑπουργούς, ὄχι ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἔχω ἐμπιστοσύνην. Τοιαύτην παραβίασιν τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων μὲ συμβουλεύετε νὰ δεχθῶ!

— Ὅχι, Βασιλεῦ, ἀπήνησα ὁ Βλάχος: θὰ Σὲ παρακαλέσωμεν μάλιστα ὅλοι θερμῶς νὰ μὴ ἀφήσῃς, δι' ὄνομα Θεοῦ, τὰ Συνταγματικὰ δικαιώματα! Νὰ λάβῃς Ὑπουργούς τῆς ἐμπιστοσύνης Σου καὶ ὁ ἴδιος νὰ τοὺς διορίσῃς.

— Βασιλεῦ, ἀπεκρινόμην ἐγὼ, αὐτὰ εἶνε τύποι πλέον ὁ ἴδιος βεβαίως θὰ διορίσῃς τοὺς Ὑπουργούς Σου, ἀλλ' ἡ ἐκλογή Σου θὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς περιστάσεως. Δὲν εἶνε πρώτη φορὰ ὅπου πολιτικὴ ἀνάγκη ἠνάγκασε τὴν Μεγαλειότητά Σου νὰ διορίσῃ τινὰ Ὑπουργὸν μόνον διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἦτο ἀρεστός εἰς μεγάλην Δύναμιν καὶ ἰσχυρότερα κράτη εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Τειοτοτρόπως τὸ ζήτημα ἀπλοποιεῖται: ἀφ' ἐνὸς μὲν κίνδυνος βεβαίως καὶ ἀφευκτός εἶνε ἡ ἐπιμονὴ μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ σωτηρία εἶνε ἡ πραγματικὴ οὐδετερότης καὶ ἡ ἀλλαγὴ Ὑπουργείου: τὰ λοιπὰ εἶνε ἐπιουσιώδη καὶ δευτερεύοντα. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι λόγοι

ουσιώδεις, πολιτικοί μάλιστα, αποβλέποντες εις τὸ συμφέρον τοῦ κινήματος. Ἐὰν δὲν ἐνδώσωμεν, Βασιλεῦ, βεβαίως ἢ Ἑλλάς στρατιωτικῶς καταλαμβάνεται, ὡς ἀπειλοῦν αἱ Δυνάμεις καὶ οἱ Πρέσβεις Σου μᾶς πληροφοροῦν. Ἀναφέρω εἰς τὸν ἐλάχιστον ὄρον, τῆς καταλήψεως τὰς συνεπείας. Σῶζεται μὲν ἢ Ἑλλάς ὡς ἔθνος αυτόνομον, ἀλλὰ δεσμεύεται εἰς τὸ μέλλον· δὲν θὰ ἔχη ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας. Ἡ δὲ ἐλευθερία αὕτη εἶνε οὐσιωδιστάτη καὶ διὰ τοὺς ὑποδούλους ἀδελφούς μας καὶ ἐν γένει διὰ τὸ ἑλληνικὸν μέλλον. Ὁ πόλεμος τῆς Κριμαίας θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, διότι αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων εἶνε ἰσόπαλοι.

— Ὅχι, μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς· ἡ Ρωσσία ἔχει ἀνωτέραν δύναμιν εἰς τὸν Δούναβιν.

— Ἔστω, ἀπεκρινόμενη, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν θάλασσαν· ἢ ἐλευθερά κινήσεις τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων διπλασιάζει καὶ πλέον τὰς δυνάμεις των. Ὁ πόλεμος λοιπὸν θὰ εἶνε διαρκῆς, εἰς δὲ τὴν διάρκειάν του τίς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ διὰ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν ἐν τῷ μεταξῷ;

— Ποῖα παραδείγματα χάριν; ἐρωτοῦσεν ὁ Βασιλεὺς. Προσδιόρισέ τα.

— Δύσκολον· πῶς νὰ προῖδω τὰς λεπτομερείας ἀγνώστου μέλλοντος; Ἄλλ' ἰδοὺ μερικαὶ πιθανότητες. Ἡ Γαλλία βαρυνθεῖ διὰ τὸν ζυγόν, ὅστις τῆς ἀφῆρσε πᾶσαν ἐλευθερίαν συζητήσεως, τύπου κλπ. Ἄν συνέβαινε καμμία ἐπανάστασις εἰς αὐτήν καὶ οὐδετερωθῇ ἢ ἐξωτερικῆς ἐνεργείας, μένει ἢ Ἀγγλία μόνη, ἀδύνατος· ἂν ὅμως διαδεχθῶν τὴν σημερινὴν Κυβέρνησιν οἱ νομιμόφρονες, οἱ Ὁρλεανισταί, αὐτοὶ ἀλλέως φρονοῦν περὶ τῆς Ἑλλάδος· εἶνε φίλοι τῆς.

— Ἀλλὰ τὴν ἐπανάστασιν, θὰ τὴν ἔκαμνον οἱ Rouges, οἱ ὅποιοι εἶνε ἐχθροὶ ἄσπονδοι τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ θὰ τὸν πολεμήσουν.

— Βεβαίως, ἀλλὰ πιθανώτερον εἶνε, ὅτι ἢ Γαλλία εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ οὐδετερωθῇ ἀπὸ ἐσωτερικοῦς σπαραγμούς καὶ εἰς τὸ τέλος δὲν θὰ νικήσουν οἱ Rouges. Ὑποθέσατε, πρὸς τούτοις ἀργότερα εὐτυχῆ τὰ ὄπλα τῆς Ρωσσίας καὶ ἐνδεχομένη ἐπανάστασιν τῶν χριστιανῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις, ἂν τὸ Ὑπουργεῖόν Σου ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εὔρεθῃν ὑποσχεθῇ τῶρα οὐδετερότητα, δὲν θὰ εἴσθε ὑπόχρεως διὰ τὴν αἰωνιότητα. Δύνασθε λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον φυλάττοντες ἀπὸ τῶρα ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας νὰ βοηθήσετε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, καὶ μὲ τόσον μεγαλειτέραν ἐπιτυχίαν, ὅσον

ἢ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει νὰ ὀργανίσετε τὸν στρατόν, κατατάσσοντες εἰς αὐτὸν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ αὐξάνοντες τὴν δύναμιν αὐτοῦ, προβάλλοντες δ' ἐν ἀνάγκῃ πρὸς δικαιολογίαν καὶ τὴν εὐλογον ἀφορμὴν τῆς τηρήσεως τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. Οὕτω θὰ ἔχωμεν σημαντικὴν αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ· ἢ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει τὴν προμήθειαν μέσων διὰ τὸν στρατόν, τὸ δὲ νέον Ὑπουργεῖον, ἐπειδὴ θὰ εἶνε τῆς ἀρεσκείας τῶν δυτικῶν Δυνάμεων, θὰ φιλοτιμηθῇ νὰ λάβῃ, καθὼς καὶ αὐταὶ θὰ φιλοτιμηθῶν νὰ δώσουν ὀπίσω, τὰ ὄπλα, τὰ κατασχεθέντα εἰς Μάλταν. Ἡ Γαλλία καὶ ἢ Ἀγγλία ὄχι μόνον δὲν θὰ θελήσουν νὰ καταστρέψουν διὰ παντός εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἰσχὺν καὶ ὑπόληψιν τοῦ κόμματός των, ἀλλὰ καὶ διὰ παραχωρήσεων θὰ τὴν αὐξήσουν.

— Καὶ ποῖα ἄλλα θὰ συμβοῦν;

— Δὲν εἰζεύρω· ποῦ νὰ προῖδω! ἴσως καὶ δὲν ἐπιστρέψουν ὄλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ παραμείνουν οἱ τολμηρότεροι μαζί μὲ τοὺς ἐντοπίους, καὶ τότε ἀκόμη περισσότερον τακτοποιηθῇ τὸ κίνημα ἢ διατηρηθῇ ὡς οἱ παλαιοὶ κλέφται.

Δὲν εἶχεν ἀποτελειώσει ὁ Βασιλεὺς τὰς ἐρωτήσεις του καὶ πάλιν ἐξέρχεται δι' ἀρκετὴν ὥραν. Ἐπειτα ὁ Προβελέγγιος μοῦ ἐξηγοῦσεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπίτηδες ἐξῆλθε διὰ νὰ σκεφθῇ τί θὰ μοῦ ἀπαντήσῃ· καὶ δὲν εἶχεν ἴσως ἄδικον. Εἰσέρχεται καὶ ἀρχίζει νὰ μοῦ ἀπαντᾷ, λέγων:

Τὰ ἐνδεχόμενα, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσατε, εἶνε ἀπίθανα καὶ ὁ πόλεμος δὲν θὰ διαρκέσῃ πολὺ· ὅτι εἰς τὴν εἰρήνην πρέπει νὰ εὔρεθοῦν αἱ πλησιέστεραι ἐπαρχίαι εἰς τὰ ὄπλα, ἀλλέως κανεὶς δὲν θὰ μᾶς ἐνθυμηθῇ. Ὁ Νεσελρῶδ (ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας) μὲ τοιοῦτον πνεῦμα ἔγραψε τὴν ἐγκύκλιόν του, καὶ ὅτι τότε καὶ αὐταὶ αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις πειθόμεναι τέλος πάντων ὅτι τὸ κίνημα ὄχι μόνον δὲν εἶνε ἐναντίον τῶν συμφερόντων των, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἢ αὔξησης καὶ ἐνδυνάμωσις τῆς Ἑλλάδος ἀποβλέπει εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν συμφέρον, θέλουν μᾶς βοηθήσει· πρέπει ὅμως νὰ ἐγκαρτερήσωμεν, διότι ἀλλέως αὐταὶ δὲν θὰ εἰμπορέσουν νὰ μᾶς δώσουν τὰς Ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, τῆς ὁποίας τὴν ἀκεραιότητα ἐκήρυξαν, οὔτε αὐτὴ ἢ Ρωσσία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐγείρῃ τοιαύτην ἀξίωσιν, ἀφοῦ ἐπανάστασις δὲν θὰ ὑπάρχῃ. Καὶ τέλος, ἐπρόσθετεν, ὅτι ὁ Ρουὰν (Πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις) τοῦ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Αὐτοκράτορος Ναπολέοντος, ἐνῶ ἔπρεπεν, ὡς εἶνε ἐθιμοταξία, πρῶτον νὰ τοῦ

πέμπη αντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς καὶ κατόπιν νὰ παρουσιασθῆ διὰ νὰ τοῦ τὴν ἐγχειρίσῃ, καὶ ὅτι τὸν παρεκάλεσε νὰ μείνῃ μυστικὸν ἀπὸ τὸν Οὐάις.

Ἄπεκρίνετο ὁ Προβελέγγιος συντομώτερον, διότι εἴμεθα πλέον κουρασμένοι, ἀλλὰ μὲ τόνον καὶ ἐπαναφέρων τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀληθινήν του θέσιν. Καὶ ὁ Πάικος ὠμίλησε καλὰ, ἀλλὰ λίαν διεξοδικῶς. Προτοῦ ὅμως ἔλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὁ Βασιλεὺς ἀνέβαλε τὴν συζήτησιν. Ἐῖχομεν τῶντι ἀποκάμει· τοῦλάχιστον πέντε ὥρας διήρκεσε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, χωρὶς νὰ προγευματίσωμεν. Ὁ Πάικος μάλιστα περὶ τὸ τέλος παρετήρησεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι δὲν θὰ μείνῃ καιρὸς διὰ νὰ συνταχθῆ ἡ ἀπάντησις, νὰ γείνουν τὰ ἀντίγραφα καὶ ἀποσταλοῦν ἐγκαίρως, τὸν ἔρωτᾷ δέ, ἂν διατάτῃ νὰ ζητηθῆ ἀπὸ τοὺς Πρέσβεις παράτασις τῆς προθεσμίας.

Ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν αἴτησιν αὐτὴν ἐθύμωσε· τὸν ἐκτύπησε μάλιστα ἐλαφρὰ εἰς τὸ χέρι λέγων «νὰ ζητήσης ἀναβολήν»! Καὶ ἀμέσως ὁ Πάικος ἐπρόσθεσε μὲ τόνον «Ὅχι», καὶ ἐσιώπησε χωρὶς νὰ δυσαρεστηθῆ

ἜΣ ΤΗ ΜΟΝΑΞΙΑ

(ΛΟΓΙΑ ΔΙΚΑ ΜΟΥ ΚΑΙ ΞΕΝΑ)

Πέρασαν πέντε κἂν ἔξη χρόνια. Ἡ Πάτρα — τρελλὴ ἀπὸ ἐνθουσιασμό — ἐπανηγύριζε τότε τὴν ἐπίσκεψιν, ποῦ ὕστερα ἀπὸ τόσο καιρὸ, τῆς ἔκανε μὲ τὴ χρυσὴν του βασίλισσα καὶ τὰ χαριτωμένα του βασιλόπουλα, ὁ Γεώργιος ὁ βασιληῆς μας.

Σειρὰ ἡμέραις δὲν ἔβλεπες ἴσ τὴν Πάτρα παρὰ σημαίαις, κόσμον καὶ πυροτεχνήματα, δὲν ἄκουες παρὰ ὀχλοβοὴ καὶ μουσικαίς.

Μιά ἀπ' αὐταῖς τῆς ἡμέραις ἔτυχε νᾶχω κ' ἐγὼ σὺν ἄνθρωπος τὰ νεῦρά μου, κ' ἡ ψυχοταραχὴ, ποῦ αἰσθανόμουνα μέσα μου δὲν ἐπήγαινε ἀρμονικὰ διόλου μ' ἐκεῖνο τὸ ξεκουφαντικὸ πανηγύρι τοῦ τόπου μου. Ἦτανε ἓνα παράχορδο πρᾶγμα, ποῦ μοῦ ἐγέννησε μιὰ διαβολεμένη, ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νὰ φύγω, νὰ ζητήσω ὀλίγη μοναξιά μακρὰ ἀπ' τὴ χώρα, ἴσ τὴν ἐξοχή.

* *

Ἡ μοναξιά : τί ὠμορφο πρᾶγμα σὺν ἔχῃ κανεὶς μέσα του γιὰ σύντροφο κανένα μυστικὸ πόνον ! Ἡ μοναξιά : ποῦ νὰ μὴν ἀκούῃ κανεὶς

τῆς αἰώνιας συνειθισμέναις τοῦ κόσμου ἀνοησίαις, νὰ μὴ βλέπῃ κανένα ἀπ' τὰ γνωστά του τὰ πρόσωπα, ποῦ ἀπ' τὴν ἔκφρασι μονάχα τῶν ματιῶν των καταλαβαίνει κανεὶς τοὺς λογισμοὺς των, μαντεύει τῆς λέξεις, ποῦ θὰ τοῦ ποῦν. Ἄχ ! ἡ μοναξιά εἶνε ἓνα δροσιστικὸ λουτρό γιὰ τὴν ψυχὴν, λουτρό ἀπὸ μυστικισμό καὶ ἡσυχία.

* *

Ἦταν πρωῖ, πολὺ πρωῖ ἀκόμη ὅταν ἐβγήκα ἀπὸ τὸ σπίτι μου καὶ ἦρα τὸ δρόμον κατὰ τὴ θάλασσα κάτου ἴσ τὸν Ἅγι-Ἄνδρέα, ποῦ ἦταν γυαλιστερὴ-γυαλιστερὴ καὶ ἀκίνητη σὺν σκεπασμένη ἀπὸ γαλάζιον ἀτλάζι, ποῦ ἐχρύσωνε κάπου-κάπου ὁ ντροπαλὸς ἀκόμα Ἡλιος ἀπ' τὴ θεόρατη κορφή τοῦ Βωδιδά.

Ἰσ τὴν ἄκρην κάτου, κοντὰ στῆς πέτρας τοῦ κυματοθραύστη τοῦ γκαζιοῦ φαινόταν μιὰ μικρὴ βαρκούλα μ' ἓνα γέρον λιγνὸ ψαρά, ποῦ μ' ἓνα καλάμι σκυμμένος, ἀκίνητος, μὲ μάτι προσηλωμένο, ἴσ ἤθελε νὰ μαντεύσῃ τί ψάρι κάτου βαθεῖα τσιμποῦσε τὸ δόλον του.

Ἦ ! ἂν ἦμουν ποιητὴς τί τραγοῦδι θᾶψελνα γιὰ τὸ ψάρεμα !

Τὸ ψάρεμα : ἀκόμα ἓνα μυστήριον τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς, μιὰ ἀρρώστια τῆς ψυχῆς, ποῦ μαζί μὲ τόσαις ἄλλαις ἔδωκεν ἡ ἀτελείωτη φύσις καὶ οἱ παλῆοι χρόνοι ἴσ τὸν ἄνθρωπον.

Γνωρίζω ἀνθρώπους μὲ πλοῦτον καὶ γράμματα ποῦ ἔχουν τὴ μανίαν νὰ κάθονται ὀλόκληραις νύχταις τὸ καλοκαίρι μέσα σὲ μιὰ βάρκα ψαρεύοντας. Κάθονται νύχταις ὀλόκληραις μὲ λογισμό καὶ μάτι προσηλωμένο κάτω εἰς τὸ βυθὸ τῆς θάλασσας μ' ἐλπίδα μόνῃ καὶ παλμὸ νὰ πιάσῃ τ' ἀγίστρι τους, τί ; Ἦνα μικρὸ ψαράκι... ποῦ καὶ πολλαῖς φοραὶς δὲν πιάνεται ἴσ ὀλόκληρη νυχτιά. Κάθονται ἴσ νύχταις ὀλόκληραις, λησμονῶντας παιδιὰ καὶ γυναῖκα κ' ἐρωμένη τους καὶ πᾶσα ἄλλη τους δουλειὰ καὶ σκέψιν. Ἄχ ! τί χαρὰ τοὺς γλυκαίνει τὰ στήθια ἴσ ἄν τιναχτὰ τὸ καλάμι τους βγάλῃ ὄξω κανένα μικρὸ ψαράκι ! Πῶς ξεκολλάει τὸ ξεραμένο στόμα τους τότε, μὲ τί τρεμούλιασμα χαρᾶς τὰ χέρια τους πιάνουν τ' ἀργυροπτέρωτον, σπαρταριστὸ ψαράκι, π' ἀνοίγοκλείει τὸ στόμα του ἀπ' τὴν ἀγωνία τὸ δύστυχο, γιὰ νὰ τὸ ἔξαγιστρώσουν.

Ἦ ! ἂν ἦμουν ποιητὴς τί τραγοῦδι θᾶψελνα γιὰ τὸ ψάρεμα !

* *

Ἰσ τὸ μπαλκόνι ἐνὸς ἐξοχικοῦ σπιτιοῦ, λίγο παρὰ πέρα, κάθεται μιὰ νέα — ἀγνωστος γιὰ μένα — γυναῖκα, μὲ μαλλιά μισοξέπλεκα, μὲ τὸ κεφάλι τῆς ἀκουμπησμένο ἴσ τὸ κρινάτον τῆς χέρι καὶ κυττάει συλλογισμένη κάτου μακρὰ ἴσ τὴ θάλασσα. Τί κρυφὴ ἐλπίδα, τί ἀγνωστος πόθος νὰ τῆς θερμαίνῃ τὰ ὠραῖα σχηματισμένα τῆς στήθια ;

Τὰ χελιδόνια στριφογύριζαν μ' ὄρμη ἀπάνου — κάτου, γύρω της, ἀπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι της ὅσν σαίταις· κ' ἐκείνη μένει ἀκίνητη, ἀδιάφορη, μὲ λογισμό καὶ μάτι ποῦ τρέχουν πέρα σ' τὸ ἄπειρο... Πάντα συλλογισμένη.

Τί ὄμορφο πράγμα νὰ βλέπη κανεὶς τὴ γυναῖκα, νὰ ὄνειρεύεται μ' ἀνοιχτὰ μάτια!

Σὲ μιὰ στιγμή ἀκούστηκεν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι μιὰ φωνὴ ὅσν κλάψιμο, ὅσν νιαούρισμα : «Μαμμὰ... μαμμὰ». Ἐκείνη τότε ὀσηλώθηκε ἀπάνου, ἄνοιξε καλὰ-καλὰ τὰ μάτια της, κούνησε λίγο σπαρωδικὰ τὸ κεφάλι της καὶ μπῆκε μέσα....

* *

Ἐγὼ ἐτράβηξα τὸ δρόμο μου πέρα μακρὰ, ζητώντας τὴ μοναξιά. Ἐτράβηξα πέρα ὀσάκρογιαλί. Ἦταν ἡμέρα μαγιάτικη, ὄλη δροσιά καὶ γλύκα, μυρωδιαὶς καὶ κελαδήματα.

Κ' ἡμῶνα εἴκοσι χρόνων.

Ναί! ἡμῶνα εἴκοσι χρόνων τότε. Καὶ τώρα;... ὄχ! τώρα εἶμαι ὄγδόντα, ἑκατό, κ' ἐγὼ δὲν εἰξεύρω πειά, κ' ἄς ὀέρασαν ἀπὸ τότε ἔξη μονάχα χρόνια. Ἦ ἀνθρώπινη καρδιά ἔχει δικὴ της ἀριθμητικὴ. Μιὰ στιγμή γι' αὐτὴ πολλαὶς φοραὶς εἶνε ὄλόκληρα δέκα χρόνια καὶ δέκα χρόνια κάποτε εἶνε μιὰ στιγμή μονάχα γι' αὐτὴν. Ἦ εὐτυχία, βλέπετε, περνάει μπροστὰ ἀπὸ μερικὸς ἀνθρώπους μὲ τραῖνο εχρῆς, ἐνῶ ἡ δυστυχία κ' ἀφοῦ κάμη τὴν ἐπίσκεψί της σὲ κανένα, δὲν βιάζεται νὰ φύγη. Ταξειδεύει δὲ καὶ μὲ τὰ πόδια της καὶ ὅσν λάβη τὴν καλωσύνη καὶ σ' ἀφίση τέλος πάντων, τὴν βλέπεις ποῦ τραβάει πέρα σιγά—σιγά...

Ἐκείνη τὴν ἡμέρα λοιπὸν ἐτράβηξα πέρα ὀσ τὴν ἀγκρογιαλιά ὄραις ὄλόκληραις, ἔξαπλώθηκα ὀσ τὴν ἀμμουδιά κ' ἐξεκουράστηκα, ἐδιάβασα τὸ Χάινε ὀπούχα μαζί μου κ' ἐδάκρυσα, ἐμπῆκα σ' ἑνα χάνι· ἔφαγα κ' εὐχαριστήθηκα καὶ τὸ ἀπόγευμα προτοῦ βραδυάση σ' ἄν γύριζα πίσω ὀσ τὴν χώρα κ' εἶδα τὸ ἡλιοβασιλεμμα, ἐμελαγχόλησα

* *

Ἦ ἄν ἔφθασα μπροστὰ ὀσ τὴν ἐκκλησιά, ὀσ τὸν Ἄγιον Ἄνδρέαν, δὲν εἰξεύρω τί μ' ὄυρθε κ' ἐμπῆκα μέσα. Μοῦ φάνηκε μὲ τὸ μισοσκόταδο ποῦ βασίλευε κ' ἐ μέσα ψηλὴ, θεόρατη ὄς τὸν οὐρανὸ καὶ κρύα ὀσ ἄν τάφος. Ἦ τὸ βάθος μέσα τοῦ ἱεροῦ ἐλαμπύριζε ἀπάνου ὀσ τὴν Ἄγια Τράπεζα μπροστὰ ὀσ τὸν ἀθάνατο Σταυρωμένο τὸ ἀνέσπερο κανδήλι του. Ἐπροχώρησα σὲ μιὰ ἄκρη κ' ἐκάθησα σ' ἑνα στασίδι.

Εἶχα βρῆ τὴ μοναξιά.

Τὴ νεκρικὴ ἐκείνη ἡσυχία, ποῦ ἐβατίλευε ἐκεῖ μέσα, ἐχάλαε κάπου — κάπου μιὰ ὄχλοβὴ, ποῦ ἀκουγότανε ἀπὸ μακρὰ κ' οἱ μακρυσμένοι ἡχοὶ τῆς μουσικῆς, ποῦ ἔπαιζε ὀσ τὰ Ψηλὰ Ἄλῶνια. Ὁ κόσμος ἀπάνου κ' ἐ ἐπανηγύριζε τὸν περαστικὸ Βασιλῆα τοῦ τόπου του μὲ βεγγαλικά φῶτα καὶ πυροτεχνήματα. Ἐνῶ τὸν ἀθάνατο Βασιλῆα τῶν αἰῶνων, τὸ Βασιλῆα ὄλόκληρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐφώτιζε ἑνα τρεμουλιαστό, σεμνὸ κανδήλι· κ' ἔλεγα μονάχος μου : Τί ὄμορφο πράγμα ποῦ εἶνε ἡ ἐκκλησιά χωρὶς παπάδες καὶ ψάλταις

* *

Σὲ μιὰ στιγμή κάποιος ἐμπῆκε μέσα ἀπ' τὴ μισάνοιχτη πόρτα. Ἐστριψα τὸ κεφάλι μου νὰ ἰδῶ : Ἦταν μιὰ γυναῖκα ποῦ ἐτράβηξε ἐμπρός, ἐστάθηκε στὴ πέτρινη σκάλα τῆς ὄραιας Πύλης, ἐγονάτισε, ἐβαλε τὰ χέρια της ὀσ τὸ πρόσωπό της καὶ ἄρχισε νὰ κλαίη.

Ναί! νὰ κλαίη μὲ στεναγμὸ καὶ πόνο. Τί θλίψη φρικτὴ νὰ εἶχε ἡ δύστυχη; Κανένα παιδί ἄρρωστο; Κανένα δυστυχισμένον ἔρωτα; ...

Ἦ μουσικὴ καὶ τὰ πυροτεχνήματα ἀπ' τὰ Ψηλὰ Ἄλῶνια ἀκούγονταν πειὸ δυνατὰ, κ' ἡ ὄχλοβὴ πειὸ μεγάλη. Τί ἦταν ὄμως αὐτὰ ὄλα μπροστὰ ἀπὸ τὸν ἐλαφροστεναγμὸ, ποῦ πέρναε μέσα ἀπὸ τὰ δάχτυλα τῆς γονατισμένης μπροστὰ ὀσ τὸν Σταυρωμένον;

ὄχ! τὴ δυστυχισμένη γυναῖκα! πῶς μ' ἐτρεμουλίαζε ἡ ἄγνωστη θλίψη της. Τί θλιβερώτερο πράγμα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον νὰ βλέπησ μιὰ γυναῖκα νὰ κλαίη!

Ἐσηκώθηκα τότε καὶ πῆγα κοντὰ της σιγά—σιγά γιὰ νὰ τῆς μιλήσω. Σ' ἄν ἄκουσε τὰ βήματά μου, ὀπετάχτηκε ἀπάνου τρομασμένη.

— Μὲ συγχωρεῖτε, κυρία· μὴ σὰς συμβαίνει τίποτε; τῆς εἶπα τρέποντας.

Ἐκείνη τότε μ' ἀποκρίθηκε μὲ φωνὴ πνιγμένη ἀπὸ τοὺς στεναγμοὺς καὶ τὰ δάκρυα.

— ὄχ! κύριε, ἔχω τὸ μονάκριβό μου παιδί κακὰ. Τὸ ἔφερα ὀσ τὴν ἐξοχὴ γιὰ καλλίτερα, μὰ τίποτα. Πθαίνει, κι' ὄ πατέρας του εἶνε ὀσ τὰ ξένα

«ἄχ! ἄγι—ἄνδρέα μου! εἶπε σὲ μιὰ στιγμή μονάχη της καὶ τὴν ἔχασα ἀπὸ τὰ μάτια μου.

Ἦταν ἡ γυναῖκα ποῦχα ἰδῆ τὸ πρῶτὸ ὀσ τὸ μπαλκόνι τοῦ παραπέρα σπιτιοῦ ποῦ ἐκαθόταν συλλογισμένη, ἀκίνητη, τὰ μάτια στηλωμένα ὀσ τὴ θάλασσα ...

Τί νὰ σὰς πῶ; ὄσα γέλοια καὶ φωναὶς χαρμῶσαις κ' ἄν ἀκούσω ὄς ποῦ νὰ πεθάνω, δὲν θὰ μ' ὀπορέσουν νὰ μοῦ ἔξάλειψουν ἐκεῖνο τό :

«Ἄχ! Ἄγι Ἀνδρέα μου».

Πόσο δίκιο εἶχεν ὁ ἀλησμόνητος Μωπασάν ποῦ εἶπεν ὅτι: «Ἄν κλεισθοῦνε ἡ ἐκκλησιαίαι, ποῦ θὰ πηγαίνουν ἡ γυναῖκες νὰ προσεύχωνται ;»

Πάτραι.

Λεωνίδα Κανελλόπουλος.

ΛΥΧΝΙΑΣ ΕΝΕΚΑ

I

Νύκτα τινὰ τοῦ προπαρελθόντος χειμῶνος ἀνεγίνωσκον πρὸ τῆς ἐστίας κάλλιστον ἑλληνικὸν βιβλίον, τὴν Ἱστορίαν τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Ν. Ράδου. Ἡ σπουδαιότης τοῦ συγγράμματος, ἡ ἐπισημότης τοῦ συγγραφέως Jurien de la Gravière, γνωστοῦ μοι ἀπὸ πολλοῦ ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν Δύο Κόσμων, καὶ τὸ γλαφυρόν, ἐπιμεμελημένον καὶ ἑλληνοπρεπὲς τῆς μεταφράσεως μ' ἐκράτουν δέσμιον πρὸ τῆς τραπέζης, εἰ καὶ ἦτο ἀργά, ἡ τρίτη μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Αἶφνης τὸ φῶς τῆς λυχνίας μου ἤρξατο τρέμον, ὡς οἱ τοῦ Νέου Φαλήρου ἠλεκτρικοὶ λαμπτήρες, καὶ εἶδον μετὰ λύπης, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου, ἐλλείψει πετρελαίου, θὰ ἔμενον ἐν τῷ σκότει· δὲν εἶχον δὲ πρόχειρα κηρία. Ἐμειδίασα ἐνθυμηθεὶς τὸν Τάσσον, ὅστις νύκτα τινὰ παρεκάλει, ἣν εἶχε γαλῆν νὰ δανείσῃ αὐτῷ ὀλίγον φῶς ἐκ τῶν σπινθηροβολούντων αὐτῆς ὀφθαλμῶν, ἵνα γράψῃ ποιημάτιον. Διὰ φυσικοῦ δὲ τῶν ἰδεῶν εἰρμού κατῆλθον ἀπὸ τοῦ ἰταλοῦ ἐπικοῦ εἰς ἄλλους ποιητὰς καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους, καὶ μηχανικῶς πῶς ἔστρεψα τὸ βλέμμα πρὸς μικρὸν ἐν τῷ γραφείῳ μου κιβώτιον. Τὸ κιβώτιον τοῦτο, καίπερ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑλικῶ τῶν κινουμένων τραπέζων κατεσκευασμένον, οὐδὲν ἔχει δυστυχῶς τὸ διαβολικόν· οὐδὲν πνεῦμα ἢ δαιμόνιον ἐμφωλεῖ ἐν αὐτῷ, καὶ ὅμως συχνάκις δαιμονίζεται. Καὶ ποτὲ μὲν περὶ τὰς μεσονυκτίους ὥρας ἐξέρχονται ἐκεῖθεν θρῆνοι καὶ κοπετοί, ὡσεὶ σπαρασσομένων ἀνθρώπων ὀλολυγμοί· ποτὲ δέ, περὶ τὰς αὐτὰς πάντοτε ὥρας, βαθυχεῖς στεναγμοὶ θλιβερωτάτης λύρας, συγκινοῦσης μέχρι δακρύων... γέλωτος· ἄλλοτε πάλιν, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὰς πανσελήνους νύκτας, —γνωστὴ δὲ ἡ ἐπὶ τῶν νεύρων ἐπίδρασις τῆς σελήνης—, ἀκούονται φωναί, κραυγαί, λοιδοραί, θόρυβος, κτυπήματα, κοσμογαλασιά, ὡς νὰ ἐμάλλωναν πολλαὶ γυναῖκες καὶ νὰ ἐπιάνοντο ἀπὸ τὰ μαλλιά. Καὶ ὅμως εὐεξήγητα πάντα ταῦτα τὰ μυστηριώδη. Τὸ λαλοῦν καὶ θορυβοῦν κιβώτιον εἶναι ἀπλοῦστατα μικρὸν καὶ φορητὸν τοῦ ὄρου Παρ-

νασοῦ παράρτημα, ἱερὸν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ ταῖς Μούσαις, ξενίζον πάνθ' ὅσα ποιηταὶ τοῦ... μέλλοντος εὐηρεστήθησαν ν' ἀποστείλωσι τῷ Ἀιτικῷ Ἡμερολογίῳ ἀπὸ τοῦ 1866—1890, ἐπὶ τέταρτον ἑκατονταετηρίδος περίπου. Οἶος λαμπρὸς καὶ ἄνευ δαπάνης σιδηρόδρομος ἀπ' Ἀθηνῶν ἕως τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασοῦ θὰ ἐστρωνύετο διὰ τῶν στίχων τῶν τριακοσίων τούλάχιστον ἐκείνων ποιημάτων, ὧν πολλὰ ἑκατοντάστιχα, ἂν οἱ στίχοι ἠδύναντο νὰ μετατραπῶσιν εἰς σιδηρᾶς ράβδους! Ἐλπίσωμεν ἐν τῷ μέλλοντι, διότι οὐδὲν ἀδύνατον τῷ μάγῳ Ἐδισῶνι. Θὰ ἔλεγέ τις ἀληθῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν πλουσίαν ταύτην τῆς ἑλληνίδος Μούσης συγκομιδὴν, ὅτι τὸ «poeta nascitur» τῶν ἀρχαίων ἐπλάσθη χάριν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνοῦ, θηλαζόντος μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος καὶ τὸ γάλα τῶν Μουσῶν. Καὶ ὄντως, ὡς ὁ χαρίεις Τετὸς ἢ ὁ εὐφυὴς Μιμῆκος ἀποβάλλῃ τὸ κοντὸ πανταλονάκι, τὸ ξύλινο ἀλογάκι, καὶ τὸ κωμικὸ ὀνοματάκι, ἔφηθος γενόμενος, αἰσθάνεται ἀορίστους πόθους καὶ ἄκρατον ἐπιθυμίαν νὰ ἐκχυλίσῃ ἐπὶ φύλλου λευκοῦ χάρτου τὸ πλεονάζον τῆς ὑπερπληρωμένης αὐτοῦ καρδίας. Ἀλλοίμονον· δὲ ἂν ἀρῆιος ἄνεμος πνέῃ ἐκ Βουλγαρίας καὶ ἂν ὁ πρῶν Τοτὸς ἢ ὁ τέως Μιμῆκος ἐμφορῆται πατριωτικῶν αἰσθημάτων! Ἐιφουλκεῖ, —θὰ εὐρεθῇ πάντοτε ἐν τῇ οἰκίᾳ κἀνένα μικρὸ σπαθάκι ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀγιοβασιλιάτικα —, καὶ χωρὶς ν' ἀναμείνῃ νέαν ἐπιστράτευσιν ὄρμα κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ φονεύει καὶ φονεύει, πάντοτε ἐμμέτρως, ὡς οἱ ἥρωες τῆς τραγωδίας, ἕως οὗ θραυσθῇ τὸ ξίφος καὶ μείνῃ μόνη ἡ λαβή. Τὸ ἀθῶον ἐκεῖνο λευκὸν φύλλον χάρτου, ἀντὶ νὰ περιτυλίξῃ ζαχαρικά ἢ ὠραῖον βιβλίον, γίνεται ἐρυθρὸν ἐκ τῶν αἱμάτων, εἰς ἀσπλαγχνον πεδίον φονικοῦ πολέμου μεταβαλλόμενον. Καὶ ἂν τὰ ὅπλα ἦσαν τελειότερα, ἂν οἱ στίχοι δὲν ἦσαν χωλοί, οἶα Θεέ! φρικώδης σφαγή! Ἐντεῦθεν δὲ αἱ τῶν ὀλλύντων καὶ ὀλλυμένων οἰμωγαί, αἱ ἐκ τῆς κιβωτοῦ ἐξερχόμεναι καὶ ἀνανεούμεναι, διότι δὲν ἐλλείπουσι στρατιῶται τῇ πατρίδι.

Εὐτυχῶς πλειοψηφεῖ ἐν τῇ κιβωτῷ γλυκύτερόν τι αἶσθημα· τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων εἰσὶν ἐρωτικά, οἱ δὲ δράσται αὐτῶν ἐτιμωρήθησαν σκληρῶς μὲν ἀλλὰ δικαίως· οὐδεὶς αὐτῶν ἠγαπήθη. Πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ Ἀμαρυλλίδες, Ἀσπασαίαι, Μαρίαί, Πολυξέναι, —ὑπάρχει πρὸς ἄλλαις μυρίαὶς καὶ μία Θεανώ, —πᾶσαι αὐταὶ ἐδείχθησαν ἀνάλητοι ἐρινύες πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἐκείνους λάτρας στενάζοντας, ὄδυρομένους καὶ κλαίοντας τὴν μαύρην τους τῆ μοῖρα. Εἰσὶ Πετράρχαι ἐν σπαργάνοις, δι' ὃ καὶ ἀναμένω νὰ ἀνδρωθῶσιν, ἵνα χειραφετήσω αὐτοὺς καὶ ἀποστείλω εἰς τὰ Ὀλύμπια διὰ τὴν δάφνην, ἣς τυγχάνουσιν ἄξιοι, διότι τὰ ποιήματα αὐτῶν εἰσὶ τὰ κάλλιστα κατὰ τῆς νόσου τοῦ ἐρωτος φάρμακα Ἄ! πό-

σον ἐπεθύμουν νὰ ἐλευθερώσω τῶν ποιημάτων ἐκείνων τὰς ἡρώιδας καὶ παύση τῆς κιβωτοῦ ἢ κοσμοχαλασιά—, διότι ὅπου πολλὰι γυναῖκες ἐκεῖ καὶ μαλλώματα—, ἀλλὰ δύνανται τοῦ λοιποῦ αἱ ταλαιπῶροι νὰ ἴδωσι τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀφοῦ οὐδεμία αὐτῶν ἔχει πλέον μαλλιά ἐπὶ τῆς κεφαλῆς; Οὐχὶ φιάλαι, οὐχὶ βυτία, οὐχὶ κῆραι ἢ πηγαί, ἀλλὰ Στυμφαλία ὅλη τριχογόνου τῆς Mistress Allen δὲν θὰ ἤρκει νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς ἀποσπασθείσας ἐκείνας ξανθὰς κόμας, διότι κατὰ παράδοξον ἀληθῶς σύμπτωσιν πᾶσαι αἱ σκληραὶ αὐταὶ εἰσὶ ξανθαί, ὡς ἡ Εὐα, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου καὶ αἱ διασημότεραι τῶν ἡρώιδων. Οἷων κακῶν αἴτιοι οἱ δράσται τῶν ποιητικῶν ἐκείνων δολοφονῶν! ἀλλὰ διατί οἱ εὐλογημένοι νὰ ἐρασθῶσι πάντες ξανθῶν; μὴ δὲν ἦσαν τάχα καλαὶ καὶ αἱ μελαγχροιναὶ ἢ μὴ δὲν ἦτο μελάγχρους ἢ ἡρώεις τοῦ Ἄσματος ἰσμάτων; δὲν λέγει αὕτη: «Μελαινά εἰμι ἐγὼ καὶ καλή». Οἱ Κύριοι ὅμως ἤθελαν ξανθὰς: Εὐας, Ἀφροδίτας, Ἑλένας τοῦ Μενελάου! Δὲν εἶχον λοιπόν ποτε ἀναγνώσει, δὲν εἶχόν ποτε ἀκούσει, ὅτι ὁ περιώνυμος ὑπουργὸς Ἄννης τῆς Ἀγγλίας (1707—1714) καὶ διάσημος συγγραφεὺς Βολιγγβρόκ, —ὅστις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ὑπῆρξεν «a complete rake», κατὰ τοὺς Ἄγγλους, ἢ «un parfait roué», κατὰ τοὺς Γάλλους—, ἵνα διατηρῇ ἀκμαῖον τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ τὸ κάλλος, ἐπότιζεν αὐτὴν αἵματι ὄφως καὶ ὅτι ὑπάρχει μία σταγὼν τοιοῦτου αἵματος ἐν τῇ εὐμορφίᾳ πάσης γυναικός, δέκα δὲ σταγόνες ἐν τῇ καλλονῇ τῶν ξανθῶν; Ἠγνόουν ταῦτα ἢ ἐν γνώσει καὶ ἐκ πλεονεξίας ἐπόθησαν καὶ τὰς δέκα τῆς ὠραιότητος σταγόνας, ἔστωσαν καὶ δηλητηριώδεις; Ἀπερίσκεπτοι νεανῖαι!

Πόσον ὅμως ὑψηπέτις ἡ νεαρὰ αὕτη ἑλληνὶς Μοῦσα! Καὶ ἠδύνατο νὰ παρίδῃ καὶ μὴ ψάλλῃ ὅ,τι ἐν τῇ φύσει λαμπρότατον; Μεταξὺ τῶν ἀπείρων τῆς κιβωτοῦ φακέλλων, πάντων ταξινομημένων κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐγλειούσης αὐτὰ ποιήσεως, ὑπῆρχε—φεῦ! δὲν ὑπάρχει πλέον! —καὶ εἰς, φέρων τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: Οὐρανός, δι' ὃ καί, ὡς εἰκός, πάντων τῶν λοιπῶν ὑπερκείμενος. Ἐκεῖ δὲ ἦσαν ἢ δροσερὲς αὐγούλες, ὃ ἥλιος, ἢ λάμπες καὶ ἢ ἀχτίδες καὶ da capo ἀχτίδες· ἐκεῖ «τὸ φεγγαράκι τὸ λαμπρό, πού διώχνει μακρὰ τὰ διαμάντια καὶ τὰ ρουμπίνια τοῦ οὐρανοῦ»· ἐκεῖ τέλος ἦτο ἢ ἐλπίς μου, ὃ φάρος ἐν τῇ ἀπειλούσῃ με σκοτίᾳ. Τὸ φῶς τῆς λυχνίας μου ἔπνεε τὰ λούστια, ἀλλ' ἔρριψα αὐτῷ βλέμμα περιφρονητικόν, ὡς εἰ ἔλεγον: «στάσου καὶ ἴγῳ νὰ σου δείξω». Καὶ σπεύσας πρὸς τὴν κιβωτὸν ἠνέωξα αὐτὴν μετὰ πολλῶν ὅμως προφυλάξεων, ἀπομακρυνόμενος συγχρόνως, φόβῳ μὴ φλόξ

¹ Ἄσματ. Α', 5.

ἢ λάμπης, αἴφνης ἀναδύσασα, προσβάλλῃ με κατὰ πρόσωπον, ἀλλ' ἔμεινα ἐνός. Οὐδεμία λαμπηδῶν ἤστραψεν ἐκείθεν· οὐδεὶς τῶν ἀπείρων ἀδαμάντων ἠκτινοβόλησεν· οὐδεμία κὰν τῶν ἀναριθμητῶν ἀχτίδων ἠξίωσε νὰ μοι δείξῃ τὸ στίλβον προσωπάκι τῆς, καὶ ἐμειδίασα διὰ τὸν φόβον μου.

— Περύργον! εἶπον κατ' ἐμαυτόν, θὰ ἐμποδίζῃ βεβαίως τὸ περι- κάλυμμα.

Καὶ κύψας ἔλαβον ἀνὰ χεῖρας τὸν πολύτιμον φάκελλον, ἐνθα τόσον σέλας ὑπελάνθανε, καὶ διέρηξα ἐν σπουδῇ τὸ χάρτινον νέφος, τὸ καλύπτον τόσους φωστῆρας. Ἐν τούτοις ἡ λυχνία ἐσβέσθη καὶ εὐρέθην ἐν τῷ σκότει.

— Περύργον! εἶπον καὶ αὐθις, κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τοὺς οὐρανίους ἐκείνους κόσμους. Θὰ ἐμποδίζῃ βεβαίως ἡ ὑγρασία, — καὶ ὄντως εἶχε βρέξει καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν— ἡ ὑγρασία τζακίζει κόκκαλα, ὄχι ἀχτίδες· θὰ θέλουν στέγνωμα.

Καὶ πλησιάσας πρὸς τὴν ἐστίαν, — ἥς τὸ πῦρ διετηρεῖτο ἔτι μικρὸν —, εἰσῆγαγον ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας. Καὶ ὦ! θαῦμα θαυμάτων! ἐν ἀκαρεῖ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ, τὸ δωμάτιον ἐφάνη καιόμενον· φλόξ λαμπρά, σπινθηροβολουῖσα, διαβολικὴ, ἐπὶ τινα λεπτὰ διατηρηθεῖσα, ἀπήστραψεν ἐκ τῆς ἐστίας, καὶ οὕτως ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ τοῦ γραφείου καὶ εὐρῶ τὴν κλίνην μου.

— Καλὰ ἔλεγα ἐγὼ, εἶπον μεταβαίνων νὰ κατακλιθῶ, ὅτι ἡ ὑγρασία τὰ ἐμπόδιζε καὶ ἤθελον στέγνωμα.

Καὶ ὅμως ἔχω ἔκτοτε ὡς πρὸς τὸ πρᾶγμα ἐνδοιασμόν τινα, δν ἐξομολογοῦμαι ἐνταῦθα ἐν πάσῃ χριστιανικῇ ταπεινότητι. Δὲν δύναμαι νὰ λύσω τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ δυσχερὲς τοῦτο ζήτημα. Ἄν δῆλα δὴ τὴν εὐεργετικὴν μοὶ ἐκείνην φλόγα παρήγαγον αἱ θερμανθεῖσαι ἀχτίδες καὶ λάμπες, ἢ ἂν ἦτο αὕτη τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς πυρπολήσεως τοῦ χάρτου, διότι δυστυχῶς, ὡς ἐκ τῆς σπουδῆς ἢ πολύτιμος ἐκείνη συλλογὴ, ὀλισθήσασα τῶν χειρῶν μου, ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, οὐδέποτε θὰ συνεβούλευον φιλαναγνώστη νὰ ἔχῃ πολλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀχτίδας καὶ λάμπεις, ἀλλὰ νὰ βασιζῆται πάντοτε εἰς δέσμην καλῶν στεατικῶν.

II

Καὶ ὁ ἐπίλογος; διότι ποία ἐν τῷ κόσμῳ κιβωτός, — καὶ ἡ τοῦ Νῶε καὶ ἡ τῆς Διαθήκης καὶ ἡ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ εἴ τις τομος ιε'. Σεπτέμβριος.

ἄλλη—, δὲν εὔρε σχολιαστὰς, ἐρμηνευτὰς, ἔτι δὲ καὶ σκώπτας; Τὸν ἐπίλογον ἔγραψεν ὁ Βολταῖρος πρὸ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπέκεινα, εἰπὼν: «Le premier qui, pour exprimer que les plaisirs sont mêlés d'amertume, les regarda comme des roses accompagnées d'épines, eut de l'esprit; ceux qui le répétèrent n'en eurent point», ὅπερ μεθερμηνευόμενον ἐπὶ τὸ ρωμαϊκώτερον σημαίνει, ὅτι ὁ τὸ πρῶτον καλέσας τ' ἀστέρια διαμάντια τοῦ οὐρανοῦ εἶπεν ἀληθῶς εὐφυές τι, ὁ ἐπαναλαβὼν ὅμως αὐτὸ ἐφάνη κλέπτῃς, ἀσυστόλως ἰδιοποιηθεὶς ξένην εὐφυΐαν, οἱ δὲ μετ' αὐτὸν ἐπελθόντες οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ κιβδηλοποιοί, ψευδῆ διαμάντια πωλοῦντες. Ταῦτά δὲ λεκτέα καὶ διὰ τοὺς ἥλιους, τῆς ἀχτίδες, τῆς πούλιες, τὰ φεγγάρια καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τοῦ Πτωχοπροδρόμου ἀντάξια. Πόσον συνετῶς θὰ ἔπραττεν ἡ νεαρά ἑλληνὶς Μοῦσα, εἰ ἐνωτιζέτο τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ ἀνακτος τῆς γαλλικῆς εὐφυΐας, καὶ ἔσπευδε βραδέως. Πάντες θὰ ἐκέρδαινον· οἱ ἀναγνώσται οὐκ ὀλίγον, τὴν ὥραν τῆς ἀναγνώσεως, πολὺ δὲ αὐτοὶ οὗτοι οἱ μουσόληπτοι, τὸν πολύτιμον χρόνον, ὃν ἀφαιροῦσι ταῖς μελέταις αὐτῶν καὶ κατασπαταλῶσι θηρεύοντες ὁμοιοκαταληξίας, στρεβλοῦντες ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρκούντως ἤδη στρεβλὴν ἡμῶν γλῶσσαν, λόγῳ δὴθεν ὅτι γράφουσι τὴν δημοτικὴν, ἢ ἐπινοοῦντες τὰς τερατώδεις ταύτας κράσεις ἢ συνιζήσεις:

Μ' ἠπάτα! Καὶ τί μέλει τὸν ἄλλον, ἀγαπητὴ νεανία, ἂν ἡ σκληρὰ ἐκείνη ξανθὴ σε ἠπάτα; πῶς διέλαθε τὴν νοημοσύνην σου, ὅτι τὰ ἔρωτικὰ παθήματα ὑπάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Θεαλείας καὶ οὐχὶ τῆς Μελπομένης; Καὶ ἂν, ὃ μὴ γένοιτο! ἀθυρόστομος ἀναγνώστης ἀπαντήσῃ εἰς τὸ θλιβερὸν ἐκεῖνο:

— Μ' ἠπάτα!

— Καὶ τί με κόπτει 'μένα; Δὲν πᾶς νὰ κουρεύεσαι σὺ καὶ δ' αὐτὴ!

Οἴμοι! τετέλεσται! τὸ ἀχροατήριον καγχάζει καὶ ἡ Μοῦσα φεύγει ὡς βρεγμένη γάττα. Εὐτυχῶς οἱ πλεῖστοι, εἰ μὴ πάντες οἱ τῆς κιβωτοῦ ποιηταὶ εἰσὶν ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ τοιούτων κωμικῶν συμβαμάτων, ἅτε ψευδανύμως ἐπιστέλλοντες καὶ ὡς βασιλεῖς ἢ πρίγκηπες ὑπὸ ὑψηλὸν incognito ταξειδεύοντες εἰς τὸν Παρνασσόν, οὐ σχολιά καὶ τεθλιμμένη ἢ ὁδὸς καὶ ὀλίγοι οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν.

Ε. Κ. Ἀσώπιος.

Ἡ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ ΛΙΒΙΑ

ΚΑΙ Ἡ ΘΥΓΑΤΗΡ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ¹

Ὁ Βοσσοῦτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὐδένα ἄλλον βλέπει λαὸν ἢ τὸν τοῦ Ἰσραήλ, ὁ δὲ Δάντης δὲν βλέπει ἢ τὴν Ρώμην. Εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ ὁ Αὐγούστος εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν νόμιμος κυριάρχης· ὁ Αὐγούστος εἶνε ὁ θεῖος δικαίος ἄρχων καὶ ἰδοὺ ἐκ τίνος ἰδεῶν συστήματος ἐκπορεύεται τῆς μοναρχίας τὸ ἰδεῶδες ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγάλου τούτου Καίσαρος. Ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ φέρεται ὅτι ὁ Χριστὸς ἠβουλήθη νὰ γεννηθῇ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ρώμης, ὅπερ ἀναγκαιῶς ἐπάγεται τὴν νομιμότητα τῆς ἀρχῆς ταύτης· ἐπειδὴ δὲ εἰς καὶ μόνος δύναται νὰ εἶνε ὁ νόμιμος κυριάρχης, ὁ δυνάμενος νὰ ἐκδώσῃ νόμιμον διάταγμα, ἔπεται ὅτι ὁ Αὐγούστος Καῖσαρ εἶνε τῶν αὐτοκρατόρων ὁ νομιμώτατος. Ἡ ἰδιότης αὕτη ἀποδοτέα ἐπ' ἴσης καὶ τῷ διαδόχῳ αὐτοῦ, καθόσον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς γεννηθεὶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου, ἐτελεύτησεν ἐπὶ τῆς τοῦ Τιβερίου, ἵνα δὲ τὸ ἔργον τῆς αἰωνίας ἀπολυτρώσεως, τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μυστήριον ἢ ἀληθές, ἀναγκαῖον ἀπέβαινε νὰ ἐκφράσῃ τῆς καταδίκης τὸ θέσπισμα δικαστῆς νομίμως καθεστώς, οὐ ἄνευ ὁ τοῦ δικαίου θάνατος ἀντὶ νὰ ἦ ὁ δίκαιος τῶν ἀνομημάτων ἡμῶν ἐξιλασμός, οὐδὲν θὰ διέφερε κοινῷ ἀδικήματος. Ὁ Πόντιος Πιλάτος ἦν ὁ δικαστῆς οὗτος, ἐμπειστευμένος τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Τιβερίου τοῦ «ἐλέφ θεοῦ αὐτοκράτορος.» «Ἄπαξ μόνον, ἐπὶ τῆς τοῦ Αὐγούστου βασιλείας, ἐν ᾧ χρόνῳ ἐξελέξατο ὁ Σωτὴρ ὅπως ἐπὶ τὴν γῆν κατέλθῃ, ἀπαξ μόνον, γράφει ὁ Δάντης, ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις νὰ θαυμάσωσι τὴν μοναρχίαν ἐν πάσῃ τῇ τελείᾳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ αὐτῆς ἀναπτύξει. Ἡ οἰκουμένη εἰρηνοποιηθεῖσα ἀναγνωρίζει τὴν δεσποτείαν τοῦ μονάρχου, ἢ ἀνθρωπότης ἀναπνέει ἀνακουφισθεῖσα, μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος τὴν περίοδον ταύτην εὐλογίαν κατονομάζων.»

Φαντάζομαι τὸν Δάντην, ἐν τῇ περὶ Μοναρχίας συγγραφῇ αὐτοῦ, οἰοῖναι προσκυνητὴν τοῦ μεσαιῶνος διατρέχοντα τὴν κλασικὴν ἀρχαιο-

¹ Τὴν μετάφρασιν τῆς πολλοῦ λόγου ἀξίας ἱστορικῆς ταύτης μελέτης τοῦ περιωνύμου γαλάτου Henry Blaze de Bury ἐπέστειλεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος κ. Χ. Σαμαρτσίδης.

τητα. Καί ἐν ᾧ ὕδρεια, διανέμει ἅμα πρὸς τὸν ἐθνικὸν τοῦτον κόσμον τοὺς κεραυνούς καὶ τοὺς στεφάνους τοῦ καθολικισμοῦ, ὧν ἔχει πλήρη τὴν πῆραν. Ἡ κοινωνία ἦν διαπορεύεται οὐδεμίαν ἀσκαί ἐπ' αὐτοῦ ροπήν, διαμείνει δὲ οἷός ἐστιν αἰρετικὸς μυστικιστής. Οὐδὲν ἄλλο οἶδεν ἢ τὰ ὄπλα καὶ τὰ ἔπαθλα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐξορκίζων ἢ κολάζων τοὺς κωφεύοντας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν αὐτοῦ σύλληψιν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν τῇ χορεία τῶν ἀγίων κατατάσσει. Δωρεῖται στεφάνους τοῖς πιστοῖς, τὸν Αὐγουστον μετασχηματίζει εἰς ἄμφια περιβεβλημένον τοῦ Καρολομάγνου πρόδρομον· τὸν παράδεισον συγκιρναῖ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τὸν δὲ Βιργίλιον παριστᾷ ὡς τὸν θύραθεν θεολόγον. Δὲν στερεῖται, ἄλλως τε, θελγήτρου οὕτως ἀποπτειομένη ἢ ἀρχαιότητος.

Ἐν τῇ ζῶμεν ἐποχῇ ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαιότητος οὐδενὸς ἀποκλειστικὸν ἀποτελεῖ προνόμιον· προσιτὴ παντὶ ἐστὶν ἡ ἔρευνα αὐτῆς. Τὰ μουσεῖα, αἱ τῶν νομισμάτων συλλογαί, αἱ βιβλιοθήκαι παρέχουσιν ἐκάστῳ τοὺς θησαυρούς αὐτῶν, χάρις τῇ φωτογραφίᾳ καὶ τὰ μᾶλλον μεμακρυσμένα τῶν γραπτῶν μνημείων μετεδόθησαν ἡμῖν. Δύναται τις καὶ ἄνευ τῶν γλωσσικῶν ἐφοδίων τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ μόνον διὰ τῶν ἐξαιρέτων μεταφράσεων καὶ τῶν ποικίλων συγγραφῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου σπουδὴν τῶν προελιανάντων τὴν εἰς τὸ τέρμα τοῦτο ἄγουσαν. Ἡ δίκην σκιαῶν ἐν τῇ σκοτεινῇ τοῦ παρελθόντος νεφέλῃ κεκρυμμένη ἀρχαιότης ἔλαβε σῶμα καὶ πραγματικότητα· οἱ ἀρχαῖοι αἰῶνες ἀνήκουσι τοῦ λοιποῦ τῷ δημοσίῳ, προσιτοὶ ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν βουλομένων ὅσον καὶ τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος σοφοῖς, ἔτι δὲ καὶ μετὰ ποιᾶς τινος ἐκ περισσοῦ τοῖς πρώτοις ὠφελείας, διὰ τὴν ἀφελῆ οἰκειότητα μεθ' ἧς ὁ κοινὸς ἐρευνητὴς ἐπιχειρεῖ τῶν προσώπων τὴν μελέτην, πρὸς ἃ ὁ ἀληθὴς σοφὸς ἀκαταμάχητόν τινα αἰσθάνεται καὶ ἐφεκτικὴν εὐλάβειαν. Ὑπάρχουσι ἄνθρωποι ἀρνούμενοι ν' ἀποδεχθῶσιν ὅτι οἱ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστοῦ ὑπῆρξαν ἀπλούστατοι ἄνθρωποι ὡς ἡμεῖς καὶ μολαυτὰ ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε φεῖ! παραλλάσσει. Σήμερον οὐδεὶς, καθόσον γινώσκω, πιστεύει εἰς τοὺς ἥρωας ἐκείνους ὧν τὰ ἔργα οὐδὲν εὐτελὲς ἢ κοινὸν ἐπηρεάζει συμφέρον, εἰς τοὺς ἡμίθεους τοὺς διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν παθῶν καὶ τῆς δόξης τρεφομένους. Ὁκοδόμουν καὶ ἐν τῷ ἄστει τοῦ Ῥωμύλου ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, τὸ δὲ ὑλικόν, ᾧ τινι ἐχρῶντο οἱ τοῦ Βιτρουβίου τέκτονες κατ' οὐδὲν ἦν διάφορον τοῦ τῶν νῦν. Οἱ τοῦ Πύρρου καὶ τοῦ Ἀννίβα ἐλέφαντες ἔτρωγον καὶ ἐχώνευον ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ οἱ ἐν τοῖς θηριοτροφείοις, οἱ δὲ περιώνυμοι μήλωνες, ἐφ' ὧν ὁ Ταρκύνιος ἐξέτεινε τὴν οἰωνοσκοπικὴν του ράβδον,

ἦσαν πανόμοιοι τοῖς κοινοῖς ἄνθεσιν ὅσα καὶ σήμερον καλύπτουσι τοὺς ἡμετέρους ἀγρούς.

Εἴτε εἰς τὸ παρελθόν, εἴτε εἰς τὸ μέλλον ἀσχολεῖται ἡ περιέργεια, δὲν εἶνε μάταιος ἀγών. Ἀποδεικνύει πρὸ παντὸς ὅ,τι ἐν ἡμῖν ὑπάρχει τῶν ἐρευνημένων, ἡ δὲ γνῶσις διὰ τοῦ αἰσθήματος μάλιστα τελειοῦται· ἡ διὰ τῶν προσωπικῶν ἡμῶν ἐντυπώσεων ἐρμηνεία τοῦ ἀρχαίου βίου εἶνε λίαν τολμηρὰ ἀξίωσις· δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀκριβείᾳ, ὅσον περὶ τῆς ἐμψυχώσεως καὶ τῆς ζωογονήσεως αὐτῆς. Τίς, ἄλλως τε, καὶ παρ' αὐτοῖς τῶν ἀρχαιομαθῶν τοῖς σφωτάτοις δύναται νὰ καυχήσῃ ὅτι κατέχει τὴν ἀκριβῆ ταύτην ἀλήθειαν; Τὸ ἐξιστορεῖν δὲν εἶνε τι ἄλλο ἢ παρέχειν τῷ δημοσίῳ τὸ ἡμέτερον σύστημα τοῦ βλέπειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Δύναται τις νὰ ᾗ ὁ πνευματωδέστατος, ὁ ἐμβριθέστατος, ὁ εὐφύεστατος τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἄνθρωποι θὰ δυνηθῶσιν ἴσως κάλλιον αὐτοῦ νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τὰ μυστήρια καὶ θὰ θεωρήσωσι τὰς ἐκτιμήσεις αὐτοῦ ὡς πεπαλαιωμένας καὶ ἀχρήστους. Ὅποιᾶς δὲν ὑφίσταται ἐπιρροῆς ἢ ἀφήγησις τῶν τοῦ παρελθόντος γεγονότων, ἐπιρροῆς κλίματος, θρησκευματος, πατριωτισμοῦ, δημοσίας γνώμης καὶ συρμοῦ ἔτι! Εἶνε αὐτόχρημα ἀντίφασις τὸ ζητεῖν ἐν ἱστορικῷ ἔργῳ τὴν φωτογραφικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀναπαράστασιν τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων, καθόσον τὸ παρελθόν οὔτε ἐξ ὑλικῶν μόνον συγκροτεῖται στοιχείων καὶ πόρρω ἡμῶν ἀφίσταται, ἡ δὲ φωτογραφικὴ μέθοδος δὲν ἀπεικονίζει ἢ τὸ σῶμα μόνον. Ὅθεν ὁ ἐξερευνῶν τὴν ἀρχαιότητα κατ' ἀνάγκην ἐντυπώσεις μόνον ἀπλῆς περιηγήσεως καὶ μελέτης κατορθοῖ νὰ παραγάγῃ· ἀλλ' ἂν αἱ ἐντυπώσεις αὐταὶ εὐμοιρῶσι ζωῆς, ἂν ὁ ἐρευνητὴς διαπνήτῃ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἐρευνημένου κόσμου, ἂν εὐστοχῇ κατὰ τε τὴν ὕψην καὶ τὴν δημιουργίαν ν' ἀπεικονίξῃ ἡμῖν τὸν κόσμον τοῦτον, οἷον αὐτὸν φαντάζεται, ἱκανὰ βεβαίως ἐξετέλεσεν, οὐδὲ δικαιουῖται τις ν' ἀπαιτῇ πλειότερα. Ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ λ. χ. ἱστορίᾳ, καθ' ὃν σήμερον αὕτη γράφεται τρόπον, ὅστις καὶ ὁ προσφορώτατός ἐστι πρὸς κατανόησιν αὐτῆς, βεβαίον ὑπάρχει ὅτι οἱ τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγουστοῦ καὶ τοῦ Τιβερίου Ῥωμαῖοι δυσχερῶς ἑαυτοὺς θ' ἀνεγνώριζον ἐν τῷ κατόπτρῳ τούτῳ, ὅπερ ἕκαστος ἡμῶν πλάττει κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἀναλόγως τῆς χώρας ἐν ἣ ζῆ, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ θεωριῶν.

Διότι, ἀληθῶς, ἡ ἱστορία εἶνε τέχνη τις ὡς ἡ ζωγραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ποίησις. Τὸ ἀπόλυτον ψεῦδος δὲν ὑφίσταται, ἢ μᾶλλον

ὕφ' ἐκάστην ἱστορικὴν πλάνην κρύπτεται ἀληθείας κόκκος· οὕτως ὥστε ἔστιν ὅτι καὶ αὐτὴ τῶν ἔργων τῆς τέχνης ἢ μέθοδος ὠρισμένη φαίνεται. Παρὰ τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς ἀδυνατεῖ ν' ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπηρείας τοῦ θέματος ὅπερ πραγματεύεται· νομίζει ἑαυτὸν κύριον τοῦ θέματος, ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτοῦ κρατεῖ. Ἐκτίθησι κατὰ συνέπειαν καὶ διατάσσει τὴν ὕλην νῦν μὲν ἀπλετον ἐπιχέων φῶς ἔνθα ἢ ὑπόθεσις δέον νὰ μεγαλυθῆ, τὰ δὲ περαιτέρω ἐντὸς παχυλοῦ καταλείπων σκότους. Ὀφείλει μὲν νὰ γινώσκῃ τὰ γεγονότα ὁ ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχῃ πείραν τῆς ζωῆς καὶ νὰ ᾗ διὰ τῆς ἰδίας πείρας κάτοχος τῶν ἀρετῶν ἐκείνων, ὧν τὴν διάδοσιν θεωρεῖ ὠφέλιμον. Ὅστις ἄνευ τῶν τοιούτων ἐφοδίων ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου, ἐκτρέπεται τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, καθόσον ὅ,τι παρὰ τοῖς ἀριστοτεχνίαις τοῦ λόγου θαυμάζομεν εἶνε οὐχὶ ἡ ἀφθονος τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων προμήθεια, ὅσον ἢ ἀνά μέσον τῆς ἐρεύνης αὐτοὺς καθοδηγοῦσα καὶ συναρμολογοῦσα ἐν τῷ νῶ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς μυστηριώδης προαίσθησις. Ὁ νοῦς μόνον ἐπροικίσθη διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἂν ἀληθεύῃ, ὡς ἐρρήθη, ὅτι ἄνευ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀφθαλμοῦ ὁ ἥλιος ἤθελεν εἶσθαι ὡσεὶ μὴ ὑπῆρχεν, αἱ δὲ λαμπρότεραι μελωδίαι δὲν ὑφίστανται εἰμῆ, διότι ἐπλάσθη τὸ ἀνθρώπινον οὐς ὅπως αὐτῶν ἀντιλαμβάνηται, δύναται ὁμοίως τις νὰ βεβαιώσῃ ὅτι τὰ ἐν πάσαις τοῦ κόσμου ταῖς βιβλιοθήκαις σεσωρευμένα γραπτὰ μνημεῖά εἰσι γράμμα νεκρὸν, ἂν μὴ ζωογονηθῶσιν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύματος.

Τίς ἀγνοεῖ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην τοῦ Ἰγρκου εἰκόνα, ἐν ἣ ὁ Βιργίλιος παρίσταται ἀναγινώσκων ἄσμα τῆς Αἰνειάδος ἐνώπιον τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν οἰκείων αὐτοῦ; Ἡ εἰκὼν αὕτη φαίνεται ἡμῖν ὡς πρότυπον τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει ν' ἀναπαριστᾶται ἀρχαία τις σκηνὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν. Ἐἶνε ἡ ἔκφρασις τοῦ ιδεώδους, ἀλλὰ καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ βαθύτητι. Πᾶσαι τῆς εἰκόνας αἱ μορφαὶ τὸν τύπον φέρουσαι τῆς ὑψίστης ἡρεμίας, τῆς σεμνοπρεπείας, τῆς κλασικῆς ἀταραξίας εἰσὶ πρὸς ἀλλήλας παρεμφερεῖς. Τὰ ἀγαλαματώδη ταῦτα ἀπεικονίσματα δὲν ἀπορροφᾷ ἡ στιγμή καὶ ἡ θέσις μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ λησμονῶσι τὸν ἐκτὸς αὐτῶν κόσμον. Μόλις ἀποχωρισθῶσι θ' ἀκολουθήσωσι τὸ ρεῦμα τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῶν παθῶν καὶ διαθέσεων· καὶ κατὰ τὴν παροδικὴν δὲ ταύτην ἤτις ἤνωσεν αὐτὰ στιγμήν ἕκαστον τῶν προσώπων ἐπιδιώκει ὀπισθόβουλόν τινα σκοπόν, οὗ τὴν ἔκφρασιν θὰ συλλάβῃ τοῦ ὀξυδερκοῦ παρατηρητοῦ τὸ ὄμμα ὑπὸ τὸ προσωπεῖον ὅπερ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ φέρουσιν. Ὁ ἠδυεπὴς Βιργίλιος ποθεῖ νὰ ᾗ τῷ ἄρχοντι ἀρεστός. Τὸ στόμα τὸ τοὺς μελωδικούς στίχους ἀπαγγέλλ-

λον εἶνε ὡσαύτως τὸ στόμα τὸ εἰς κολακείας πρόθυμον. Ὁ δὲ Μαικῆνας, ὁ τῆς καλῆς ποιήσεως ἐραστὴς καὶ τοῦ δεσπότη ἐπιστήθιος φίλος, ἀκροᾶται μικρὸν ἀφηρημένος, καθόσον καίπερ ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης φωνῆς βαυκαλιζόμενος, ἀναλογίζεται οὐχ ἤττον τὰς προσφάτους τοῦ Αὐγούστου ἐκμυστηρεύσεις καὶ τὰς οἰκογενειακὰς διενέξεις ὅσαι ἐπισκοτίζουσι τὸν βίον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ αὐτοῦ φίλου. Ἡ Ὀκταβία μόνον τὸ πένθος αὐτῆς ἀκούει, καὶ τίς οἶδεν, ὁποίους τὰ μητρικὰ τῆς δάκρυα ἐγκρύπτουσι ἀποτυχούσης φιλοδοξίας στόνους, ὅποια προσωπικῆς ἀρχομανίας διὰ παντὸς ματαιωθέντα ὄνειρα διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἀσθενικοῦ αὐτῆς υἱοῦ, οὗ ἡ ὀρθία εἰκὼν παρίσταται εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ταῦτας συναθροίσεις! Καὶ ἤδη λάβετε κατὰ μέρος τὸν Ὀκτάβιον, περίφροντιν, σκυθρωπόν, καὶ τεθλιμμένον· θὰ ἐπαναλάβῃ ἡμῖν ὅτι πρὸ μικροῦ ἔλεγε τῷ Μαικῆνῃ: «Κέκτημαι ὄσσην ἢ ἀνθρωπίνην φιλοδοξίαν δύναται νὰ ὄνειροπολήσῃ ἰσχύν· ἀρχῶν τῶν δυνάμεων τῆς ἡπείρου πάσης καὶ τῶν θαλασσῶν, ἐν πάσαις τῆς αὐτοκρατορίας ταῖς ἐπαρχίαις ἀπόλυτον ἀσκήκρatos καὶ ἀπερίοριστα ὑπατικά δικαιώματα· τὸ πρόσωπόν μου εἶνε ἀπαραβίαστον· δῆμαρχος ἰσόβιος, ἄρχω καὶ τῆς συγκλήτου· κήνωρ, εἶμαι τῶν ἡθῶν ὁ κυβερνήτης, ποντίφηξ ὑπέρτατος, διοικῶ καὶ τὰ θεῖα. Ἴδέ, ἰδέ, ὦ Μαικῆνα, εἶνε ἀληθὴς ὁ φίλος σου, ὁ σὸς Αὐγούστος, ὅστις ἐν τῷ κολοφῶνι τοῦ μεγαλείου ἔστησε τὸν θρόνον του καὶ ὅστις σκυθρωπὸς νῦν καὶ ἀποτεθαρρημένος σοὶ φωνεῖ. ὦ! ἀπόδος μοι τὴν νεότητα, τὴν ἡρεμον, ἀπόδος μοι τὰς εὐτυχεῖς ἐκείνας ἡμέρας, ὅποτε ὁ εὐσεβὴς Ἀπολλόδωρος μοὶ ἐδίδασκε τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ μετριότητι καὶ τὴν ἀπλῆν καὶ ἡδεῖαν ἀσκησιν τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτου καὶ τοῦ φιλοσόφου. Τῶν καθηκόντων τούτων ἐγενόμην ὁ προδότης, οἱ πόδες μου ὠλισθήσαν ἐν τῷ αἵματι. Παρέσυράν με τῆς φιλοδοξίας αἱ μαινάδες, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ τῆς οἰκουμένης ὁ δεσπότης θλιβόμενος καὶ θρηνῶν ἐπὶ τῷ ὅτι ἐγενόμην οἶος νῦν εἶμι». Οὕτω φαίνεται ἐκφραζόμενος ὁ Γάιος Ὀκτάβιος τοῦ Ἰγρκου. Τί δὲ λέγει ἡμῖν ἡ Λιβία του; Λαμβάνομεν αὐτὴν τοιαύτην, οἶαν τοῦ ζωγράφου ἢ γραφῆς παρέστηκε, τὸ πρόσωπον ἔχουσα ἀγαλαματώδες, τοὺς τρόπους θεαίνης, πλήρη γοητείας, πονηρίας, θελγῆτρων καὶ μυστηρίου, ἵνα χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς ἀντικείμενον ἐιδικῆς μελέτης. Περὶ αὐτὴν συνωθοῦνται φυσιογνωμίαι ἐλλείπουσαι ἐν τῇ εἰκόνι ἧς ἐμνημονεύσαμεν, ἀλλὰ χαρακτηρίζουσι ταύτας ὁ Πλίνιος, ὁ Σενέκας, ὁ Σουετόνιος καὶ ὁ Τάκιτος, ἢ δὲ μεταγενεστέρᾳ πολυμαθεῖα καὶ κριτικὴ ἱκανὸν ἐπέχυσαν ἐπὶ τῶν χαρακτήρων τούτων φῶς.

Ἐνώπιον τῆς σεμνοπρεποῦς μεγαλειότητος τοῦ χαρακτήρος τῆς Λι-

βίας ὁ ἀναγνώστης ὑποκλίνεται. Θαυμάζομεν τῶν θελγήτρων αὐτῆς τὴν κοσμιότητα, τὴν ἐν τῇ δεξιῳσει χάριν, αἵτινες αὐτὴν διακρίνουσι τῶν τραχειῶν τῆς ἀρχαιότητος φυσιογνωμιῶν. Ἀληθεύει οὐχ ἥττον ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς Ἐστιάδος ταύτης τῶν δεσποινῶν ἐνεφώλευεν ἡ ταραχωδεστάτη καὶ ἀγριωτάτη φιλοδοξία. Ὁ ἔγγονος αὐτῆς Καλιγούλας, ὁ παράφρων ἐκείνος, ὅστις παῖς πολὺ καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶχεν αὐτὴν μελετήσῃ, ἔλεγε περὶ αὐτῆς: «Εἶνε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν γυναικείᾳ περιβολῇ». Ἀδύνατον νὰ πολεμήσῃ τις παρὰ τοῖς ἄλλοις τὴν ραδιουργίαν μετὰ τῆς ἐξόχου ἐκείνην δεξιότητος, ἂν δὲν ἐτρέβη αὐτὸς οὗτος ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ σκευραεῖν. Βλέπων τις τὴν ἱστορίαν ἀπαθῶς ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνος, ἐπ' εὐνοίᾳ μιᾶς προσωπικότητος ἀσχολουμένην, ἀναλογίζεται κατ' ἀνάγκην ἐν τίνι ἄρα μέτρῳ συνενοχῆς τὸ πρόσωπον τοῦτο συνδέεται μετὰ τῶν γεγονότων καὶ ἡ μεγάλη ἐν τῇ περιστάσει ἀπάθεια διεγείρει τὴν σκέψιν· αἱ περιστάσεις δὲν συντρέχουσιν ἡμῖν μόναι, ἀνάγκη νὰ ὠθῆ τις αὐτὰς πρὸς τὸν σκοπὸν, ἡ δὲ ὠθοῦσα ταύτας χεὶρ δὲν πρέπει ν' ἀποκρύπτεται. Ἡ Λιβία τοῦτο εἶχε τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ Αὐγούστου ὅτι ἐγίνωσκε νὰ δεσπόζῃ ἐαυτῆς καὶ νὰ κρατῇ τῆς καρδίας ἐν τῇ θλίψει, ἐν εὐκαιρίᾳ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ ἐγκλήματι. Δυσπιστῶ πρὸς τὸν Τάκιτον, ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἀμφιβάλλῃ τις ἐνώπιον σειρᾶς καταστροφῶν, ὧν ἡ συνδρομὴ φαίνεται οἰονεὶ ἐκ συνενοήσεως ἐπιφερομένη χάριν τῶν δυναστικῶν μιᾶς γυναικὸς συνδυασμῶν; Ὁ Αὐγούστος δὲν ἔσχεν υἱόν, ἡ Λιβία εἶχε τὸν Τιβέριον, ἐναπέκειτο δὲ ἤδη εἰς τὸ πεπρωμένον νὰ διατάξῃ τὰ πράγματα κατὰ τρόπον εὐνοοῦντα τῆς αυτοκρατείας τὰ σχέδια, ἧτις ἀπαιτεῖ καὶ διατείνεται ὅτι τὸν Αὐγούστον ὁ Τιβέριος καὶ οὐχί τις ἄλλος ἔδει νὰ διαδεχθῇ. Ἀλλὰ θὰ συντελέσῃ ταῦτα ἡ εἰμαρμένη ἄνευ βοηθοῦ; Οὐδὲν κωλύει τὸν βουλούμενον νὰ πιστεύσῃ τοῦτο. Διάδοχοι τῆς κοσμοκρατορίας δὲν εἶνε ἄρα δυνατὸν νὰ στερηθῶσι νέοι καὶ ἀκμαῖοι τῆς ζωῆς χωρὶς εἰς βίαν ὁ θάνατος αὐτῶν ν' ἀποδοθῇ; Λουδοβίκος ὁ ΙΔ', ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς οὐ τὰ τελευταῖα ἔτη πλήρη συμφορῶν, καὶ πένθους ὑπομιμνήσκουσι τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου, εἶδεν ἐπ' ἴσης τὴν ἐρημίαν περὶ αὐτὸν ἐξάπλουμένην καὶ τὸ δρέπανον τοῦ θανάτου θερίζον περὶ αὐτὸν ὑπάρξει νεαρὰς. Ὁ θάνατος αὐτῶν εἰς μυστηριώδη ἀπεδόθη ἐγκλήματα, εἰς δηλητηριάσεις. Δυνατὸν οἱ ἐπανειλημμένοι οὗτοι θάνατοι νὰ ἦσαν ἐν ταῖς βουλαῖς τῶν θεῶν καθωρισμένοι.

Ἡ γυνὴ αὕτη, τὸ χάσμα, ἡ τιμὴ καὶ τὸ ἀγλαίσμα τοῦ θρόνου τοῦ Αὐγούστου δὲν δίδει εἰς τὸν κοσμοκράτορα υἱόν. Πῶς νὰ διαιωισθῇ ἡ γενεά, πῶς ν' ἀναβλαστήσῃ τὸ πολύτιμον αἶμα; Ἐχει κόρην μονο-

γενῆ, τὴν Ἰουλίαν ἐκ πρώτου γάμου ὁ Αὐγούστος. Ἐκδίδει ταύτην εἰς τὸν Μάρκελλον, τὸν υἱὸν τῆς Ὀκταβίας, τῆς περιλημένης αὐτῷ ἀδελφῆς, καὶ σχεδὸν ταυτόχροτως τελευτᾷ ὁ Μάρκελλος, μήπω ἔτι εἰκοσαετής. Ὁ λαὸς ἠγάπα τὸν νεαρὸν ἡγεμονίδην διὰ τῆς παραδόξου καὶ ἀλογίστου ἐκείνης στοργῆς, δι' ἧς περιβάλλει τοὺς ἐπιδόξους τοῦ θρόνου κληρονόμους, εἰς αὐτοὺς προσηλῶν τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς πόθους τοῦ καὶ τῆς μεθουσίας φαντασίας τὰ ὄνειροπολήματα. Ἄν νέοι ν' ἀποθάνωσι συμβῆ, ὁ θάνατος τὸ μέτωπον αὐτῶν καταυγάζει δι' αἴγλης, ὧν αἱ ἀκτινες εἶτα λάμπουσι διὰ μέσου τῶν αἰῶνων. Μὴ ἀπατώμεθα ἐν τούτοις· ἡ λύπη τῶν λαῶν δὲν διαχέεται μόνον διὰ τῶν ὑπερβολικῶν τούτων ἐγκωμιῶν, ὁ δὲ ἔπαινος τοῦ θανόντος ἤρωος τότε ἀποβαίνει τελεσφόρος, ὅταν ἐν αὐτῷ ἐγκλείηται ἡ καταγγελία κατ' ἐκείνου τῶν ἐπιζώντων, εἰς δὲ τὸ συμβᾶν ἀποβαίνει ἢ φαίνεται ἀποβαίνον ὠφελιμον. Νυμφεῶν τὸν Μάρκελλον ὁ Αὐγούστος, εἶχεν ἄμα αὐτὸν υἱοθετήσῃ· διάδοχος δὲ τῆς αυτοκρατορίας ὁ υἱὸς τῆς Ὀκταβίας κηρυχθεὶς, ἔφραττε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄγουσαν τῷ υἱῷ τῆς Λιβίας. Δίωκτον ὁ Κάσιος ἐκφέρει ὑπονοίας τινὰς, ἀλλ' οὐδὲν βεβαίῳ. «Ἄλλως τε, προστίθησι, τὸ ἔτος τοῦτο ὡς καὶ τὸ ἀκόλουθον, ὑπῆρξε νοσηρότατον καὶ οὐκ ὀλίγα ἔσχε θύματα.» Ὁ νεαρὸς ἡγεμονίδης ἦν λεπτοφυῆς, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀσθενής. Ὁ τοῦ Αὐγούστου ἰατρός Ἀντώνιος ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς ψυχρῶν λουτρῶν θεραπείαν, ἐξ ὧν ἐτελεύτησεν ἐν Βαίᾳ. Ἡ εἰδησις βαθέως συνεκίνησε τὴν πόλιν καὶ ἰδίως τὴν αὐλήν. Φαντάσθητε τὴν πληξίν τῆς Λιβίας ἐν μέσῳ γυναικῶν ὑπὸ διαφόρους ὄψεις ἀντιζήλων, εἰς τὸν αὐτὸν ἀνηκουσῶν οἶκον καὶ τὴν ξένην καὶ παρείσακτον ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῆς ἀπεχθανομένων, τῆς Σκριβωνίας, τῆς ἐγκαταλειμμένης συζύγου, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς Ἰουλίας, ἣν ἡ χηρεῖα προσήγγισε πρὸς τὴν μητέρα κατὰ τῆς μητριάς, τῆς Ὀκταβίας τέλος ἦν ἡ ἀδελφικὴ τοῦ ἀνακτος στοργὴ εἶχεν ὑψώσει εἰς αυτοκρατείας περιωπὴν καὶ μεταδώσει τῶν ἀνωτάτων τιμῶν, τῆς Ὀκταβίας ἧς ἡ ζηλότυπος ἀπελιπισία δὲν συνεχῶρει τῇ συνεύῃ τοῦ Αὐγούστου, ὅτι εἶχε δύο πλήρεις σθένους καὶ ἀκμῆς υἱούς, ἐν ᾧ ὁ προσφιλέστατος αὐτῇ Μάρκελλος δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἐμίσει πάσας τὰς μητέρας, λέγει ὁ Σενέκας, ἀλλ' ὑπὲρ πάσας τὴν Λιβίαν ἀπηχθάνετο, ἧτις ἐφαίνετο αὐτῇ ὅτι τῇ ἀφῆρεσε τὴν ὄνειροποληθεῖσαν εὐδαιμονίαν. Ὀλίγον ἔζησεν ὁ Μάρκελλος, εὐχερῶς δ' ἐξηγεῖται ἡ ταχεῖα αὐτοῦ τελευτή. Ὁ σύζυγος δὲν εἶχε κρασιν ἱκανὴν νὰ ὑποστῇ τὴν σύνευνον. Παραδοθεὶς ὡς βορὰ εἰς τὰς πρώτας τῆς Ἰουλίας φλόγας ὁ λεπτοφυῆς καὶ εὐπαθὴς μεῖραξ ἐκλινε καὶ ἐκάμφθη. Ἀφῶμεν κατὰ μέρος τῆς Λιβίας τὸ δηλητηρίον, οὐ ἀλλαχού θ' ἀπαγα-

τήσωμεν τὰ ἔχνη, ἐνταῦθα δὲ ἀρκεῖ ἡ μνεῖα τῶν φλογερῶν τῆς Λου-
κίνης θριάμβων καὶ τῶν θυμάτων ὧν κατενέμετο τὴν ζωὴν.

(Ἔπεται συνέχεια)

Χρ. Σάμαρτσιδης

Η ΜΑΓΙΣΣΑ

Α'

Ἦτανε νυχτιὰ πειὸ μαύρη ἀπὸ τὸν ἄδη,
Βαρυχειμωνιά ἐπάγωνε τὴ χώρα,
Χιόνι ἔπεφτε μέσ' στὸ βαθὺ σκοτάδι.
Καὶ μεσάνυχτα ἐσήμανε ἡ ὦρα.
Ἐβασίλευε σὰν χάρος, ὕπνος, κρύο,
Σιωπὴ βαθεῖα σὰν μέσα σὲ φορεῖο
Καὶ δὲν ἄκουγες φωνή, πνοὴ καμμία,
Ἄλα ἦτανε νεκρά, βουβὰ καὶ κρύα.
Ἔτσι ἓνα καιρὸ—πρὶν τοῦ καιροῦ ἀκόμα,—
Θᾶταν σκοτεινοὶ οἱ κόσμοι πρὶν φανοῦνε,
Πρὶν ἀπάνω τοὺς Θεοῦ φουσῆση στόμα
Κ' ἐβγούνε στὸ φῶς, ποῦ νὰ μὴν εἶχαν ἔβγούνε!

Β'

Στὴ Γωνιά κοντά, εἰς ἓνα μικρὸ δῶμα,
Ποιητῆς χλωμός, νεῖός ἄμοιρος κοιμάται,
Ἐκλαψε πολὺ πρὶν κοιμηθῆ ἀκόμα,
Πλὴν στὸν ὕπνο του ξεχνᾷ καὶ δὲ θυμάται.
Νᾶδιν' ὁ Θεὸς ποτὲ νὰ μὴ ξεπνήση
Καὶ τὸν ὕπνο του ὁ ἄλλος νὰ κρατήση,
Ὁ ἀξύπνητος, ποῦ σταματᾷ τὸ χρόνο,
Ἄλα, τὸ Θεό, ἀκόμη καὶ τὸν πόνο
Τίποτε, Θεέ, ἀπ' ὅλα τὰ καλὰ σου,
Πειὸ καλλίτερο τοῦ ὕπνου δὲν ἐφάνη.
Ὅχι, κι' ἀπ' αὐτὸν ἀκόμα ἡ καρδιά σου,
Σπλαχνικώτερο τὸ χάρο ἔχει κάνει!
Ἄχ, ὁ νεῖός αὐτός ποῦ κοίτεται θλιμμένος,
Θενὰ ἦτανε γιὰ τὴ χαρὰ πλασμένος,

Ἄν δὲν ἐσμῖγε μιὰ δύσεχτην ἡμέρα
Κόρη μάγισσας, καὶ μάγου θυγατέρα.
Εἶχε γεννηθῆ σὰν ῥόδο τὸν Ἀπρίλι.
Γλυκοχάραμα, ἐπάνω σὲ τριφύλλι.
Ἐπεφτε δροσιὰ, ἐτρέχανε βυάκια
Κι' ἀνατέλλανε μαζί σὰν ἀδελφάκια,
Ἄπ' τὴ μιὰ μεριά Ἐκεῖνος.... κι' ἀπ' τὴν ἄλλη
Φῶς ἀνέφελο, τὸ φῶς τοῦ χρυσομάλλη.
Καὶ πρωτόπνευσε ἀγέρι ἀπὸ λουλούδια,
Καὶ πρωτάκουσε τῶν ἀηθονιῶν τραγούδια.
Σὰν μανούλα του τὸν προίκισε ἡ μοῖρα,
Ζοῦσε μὲ ἀνθούς καὶ τὴν ἀγνὴ του λύρα,
Μὲ τὸν οὐρανὸ ποῦ εἶχε στὴν καρδιά του,
Μὲ τὸ δάσος του καὶ μὲ τὰ ὄνειρά του.
Κι' ἀγαποῦσε.... πλὴν αὐτὸ τὸ λένε μόνο,
Ἄσοι ἔρωτος ποτὲ δὲν ἔχουν πόνο.
Ἄχι, ἐλάτρευε πλὴν μήτε.... προσκυνοῦσε.
Δὲν ἀγάπαε ἐκεῖνος ἀγαποῦσε!
Ἄγαποῦσε, ναί πλὴν ὄχι καθὼς ἄλλοι,
Κόρη ἀπὸ τὴ γῆ, νεράιδας κρύα κάλλη.
Ἄχι· ἐμάζωξε ἀπὸ τὴν πλάσι ὅλα.
Ἄσοι, ὁμορφο, καὶ ὅτι ἐμοσχοβόλα
Κ' ἐπλασε μ' αὐτά, μὲ τὸ δικό του χέρι,
Τὴν ἀγάπη του, τῆς νεότητος του τὸ ταῖρι!

Γ'

Κ' ἔζη σὰν δροσιὰ μέσ' σ' ἄνθη μυρωμένα,
Μὲ τὴν ἀπλαστη καρδιόπλαστη Παρθένα
Σ' ἓνα ὄνειρο . . . αὐτὴν εἶχε ζωὴ του
Καὶ τὴν φύλαγε βαθεῖα μέσ' στὴ ψυχὴ του!
Ἦτανε γλυκειά, παράξενη λατρεία.
Κόρη ἀνύπαρκτη ἐλάτρευε μὲ πόνο
Ζωντανὴ καρδιά μ' ἀγάπη οὐρανια.
Αὐτὴν ἔβλεπε νύχτα καὶ μέρα μόνο.
Τί παράξενο! ἦταν σκιά ἔμπροστά του
Κάθε ζωντανὴ κι' ἀλήθεια ἡ σκιά του....
Πλὴν κ' ἡ ἀφαντὴ ποῦ ἐπλασε παρθένα,
Π' ὄνειρεύουνταν μὲ μάτια ἀνοιγμένα

Τὸν ἐλάτρευε· κ' αὐτὴ τὸν ἀγαποῦσε·
 Στὴν ἀγάπη του ποτὲ δὲν ἀπιστοῦσε...
 Τὴν ἐκύτταζε σ' ἀκτῖν' ἀργυρωμένη
 Καὶ τὴν ἄκουγε τ' ἀηδόνι σὰν λαλοῦσε,
 Τὴν ἀγκάλιαζε σὲ μύρτο ἀνθισμένη
 Καὶ σὰν ἔδινε φτωχοῦ, τὴν ἐφιλοῦσε...
 Δὲν χωρίζουνταν καὶ σὰν ἀποκοιμᾶτο·
 Τοῦ τὴν ἔφεραν τὰ ὄνειρά του πάλι,
 Τὴν ἀντάμωνε εἰς τὸ λειβάδι κάτω,
 Στὸ ψηλὸ βουνό, στὸ ἔρημο ἀκρογιάλι.
 Καὶ καμμιά φορὰ σὰν ἔσθυνε ἡ μέρα,
 Ἄνταμώνανε στὸ κοιμητήρι πέρα!
 Ὅμως μιὰν αὐγὴ, αὐγὴ καταραμένη,
 Ἡ ἀγία του ἐφάνη ἐρωμένη·
 Πλὴν δὲν ἦτανε ὄνειρου πλέον πλάνη·
 Κόρη ζωντανὴ στὰ μάτια του ἐφάνη.
 Τὸνειρό του, ναί· ἀλλὰ μὲ σάρκα κι' αἷμα·
 Ἐμπρὸς σὲ λυγαριὰ ἐκάθετο στὸ ῥέμμα·
 Εἶχε στὰ μαλλιά τῆς νύχτας τὸ σκοτάδι
 Καὶ στὸ μέτωπο γλυκειὰν αὐγὴ τ' Ἀπρίλι·
 Φῶς στὰ μάτια τῆς, πλὴν φῶς ἀπὸ τὸν ἄδη
 Καὶ τριαντάφυλλο μισόκλειστο στὰ χεῖλη.
 Λάμπις σκέπαζε τὰ κάλλη τ' ἀνθηρὰ τῆς,
 Πλὴν ἐφαίνονταν κι' αὐτὴ κ' ἡ ὀμορφιά τῆς...
 Ὅμως ὀμορφιά ποῦ πόνο προξενοῦσε·
 Σ' ἀποτύφλωνε κ' ἐδίπλαζε τὸ φῶς σου·
 Σοῦπερνε τὸ νοῦ κι' ὀπίσω στὸν γυρνοῦσε,
 Σοῦδινε ζωὴ καὶ ἦτον θάνατός σου!

▲

Μάζωνε ἀνθούς μέσα στὸ ῥέμμα μόνη
 Κ' ἐτραγοῦδαε τῆς ἀνοιξὶς τὰ κάλλη,
 Ἄλλοτε αὐτὴ καὶ ἄλλοτε τ' ἀηδόνι·
 Ἦταν δυὸ φωναὶς καὶ μία ἦταν πάλι.
 Ἄχ, τὸν ἔδεσε ἀλύπητα ἡ μοῖρα!
 Λίγο πέρασε κ' ἡ ἀργυρὴ του λύρα
 Ἐσυντρόφευε τῆς κόρης τὸ τραγοῦδι...
 Μὲ φαρμακερὸ ἐδένετο λουλούδι

Παραδείσου ἀνθός... κι' ἀλλάζαν δαχτυλίδι,
 Ἄστρο μὲ φωτιά κι' ἀηδόνι μὲ τὸ φεῖδι!
 Ἀγαπήθηκαν· ὁ νεὸς τὴν ἐπροσκύνα,
 Σὰν βωμὸ θεοῦ, σὰν Παναγιάς ἀκτῖνα·
 Μ' ἔρωτα τρελλὸ πλὴν καὶ κρυφὴ ὁδὸνη,
 Σάν... ἀλλ' ὅμως σὰν δὲν ἔβρισκουνταν γιὰ κείνη!
 Γιὰ τῆς μάγισσας τὴν κόρη μόνο ἐζοῦσε
 Κ' ἐδροσιζοῦνταν σ' ἀγνώριστα πελάη·
 Πλὴν κ' ἡ Λυγερὴ, κ' αὐτὴ τὸν ἀγαποῦσε,
 Ὅπως τῆ ζωὴ ὁ χάρος ἀγαπάει...
 Ὅπως ἡ φωτιά τὰ δάση ποῦ ἀνάβει
 Καὶ ἡ θάλασσα ποῦ πνίγει τὸ καράβι!
 Χάρος ἦτανε γι' αὐτὸν φωτιά καὶ κύμα,
 Πλὴν δροσιᾶς φωτιά, ζωὴ, πλὴν μὲς' στὸ μνημα·
 Μὲ ἀθάνατο φαρμάκι τὸν κερνοῦσε·
 Τόνη πέθαινε καὶ τὸν ἐλαχταροῦσε.
 Ἦταν δάγκαμα φειδιοῦ τὸ φίλημά τῆς,
 Ἦτον ἄβυσσος φωτιᾶς τ' ἀγκάλιασμά τῆς!

■

Κ' εἶχαν μιὰ ψυχὴ σὲ δυὸ κορμιά, μιὰ γνώμη·
 Ταῖρι σὰν κι' αὐτὸ στὸν κόσμον δὲν ἐφάνη·
 Χρόνος πέρασε πλὴν πέρασε ἀκόμη
 Καὶ τοῦ ποιητοῦ τὸ μάγεμα κ' ἡ πλάνη...
 Εἶδεν ἔξαφνα τὴν ἀγία Τράπεζά του
 Ἐμπρὸς του θρύμματα· γυναῖκα τῆ θεᾶ του·
 Τοῦ ὄνειρου του δὲν ἦτον πλέον κόρη,
 Ποῦ στὸν οὐρανὸ καὶ στ' ἄστρα ἰθεώρει·
 Ἄχ, δὲν ἦτανε ἡ κόρ' ἡ ἀγιασμένη,
 Ἡ πανάχραντη, ἀφρόχυτη παρθένα·
 Πῆρε γιὰ δροσιὰ Λαῖδα κολασμένη
 Καὶ γιὰ χερουβείμ τῆς Μάγισσας τῆ γέννα!
 Σὰν ἐξύπνησε ἀπὸ τὸ βυθισμό του,
 Ἐθυμήθηκε τὸ πρῶτο τ' ὄνειρό του
 Κ' ἐκλαψε πολὺ· ἡ δροσερὴ μορφὴ του
 Ἐκιτρίνισε· νυχτώθηκ' ἡ αὐγὴ του.
 Τοῦπεσ' ὁ ἀνθός κ' ἀπόμεινε τ' ἀγκάθι
 Κι' ἀπ' τῆ λύρα του ἡ ἔμπνευσις ἐχάθη!

ΣΤ'

Ἄχ· εἶναι σκληρὸ μὲ τὴν καρδιά ἐκείνου,
 Κόρη ν' ἀγαπᾶς, κόρη κιτριᾶς καὶ κρίνου
 Καὶ ἀντὶ ἀνθοῦ ναυρῆς ἀγκάθι ἐμπρός σου!
 Εἶναι κόλασι ἀγνώριστη ἀκόμα,
 Ν' ἀγαπᾶς θεὸ καὶ νᾶναι ὁ θεός σου
 Σάρκα καὶ σεισμὸς σὲ φλογισμένο στρῶμα....
 Ὅσοι ξέρουνε τὸ ξένο τοῦτο πόνος,
 Τῆ ζωὴ τοῦ νειοῦ, αὐτοὶ γνωρίζουν μόνο.
 Εἶχε στὴν καρδιά βαθεῖα γιὰ 'κείνη θλίψι·
 Ὅχι ἔρωτα, ὄχι ἀγάπη· τύψι,
 Τύψι κ' ἔλεος, μετάνοια, ὀδύνη
 Καὶ ἀποστροφή κι' ἀγγέλου καλωσύνη....
 Καὶ τὴν ἔφρευε κι' ἀποπλανᾶτο μόνος,
 Μέσ' σὲ ῥεμματιαῖς, ἡμέραις, νύχτα, δαίλη·
 Πλὴν τὸν ἔγυριζεν ἐλέους 'πίσω πόνος,
 Μὲ μαρτυρικὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη.
 Ἡ εὐγενικὴ τῆς ἔκρυβε ψυχὴ του,
 Τὸ μαρτύριο, τὴ θλίψι τὴν κρυφὴ του!
 Σεῖς ποῦ ἔχετε καρδιά μέσ' στὴν καρδιά σας,
 Μὴ τὴ ρίχνετε στὸ πρῶτο ἀπάντημά σας,
 Εἰς τὴν πρώτη νεῖα ποῦ ἔξαφνα ἰδῆτε·
 Μὴ τὴ δίψα τῆς τὴν σβύνετ' ὅπου ἔρῃτε.
 Τ' ἀχραντὰ τῆς μὴ ὅπου κι' ἂν εἴν' σκορπᾶτε·
 Τ' ἄνθος τῆς ζωῆς μὴ εὐκολα πετᾶτε.
 Δίνετ' ἡ καρδιά μὲ τόση εὐκολία,
 Ἄλλὰ πέρνεται ὀπίσω στὰ χεῖλη κρύα!

Ζ'

Ἡ αὐγὴ ἀργεῖ· ἀκόμη δὲν χαράζει
 Καὶ ἀπὸ μακρὰ βραχνὸ τ' ὀρνίθι κράζει.
 Ἐξω ὁ Βοριᾶς στὰ σκοτεινὰ βογκάει
 Καὶ στῆς Μάγισσας κοιμᾶτ' ὁ νεῖος τὸ πλάι,
 — Φεῖδι μὲ πουλί· — πλὴν δὲν κοιμᾶτ' ἐκείνη·
 Ἡ ἀναλαμπὴ ποῦ ἡ γωνιὰ ἀφίνει,
 Εἰνάις ὁμορφιαῖς φωτίζει κι' ἄλλα κάλλη·
 Ἄκουμποῦς ὁ νεῖος σ' ἀφράτο προσκεφάλι,

Ἄχ, σὲ στήθια δυό, δυό μῆλα μυρισμένα,
 Σὲ δυὸ κύματα χιονάτα καὶ σμιγμένα.....
 Τὸν νανούριζε παλμός· καὶ τὸ κορμί του
 Ὅλο ἐσκέπαζαν μαῦρα μαλλιά ριχμένα·
 Ἦταν σὰν νεκροῦ ἡ ὄψις ἡ χλωμὴ του
 Καὶ τὰ μάτια του ἀστέρια σκεπασμένα.
 Μεσ' στὴν ἀγκαλιὰ ἡ κόρη τὸν κρατοῦσε
 Καὶ τὸν κύτταζε μὲ μάτι ἀναμμένο·
 Πότε στέναζε καὶ πότε ἐφιλοῦσε
 Στὰ δυὸ χεῖλη του τριαντάφυλλο κλεισμένο!
 »Εὔπνα, τοῦλεγε, τοῦ Παρνασσοῦ λουλούδι
 —Κ' ἦταν ἡ φωνή, χάδι, φιλή, τραγοῦδι·—
 »Εὔπνα, φίλησε στὰ χεῖλη μου κεράσι
 »Καὶ στὰ μάτια μου ὀλάκερη τὴν πλᾶσι.
 »Τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου στὴ ματιά μου
 »Καὶ τὴ δύσι του στὰ δυὸ μάγουλά μου·
 »Εὔπν' ἀγκάλιασε ἡ νεῖότης πρὶν νὰ σβύση,
 »Κρίνο ζωντανό, μὲ σάρκα κυπαρίσσι
 »Κι' ἀπ' τὰ σύννεφα κι' ἀπὸ ἴψηλά ριχμένα,
 »Μῆλα τ' οὐρανοῦ στὸν κόλπο μου πεσμένα...
 »Εὔπνα νὰ χαρῆς τὴ νεῖα ποῦ σὲ λατρεύει·
 Ἄχ', ὁ ὕπνος σου τὰ κάλλη μου σοῦ κλέβει!
 Σὲ λησμονησιὰ κ' εἰς ὕπνο βυθισμένος,
 Δὲν ἐξύπνησε ὁ νεῖος ὁ πικραμένος,
 Ἄνθρωπο ποτέ, ποτέ μὴν ἐξυπνάτε·
 Εἶναι θλιβερὴ, μεγάλη ἁμαρτία,
 Νὰ τὸν ἐξυπνάς ἐκείνον ποῦ κοιμᾶται·
 Ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι εὐτυχία!
 Ὁ Θεὸς ζωῆς μᾶς ἔχει δώσει κύμα,
 Πλὴν διόρθωσε τὸ λάθος του τὸ μνήμα....
 Τρόμαξε ἡ νεῖα στὴν τόση σιωπὴ του·
 Δὲν ἀκούσθηκε καμμία ἀπάντησί του·
 Σκύβει, τὸν φιλεῖ, τὸν σείει φοβισμένη,
 Ὅμως ἄφωνος ὁ ποιητὴς τῆς μένει.
 Μπρὸς στὰ μάτια τῆς ἐμπῆκε μαύρη σκέπη
 Καὶ σὰν τοῦ πουλιοῦ κτυποῦσε ἡ καρδιά τῆς·
 Λύχνο ἄναψε καὶ σὰν τρελλὴ τὸν βλέπει·
 Ἄχ, ἦτον νεκρός, ἀκίνητος μπροστὰ τῆς!

Ἐνα φίλημα δροσιά ἢ φλόγ' ἀφίνει,
Πότε τῆ ζωῆ καὶ πότε χάρο δίνει....

Ἄχιλλεὺς Παράσχος.

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΕΩΦΑΓΙΑΣ¹

«Μεῖζον ἀγαθὸν οὐδέποτε ἦλθεν, οὐδὲ θὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἢ τὸ ὑπὸ τῶν θεῶν σταλὲν διὰ τοῦ Πυθαγόρα». Τοιαύτη εἶνε ἡ ἔκφρασις τοῦ ἐνθουσιώδους θαυμασμοῦ ἐνὸς τῶν βιογράφων του. Οἱ μὴ γνωρίζοντες τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἴσως νομίσουν ὅτι ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶνε ἀπλῶς μεροληπτικὴ ἢ ἡρωολατρικὴ. Ἄλλ' οἱ εἰδότες τι περὶ τῆς σπουδαιότητος ἐκείνης ἱστορίας καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἐμμέσου ἢ ἀμέσου, τοῦ Πυθαγόρα ἐπὶ τῶν πνευματώδεστέρων καὶ νηφαλιωτέρων συμπολιτῶν του — ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὁπαδῶν του, καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἐβραϊκῶν καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἰδεῶν — θ' ἀνομολογήσωσι τοῦλάχιστον, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Σαμίου προφήτου εἶνε τὸ ὄνομα ἐνὸς τῶν σπουδαιωτάτων καὶ μάλιστα ἐπιδρασάντων παραγόντων ἐν τῇ γενέσει καὶ προόδῳ ἀνωτέρου τινὸς ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἵπάρχει ἀληθῆς καὶ ὑπάρχει ψευδῆς ἡρωολατρεία. Ἡ ψευδῆς κατῴρθωσε μόνον νὰ διατηρήσῃ τὴν τυφλὴν καὶ ἀλόγιστον πειθηνιότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἄλλ' ἐφθάσαμεν ἤδη εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τοὺς ψευδεῖς ἥρωας θ' ἀντικαταστήσωσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου οἱ ἀληθεῖς, καὶ τότε μεταξὺ τῶν ἠθικῶν φωστήρων καὶ σκαπανέων τῶν συντελεσάντων εἰς ἐλάττωσιν τοῦ παχέος σκότους τῆς ἀμαθείας, βαρβαρότητος καὶ φιλαυτίας τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀποστόλου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς πνευματικότητος θὰ λάβῃ ἀναγκαιῶς προέξοχον θέσιν.

Τὴν ἀρχαιοτάτην ἀφήγησιν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου παρέχει ὁ ἐκ Τάραντος Φιλόλαος, γεννηθεὶς τεσσαράκοντα ἢ πενήτηκοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ἐπομένως γενόμενος σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος. Τὸ ἐκ τριῶν βιβλίων ἀπαρτιζόμενον σύγγραμμα αὐτοῦ Πυθαγόρειον σύστημα τόσῳ πολὺ ἐξετιμῆθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὥστε λέγεται δώσας δώδεκα ἢ δεκαπέντε χιλιάδας δραχμῶν δι' ἑν ἀντίτυπον, καὶ μετενεγκῶν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Τιμαῖον. Ἐκτοτε τὸ ἔργον τοῦ Φιλόλαου ἀκολουθήσαν τὴν τύχην τῶσων

¹ Ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Howard Williams, *The Ethics of Diet*.

ἄλλων πολυτίμων προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀπώλετο. Αἱ ἀπομεινάσαι ἡμῖν αὐθενταὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ Πυθαγόρου εἶνε Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁ Πορφύριος, εἰς τῶν πολυμαθεστάτων συγγραφέων οἰας-δήποτε ἐποχῆς, καὶ ὁ Ἰάμβλιχος. Τούτων, τοῦ τελευταίου ἢ βιογραφία εἶνε ἡ πληρεστάτη ἂν μὴ ἡ κριτικωτάτη. Ἡ τοῦ Πορφυρίου στερεῖται τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους. Ἐκ δὲ τῶν δέκα βιβλίων τοῦ Ἰαμβλίχου Περὶ Πυθαγόρου αἰρέσεως, ὧν πέντε μόνον σώζονται, τὸ πρῶτον ἐπραγματεύετο ὅλον περὶ τοῦ βίου τοῦ ἰδρυτοῦ.

Ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Σάμῳ περὶ τὸ ἔτος 570 π. Χ. Ἐν ἐποχῇ τινι τῆς νεότητος αὐτοῦ, ὁ Πολυκράτης — πεφημισμένος ὑπὸ τῆς ὠραίας διηγῆσεως τοῦ Ἡροδότου — κατέλαβε τὴν τυραννίδα τῆς Σάμου, ἡ δὲ διοικήσεις αὐτοῦ, ὅπως πάντων σχεδὸν τῶν κυβερνητῶν, ἐγένετο ἀνταξία τοῦ στίγματος, ὅπερ ἐγκολάπτει ἡ νεωτέρα ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς λέξεως τυραννία εἰς δεσποτικὰς κυβερνήσεις. Ὁ μέλλον φιλόσοφος μὴ δυνάμενος νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς συνήθεις τέχνας τῆς αὐλοκολακείας καὶ ὑποκρίσεως, ἐγκατέλιπε τὴν πατρίδα του καὶ ἐπελήφθη, ὡς ὁ ἥρωας τοῦ Βολταίρου, μακρῶν καὶ ἐκτενῶν περιηγήσεων — ἐκτενῶν διὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔζη. Μέχρι τοῦ πράγματι ἐταξείδευσεν εἶνε ἀβέβαιον. Ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὴν μεγάλην ταύτην τροφὸν τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης, καὶ τὴν Συρίαν, καὶ δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ εἰσέδυσεν πρὸς ἀνατολὰς μέχρι Βαβυλωνῶν, ἴσως ὡς αἰχμάλωτος τοῦ προσφάτου κατακτητοῦ τῆς Αἰγύπτου — τοῦ Πέρσου Καμβύσου. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ἰδίᾳ ἐν Αἰγύπτῳ, πιθανῶς ἐποτίσθη τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἢ ὅπως προηρεῖτο νὰ ἐκφράξῃ αὐτὸ δημοσίᾳ, τῆς μετεμψυχώσεως — ἰδέαν εὐρύτατα ἐξηπλωμένην ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θεολογίαις. Ἐβεβαιώθη ὅτι εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὴν ὀρθόδοξον δίαίταν τῆς κρεωφαγίας ἐν ἡλικίᾳ δεκαεννέα ἢ εἴκοσιν ἐτῶν. Εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ δύο μεγάλοι ἀπόστολοι τῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχῆς — ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Βούδας — ἦσαν σύγχρονοι. Οὐδὲ εἶνε ἀδύνατον νὰ ἔλαβεν ὁπωσδήποτε ὁ Ἕλληνας γινῶσιν τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰνδοῦ προφήτου, ἄρτι ἀποχωρισθέντος ἀπὸ τοῦ Βραχμανισμοῦ, τῆς ἐπικρατούσης δηλαδὴ θρησκείας τῆς Χερσονήσου, καὶ δημοσιεύσαντος τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀποκάλυψιν, ὅτι ἡ θρησκεία δεόν νὰ εἶνε θρησκεία ἀγάπης πρὸς πάντα τὰ ὄντα ἀνθρώπινά τε καὶ μὴ ἀνθρώπινα.

Συμπεῖα τῆς καθαρᾶς διαίτης του ὁ Πυθαγόρας «εἶχε τὸν ὕπνον βραχύν, τὴν ψυχὴν ἄγρυπνον καὶ ἀγνήν, τὸ δὲ σῶμα ἐν ἀσφαλεῖ καταστάσει πλήρους καὶ ἀναλλοιώτου ὑγείας», λέγει ἡμῖν ὁ Ἰάμβλιχος. Φαίνεται ὅτι ὑπερέβη τὴν μέσσην ἡλικίαν πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς Σάμον, τομος ις'. Σεπτέμβριος.

ἐνθα ἡ φήμη του προηγῆθη αὐτοῦ. Ἄλλ' εἴτε εὐρών τοὺς συμπολίτας του τέλεον ἐκπεπτωκότας ὡς ἐκ τῆς ψυχοφθόρου ἐπιρροῆς τοῦ δεσποτισμοῦ, εἴτε πιστεύων ὅτι θὰ εὕρισκε καλλίτερόν τι πεδῖον πρὸς διάδοσιν τῆς νέας ἀποκαλύψεως, ἀπῆλθε μετ' οὐ πολὺν χρόνον ὕστερον εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, γνωστὴν τότε ὡς «Μεγάλην Ἑλλάδα» ἐνεκα τῶν πολυαρίθμων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἢ μᾶλλον αὐτονόμων κοινοτήτων. Ἐν Κρότωνι ἡ φήμη καὶ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ ταχέως εἴλκυσε, φαίνεται, ἐκλεκτὸν ἂν μὴ πολυαρίθμον ἀκροατήριον· ἐκεῖ δὲ ἴδρυσεν τὴν περιφημον αὐτοῦ ἑταιρίαν, ἣτις εἶνε ἡ πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀντικρεωφαγικὴ ἑταιρία καὶ ἀποτελεῖ ἐν τισὶ τὸ πρῶτιστον τῶν ἀσκητικῶν ἰδρυμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ λατινικοῦ χριστιανισμοῦ. Συνίστατο δὲ ἐκ τριακοσίων περίπου νεανιῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἰσχυροτέρας οἰκογενεῖας τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ.

Τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Πυθαγόρα σκοπὸς κύριος ἀναντιρρήτως ἦτο ὁ κοινωνισμὸς καὶ ἡ ἐγκράτεια. Αἱ κοινωνιστικαὶ του ἰδέαι ἦσαν ἀριστοκρατικοῦ καὶ ἀποκλειστικοῦ μᾶλλον ἢ δημοκρατικοῦ καὶ κοσμοπολιτικοῦ εἶδους, ἀλλ' οὐχ ἦττον ὁ Ἕλληνας προφήτης δέον νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ θεμελιωτὴς τοῦ κοινωνισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. «Πρῶτος αὐτὸς — λέγει ὁ Διογένης — ἐδίδαξεν ὅτι ἡ περιουσία ἔδει νὰ εἶνε κοινὴ μεταξὺ φίλων, ὅτι ἡ φιλία εἶνε ἰσότης, οἱ δὲ μαθηταὶ του κατέθεσαν τὰ χρήματά των καὶ τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πόδας του, καὶ εἶχον τὰ πάντα κοινά».

Τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου ἦσαν λίαν προηγμένου χαρακτῆρος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐπικρατούσαν ἠθικὴν τῆς ἐποχῆς του. Παρήγγελε τοῖς μαθηταῖς του, λέγει ἡμῖν ὁ αὐτὸς βιογράφος, νὰ ἐρωτῶσιν ἑαυτοὺς ὡσάκις εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας των : «Τί παρέβην ; Τί ἔπραξα ; Τί παρέλειψα ἐξ ὧν ὤφειλον νὰ πράξω ;» Παρώτρυνεν αὐτοὺς νὰ βιωσῖν ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ, νὰ εὐεργετῶσι τοὺς ἐχθροὺς των καὶ διὰ τῆς ἀγαθότητος νὰ μεταβάλλωσιν αὐτοὺς εἰς φίλους. Ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ προσεύχωνται ἀφ' ἑαυτῶν, διότι ἡγνόουν τί ἦτο τὸ ἄριστον συμφέρον αὐτοῖς. Ἀπηγόρευεν αὐτοῖς νὰ προσφέρωσι σφάγια εἰς θυσίαν καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς νὰ σέβωνται «ἀναίμακτον μόνον βωμόν.» Πλακοῦντες καὶ καρποὶ καὶ ἄλλαι ἀθῶαι προσφοραὶ ἦσαν αἱ μόναι θυσίαι ἃς ἐπέτρεπε. Τοῦτο, ὡς ἡ ὑψηλὴ ἐντολὴ «Μὴ φονεύσεις μηδὲ βλάβεις ἀθῶόν τι ζῶον» εἶνε αἱ μέγιστα καὶ ἐξαισῖαι θεωρίαι αἱ διακρίνουσαι τὴν ἠθικὴν θρησκείαν τοῦ Πυθαγόρου. Εἰς τοσοῦτον ἐχώρησε τὸ σέβας αὐτοῦ πρὸς τὸ ὠραῖον καὶ εὐεργετικὸν ἐν τῇ φύσει, ὥστε εἰδικῶς ἀπηγόρευσε τὴν φθορὰν καὶ βλάβην τῶν καλλιερ-

γημένων καὶ χρησίμων δένδρων καὶ φυτῶν. Συμβουλεύων τοὺς ὀπαδοὺς του νὰ περιορίζωνται εἰς τὴν ἀθῶαν, καθαρὰν καὶ πνευματικὴν διαίταν, ὑπέσχετο αὐτοῖς ἀπόλαυσιν ὑγείας καὶ ψυχικῆς γαλήνης, ἀτάραχον καὶ ζωογόνον ὕπνον, καθὼς ἐπίσης καὶ ὑπεροχὴν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων ἀντιλήψεως. Ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τροφήν «ἤρκεῖτο — λέγει ὁ Πορφύριος — εἰς μέλι καὶ ἄρτον, οὐδὲ ἔπινεν οἶνον ἢ ἄλλο τι ἔτρωγε λάχανα μαγειρευμένα ἢ ἀμαγείρευτα. Ἰχθῦν ἔτρωγε σπανιώτατα». Ὁ ἀνθρωπισμὸς, τουτέστιν ἡ ἐπέκτασις τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ συμπαθείας πρὸς πᾶν ἀθῶον ἐμψυχον ὄν, ἀνεξαρτήτως εἶδους ἢ ἐθνότητος ἢ πίστεως, εἶνε νεωπότη καὶ οὐπω ἐπαρκῶς ἀνεγνωρισμένη πίστις. Καίτοι δὲ ὑπῆρξαν ἐνιαχοῦ ὀλίγοι, ὡς ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Σενέκας, ἀρνούμενοι τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνός των, ἡ ἀναγνώρισις ὅτι τις ὑποχρεοῦται νὰ εἶνε ἀγαθογνώμων καὶ ἀγαθοεργός, ὅχι μόνον δὲν ἐπέξετάθη εἰς τὰ μὴ ἀνθρώπινα ὄντα, ἀλλὰ καὶ περιωρίζετο μέχρι σχετικῶς προσφάτου ἐποχῆς εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς πατρίδος καὶ τῆς πολιτείας. Πατριωτισμὸς δὲ καὶ διεθνισμὸς εἰσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀρχαὶ ὅπως ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας.

Ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἀπέχειν ἀπὸ τοῦ κρέατος ἐβασίσθη ὑπὸ τοῦ Πυθαγόρου ἐπὶ διανοητικῶν καὶ σωματικῶν μᾶλλον ἢ ἐπὶ ἀνθρωπιστικῶν λόγων. Ἄλλ' ὅτι οἱ ἀνθρωπιστικοὶ λόγοι δὲν παρεωρῶντο ὑπὸ τοῦ προφήτου τῆς ἀκρεωφαγίας, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τοῦ Πυθαγορείου κανόνος τοῦ ἀπαγορεύοντος τὴν πρόκλησιν ἄλγους, οὐχ ἦττον ἢ θανάτου, εἰς τὰ ζῶα καὶ ἐκ τῆς Πυθαγορείου ἐντολῆς τοῦ μηδέποτε προσφέρειν θυσίας αἵματος. Τοσοῦτον ἐβδελύσσετο τὰ σφαγεῖα, λέγει ὁ Πορφύριος, ὥστε ὅχι μόνον ἐπιμελῶς ἀπέιχεν αὐτὸς τοῦ κρέατος τῶν σφαγιῶν, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ συνάφειαν μετὰ σφαγέων καὶ μαγείρων, οὐδὲ κἂν γὰ ἴδη αὐτοὺς ἠνείχετο.

Ἐνῶ οὕτως ἐμερίμνα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν ἀθῶων μὴ ἀνθρωπίνων φυλῶν, ἀνωμολόγει τὴν ἀνάγκην τοῦ καταπολεμεῖν τὰ σαρκόβόρα. Ἐν τούτοις μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ συμφικεῖσθαι πρὸς τὰς ἐξεις καὶ τὰς κλίσεις τῶν ζῶων, ὥστε διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς χρήσεως φυτικῆς τροφῆς λέγεται ὅτι οὐ μόνον ἐπιθάσσευσε φοβερὰν ἄρκτον, ἣτις εἶχε καταστῆ ὁ τρόμος τῶν χωρικῶν ἐξολοθρεύουσα τὴν συγκομιδὴν των, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐσυνείθισεν αὐτὴν νὰ τρώγῃ μόνον φυτικὰς οὐσίας καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον ζωὴν αὐτῆς. Ἡ ἀφήγησις δὲν εἶνε ἀπίστευτος, διότι ὑπάρχουσιν αὐθεντικῶς ἐξηκριθώμενα παραδείγματα σαρκόβόρων τραφέντων διὰ φυτικῆς διαίτης, εἶνε δὲ γνωστὸν ἐπιστημονικῶς

ὅτι ὁ ὄργανισμὸς τῶν ἄρκτων ἀνήκει εἰς τὰ καρποφάγα ζῷα, ἢ δὲ σαρκοφαγία ἐπεβλήθη αὐτοῖς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης.

«Μεταξὺ τῶν ἄλλων λόγων — λέγει ὁ Ἰάμβλιχος, — ὁ Πυθαγόρας ἐνετέλλετο ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ κρέατος ὡς συντελεστικὴν εἰς τὴν εἰρήνην. Διότι οἱ συνειθίσαντες νὰ βδελύσσωνται τὴν σφαγὴν τῶν ἄλλων ζῶων, ὡς ἀδικὸν καὶ παρὰ φύσιν, θὰ θεωρήσωσιν ἔτι ἀδικώτερον καὶ παρὰ φύσιν νὰ φρονέωσιν ἄνθρωπον ἢ νὰ ἐξέλθωσιν εἰς πόλεμον». Εἰδικῶς «παρώτρυνε τοὺς πολιτευομένους καὶ νομοθέτας ν' ἀπέχωσι τοῦ κρέατος. Διότι: ἐὰν ἐπεθύμουν νὰ ἐνεργῶσι δικαίως ὅσον ἐνεστιν, ὧφειλον ἀναμφιβόλως νὰ μὴ βλάπτωσι τι τῶν ζῶων. Πῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσωσι τοὺς ἄλλους εἰς τὸ πράττειν νομίμως, ἀφοῦ αὐτοὶ ἀπλήστως κατεβρόχιζον τὰ ζῷα ταῦτα, ἅτινά εἰσι σύμμαχα τῷ ἀνθρώπῳ; Διότι διὰ τῆς κοινότητος τῆς ζωῆς καὶ τῶν αὐτῶν στοιχείων, καὶ τῆς οὕτως ὑφισταμένης συμπαθείας, εἰσὶ συνδεδεμένα πρὸς ἡμᾶς διὰ ἀδελφικῆς συμμαχίας¹». Οἷα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀζωϊμάτων τούτων καὶ τῶν ἰσχυόντων κατὰ τὰ «σωτήρια ἔτη», ἐν οἷς ζῶμεν! Ἐὰν ὁ εὐγενὴς ἐκεῖνος φιλόσοφος τοῦ ἔκτου αἰῶνος π. Χ. ἔζη σήμερον, οἷα θὰ ἦτο ἡ ἀγανάκτησις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ κολοσσαίᾳ σφαγῇ ἀθῶων ὄντων χάριν τῶν δημοσίων συμποσίων, ἐν οἷς οἱ πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες τόσῳ συχνὰ φιλεούνται, καὶ ἅτινα ἀναγράφονται ἐν ταῖς ἐφημερίσιν ἡμῶν μετὰ τοσαύτης μεγαλολογίας καὶ λεπτομερείας; Αἱ περὶ ἀναγεννήσεως τῶν ὁμοίων του ἐλπίδες βεβαίως θὰ ἐθραύοντο. Δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐνταῦθα τὰς λέξεις τοῦ μεγάλου λατίνου σατυρικοῦ, τόσῳ συχνὰ κατακρίνοντος ἐν φλεγούσῃ γλώσσῃ τὴν πολυτελεῆ λαίμαργίαν τῶν συμπολιτῶν του κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων. «Τί δὲν θὰ κατέκρινεν ὁ Πυθαγόρας, λέγει ὁ Ἰουβενάλης, ἢ ποῦ δὲν θὰ ἔφευγεν, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὰ τερατώδη ταῦτα θεάματα — αὐτὸς ὅστις ἀπέιχε τοῦ κρέατος πάντων τῶν ἄλλων ζῶων ἀκριβῶς ὡς ἐὰν ἦσαν ἀνθρώπινα;» (Σάτυρα 15).

Ἐπὶ πόσον χρόνον ἡ κοινωνιστικὴ ἀποικία τῆς Κρότωνος ἔμεινεν ἀδιατάρακτος, δὲν γνωρίζομεν θετικῶς. Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, πιστεύεται κοινῶς ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἔζησε μέχρι προβεβηκυίας ἡλικίας, ὑπολογιζομένης κατ' ἄλλους εἰς ὀγδοήκοντα, κατ' ἄλλους, εἰς ἐνενηκοντα καὶ κατ' ἄλλους εἰς ἑκατὸν ἔτη. Ὁ Πυθαγόρας, συνωδᾷ πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τῆς ἰωνικῆς σχολῆς τοῦ σκέπτεσθαι, ἀποκλινοῦσης εἰς τὸ ἀποδίδειν τὴν γένεσιν τοῦ σύμπαντος εἰς πρωτογενῆ τινα οὐσίαν, κατέ-

¹ Παράβαλε Μονταιγνίου (Μελέται Βιβλίον Β', κεφ. 12), ὅστις, εἰς αἶσχος τῆς ἐπικρατούσης σήμερον περὶ ζῶων γνῶμης, δεξιῶς ὑποστηρίζει τὸ αὐτὸ θέμα

ληξεν ὡς ἐκ τῶν μαθηματικῶν του προτιμήσεων, ν' ἀνακαλύψῃ τὸ κοσμικὸν στοιχεῖον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς, ἢτοι ἐν τῇ ἀναλογίᾳ, τοῦθ' ὅπερ σήμερον εἶνε παραδεκτὸν ὅσον ἀφορᾷ τὴν χημείαν, καὶ ἐκφράζει τὴν λεγομένην ποσοτικὴν ἐπιστήμην. Ὁ Πυθαγόρας ἐδίδαξε τόσῳ πρὸ τοῦ Κοπερνίκου, ὅτι ὁ ἥλιος εἶνε τὸ κέντρον τῆς γῆς καὶ τῶν πλανητῶν, καθ' ὅσον ἐθεώρει τὸν ἥλιον θεϊότερον τῆς γῆς. Τὸ ἐπιχείρημα βεβαίως ἦτο σημεῖον μεγαλοφυΐας, ἀλλ' ὑπερέβαινε τὴν ἀντίληψιν τῶν συγχρόνων του, καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ ἀρχαιότερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ περιώνυμος Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, μεθ' οὗ κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν πιθανὸν καὶ νὰ ἐσχετίσθῃ, δύναται εὐλόγως νὰ ἀξιοῖ ὅτι ἦτο ὁ παλαιάτατος πατὴρ τῆς περιφήμου νεφελοδου ἐπιθέσεως τοῦ Λαπλάς καὶ τῆς νεωτέρας ἀστρονομίας. Ἐτέρα θεμελιώδης θεωρία τῆς Πυθαγορείου Σχολῆς ἦτο ἡ μουσικὴ, ὅθεν ἡ τόσῳ προσφιλεῖς ταῖς ποιηταῖς ἰδέα τῆς «μουσικῆς τῶν σφαιρῶν».

Ἡ θεωρία τῆς μετεψυχώσεως, ἢτοι διαδοχικῆς σειρᾶς ἐνσαρκώσεων τῆς ψυχῆς, ἦτο ἐπίσης κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ Πυθαγορείου συστήματος. Θεμελιῶδες βεβαίως μέρος αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχὴ, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἰδίᾳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ. Μεθ' ὅλας τὰς ἀμφισβητήσεις τῶν νεωτέρων κριτικῶν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Πυθαγορείου φιλοσοφίας εἶνε τὸ μόνον ἀπομεινῶν θετικῶν πόρισμα αὐτῆς. Ἡ πρόληψις ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ σωματικὴ ρώμη ἄνευ κρεωφαγίας, ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς κριτικούς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, περιώνυμος διὰ τὰ ἀθλητικά του κατορθώματα καὶ μαθητῆς τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ τρώγῃ κρέας. Ἐξ ἐναντίας ὅμως ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη δεικνύει ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀπὸ τοῦ κρέατος ἀποχὴ ἄγει εἰς τὴν σωματικὴν ρώμην. Ὑπάρχουσι δὲ σήμερον ἀθληταὶ μεγάλης δυνάμεως ἀπέχοντες τοῦ κρέατος. Εἶνε δὲ γνωσταὶ αἱ ἔκτακτοι δυνάμεις τῶν ἀχθοφόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῆς Κίνας, οἵτινες τρέφονται μόνον δι' ἐλαιῶν, ὀρύζης, κρομμύων καὶ τῶν τοιούτων οὐσιῶν. Ἐπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες ἀθληταὶ ἠσχοῦντο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ φυτοφαγικῆς διαίτης.

Οἱ κριτικοὶ φαίνεται, ἐπλανήθησαν πρῶτον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ κρέατος δὲν ἦτο αὐστηρὰ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κύκλον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρα, καὶ δεύτερον διότι ὁ Πυθαγόρας ἀπηγόρευε τοὺς κύαμους. Τὸ πρῶτον ἦτο ἔργον φρονήσεως, διότι δὲν ἦτο δυνατόν οἱ πολλοὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κρέας διὰ μιᾶς. Τὸ δὲ δεύτερον εἶχε ἔννοιαν πολιτικὴν: ὁ κύαμος ἦτο ψῆφος καὶ ὁ Πυθαγόρας ἀπαγορεύων τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, ἐνόει παραβολικῶς ν' ἀποτρέψῃ τοὺς ὀπαδοὺς του ἀπὸ τῶν

ματαίων αγώνων του έκλογικου κομματισμού, και να προτρέψη αυτούς να συγκεντρώσωσι τὰς δυνάμεις των πρὸς ἐπίτευξιν στερεᾶς καὶ αἰωνίου ἀναμορφώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τῷ λεξικῷ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς βιογραφίας τοῦ Σμίθ, λέγει ὁ γράψας τὸ ἔθρονον Πυθαγόρας: «Ὅσῳ ἀφορᾷ τοὺς καρποὺς τοῦ συστήματος τούτου (τοῦ Πυθαγορείου) ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι ὅπου δῆποτε εὐρίσκομεν μνεῖαν διακεκριμένων Πυθαγορικῶν, ἀκούομεν περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἀνδρῶν μεγάλης ἀκεραιότητος, εὐσυνειδησίας καὶ αὐτοκρατήσεως, καὶ ὡς ἀναλλοιώτων καὶ ἀφωσιωμένων φίλων». Μεταξὺ αὐτῶν τὰ ὀνόματα τοῦ Ἄρχυτα, τοῦ Δάμωνος καὶ τοῦ Φιντία εἰσὶν ἰδιαζόντως προέξοχα. Ὁ Ἄρχυτας ἦτο μία τῶν μεγίστων μεγαλοφυῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ἦτο διαπρεπῆς ὡς φιλόσοφος, ὡς μαθηματικός, πολιτευτὴς καὶ στρατιωτικός. Ἐν τῇ μηχανικῇ ἦτο ἐφευρετὴς τῆς ξυλίνης ἵπταμένης περιστρεᾶς — ἐνός τῶν θαυμάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅστις ἀφιέρωσε τὰς θαυμασίας πνευματικὰς δυνάμεις του εἰς τὴν ἐξυπνέτησιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἦτο μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου.

Πλάτων Δρακούλης.

Η ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ βασιλόπουλο τὸ δικό μου ζοῦσε στὰ χρόνια τὰ παλιά, μὰ μπορεῖ νὰ ζοῦσε καὶ σήμερα καὶ προχθὲς ἀκόμα. Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς τὸ βασιλόπουλο αὐτὸ ἔζησε μιὰ φορὰ στὸ κόσμο. Καὶ εἶτανε πολὺ ὁμορφο τὸ βασιλόπουλο, καὶ εἶχε πολὺ βίος, καὶ εἶχε μάννα καὶ κύρη πολὺ τιμημένους, καὶ ὠριζε πολλὰς χώρες, καὶ εἶχε στρατέμματα χιλιάδες, καὶ εἶχε στρατηγούς ξακουσμένους, καὶ ἔτρεμαν στὸ ἄκουσμά του ὅλα τὰ ξένα βασίλεια, καὶ οὐλὲς οἱ βασιλοπούλες τοῦ ντουνιαῖ τ' ἀγαποῦσαν καὶ τὸ ζήλευαν τὸ βασιλόπουλο, καὶ τὸ βασιλόπουλο εἶτανε πολὺ ὁμορφο, ἐλεύθερο καὶ ἀνύπαντρο.

Εἶνε κάτι τις στὴ ζωὴ μας ποῦ μῆτε τὸ ξεχωρίζουμε καλά, καλά, μῆτε ξέρομε τί εἶνε, μὰ τὸ λέμε μονάχα εὐτυχία, τὸ γυρεύουμε καὶ ἀναστενάζουμε. Αὐτὸ τὸ κάτι τις τῆς ζωῆς μας τὸ βασιλόπουλο δὲ τὸ γνόρισε ποτέ, τὴν κρυφὴ ἀνησυχία καὶ τὸν παραδαρμὸ τῆς λαχτάρας του τὸ βασιλόπουλο δὲν ἔτυχε νὰ τὰ καταλάβῃ. Καὶ ὅλα τὰ βασίλεια καὶ ὅλοι οἱ πιστοὶ του ἔλεγαν ἄλλοι μὲ ζήλεια καὶ ἄλλοι μὲ καμάρι:

— Τί εὐτυχισμένο βασιλόπουλο!

Καὶ ζοῦσε εὐτυχισμένο τὸ βασιλόπουλο τὸ δικό μου. Ἄπὸ τὰ μικρὰ του χρόνια τὸ βασιλικὸ μικρὸ χεράκι του ἔπιανε ὁ, τι ἐπιθυμοῦσε ἢ καρδιά του τόσο εὐκολα, ὅσο εὐκολα ἔκοβε τὰ λουλούδια τῶν μεγάλων περιβολιῶν του. Ὅταν μεγάλωσε ἔκλεβε τὶς καρδιὰς τῶν παρθένων, ροφοῦσε τόσον εὐκολα τὴν ὁμορφιά τους πῶδραζε ἀπὸ ἐπιθυμία καὶ ζωῆ, ὅσο εὐκολα ἔστρωνε μὲ τὰ στρατέμμάτα του τὰ κεφάλια καὶ τὰ κορμιὰ τῶν ὄχτρῶν του στὰ μακρινὰ του σφερία.

Μὰ ἄξαφνα μιὰ μέρα ἔπεσε βασκανιὰ μεγάλη ἀπάνω του. Ἔτσι τῶπαν οἱ γιατροὶ καὶ οἱ σοφοί, οἱ μάγισσες καὶ οἱ μάγοι τῆς χώρας του. Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς τὸ βασιλόπουλο ἀπ' τὸ πολὺ τὸ αἶμα πῶχασε καὶ στὰ μακρινὰ σφερία καὶ στῶν παρθένων τὶς ἀχόρταγες ἀγκαλιές, ἔπεσε καὶ κοιμήθηκε μιὰ μέρα μὲ τὰ ξημερώματα μέρες πολλὰς, πολλὰς.

Τὰ παλάτια του, οἱ χώρες του, τὰ στρατέμμάτα του ἔπεσαν σὲ λύπη μεγάλη καὶ ὁ βασιλιάς καὶ ἡ βασίλισσα μαζί μὲ τοὺς γιατροὺς καὶ τοὺς μάγους παράδερναν ἀπάνω στὸ κεφάλι του. Περνοῦσαν μέρες, μέρες, καὶ τὸ βασιλόπουλο κοιμοῦνταν, κοιμοῦνταν τόσο ὁμορφα καὶ τόσο γαληνεμένα, σὰν νᾶλεγε: τί γλυκὸς ὕπνος! μὲ τὸ χαμόγελό του πῶδραζε ἀπὸ τὰ μισανοιγμένα χεῖλη του καὶ σκορπίζονταν στὴν ὁμορφὴ του ὄψη. Μὰ μιὰ μέρα ἀπάνω στὸν ὕπνο του ἀνατινάχθηκε τρομασμένο, ἀχνό, ξεψυχισμένο. Ὅλοι οἱ δικοὶ του τὸ τριγύρισαν. Μὰ τὸ βασιλόπουλο ἔκλαιε, ἔκλαιε καὶ ἔλεγε τὰ παραπονεμένα:

— Ἄχ! γιατί νὰ ζυπνήσω. Πάει τὸρα μῶφυγε! πάει!

Πέρασαν μέρες, μῆνες, χρόνια. Πόσο ἄλλαξε τὸ βασιλόπουλο τὸρα. Μῆτε σὲ σφερία μακρινὰ πῆγαινε, μῆτε σὲ ἀχόρταγες μαργιόλικες ἀγκαλιές ξευχτοῦσε, μῆτε σὲ χοροὺς ξεφάντονε, μῆτε τὸ μουστάκι του ἔστριβε, μῆτε στὸ καθρέφτη πῆγαινε ποτέ του μὲ ὄρεξη. Πῶς τοῦ φαίνονταν ὅλα ἀηδιασμένα! .. Ἐνα βῆμα ἔκανε καὶ ἔπεφτε σ' ἕνα θρονί, ἕνα βῆμα ἔκανε στὶς βασιλικὰς κάμαρές του καὶ ξαπλόνουνταν στὸ κρεβάτι καὶ σφαλοῦσε μὲ ἡδονὴ τὰ μάτια του. Μὰ ἄξαφνα πετιῶνταν ξαγριωμένο καὶ φώναζε ἀπελπισμένα:

— Πάει πιά! δὲ θὰ τὴν ξαναβρῶ!

Ἄπὸ αὐτὰ γίνονταν χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ κοιμηθῇ μιὰ νύχτα, μιὰ μέρα, ἕνα πρωὶ τὸ βασιλόπουλο. Πῶς ζοῦσε ὅλοι τὸ θαύμαζαν. Καὶ πόσο ἄλλαξε τὸ βασιλόπουλο τὸρα! Εἶχε γίνῃ ἕνας ἴσκιος λιγνός, ἀψηλός, ἄσχημος. Τὰ μάτια του βαθούλαιναν κάθε μέρα καὶ ἔσβυναν, ἔσβυναν τὸ προσωπάκι του ἀχνό, ἀχνό τὸ κορμί του κατάντησε γυαλένιο χωρὶς νὰ δείχνῃ σταλαματιὰ αἶμα μέσα του, τὰ χέρια του δὲν ἔγγιζαν τροφή ποτέ του καὶ τὰ βλέφαρά του, τὰ καταπονεμένα βλέ-

φάρά του, δὲν σφαλνοῦσαν ποτές, ποτές. Ἐπεφτε νὰ κοιμηθῆ τὸ βασιλόπουλο, ἔκλειε τὰ μάτια του, περνοῦσε μιὰ στιγμή κι ἐκεῖ ποῦ παράδερνε στὸ κρεββατάκι του σὰν νὰ γύρευε κάτι τις μὲ τὴ ψυχὴ του, μὲ τὸ νοῦ του, μὲ τὰ μάτια του, ξαφνίζονταν ξαγριωμένο καὶ φώναζε ἀπελπισμένα :

— Πάει πιά ! ... δὲ θὰ τὴν ξαναβρῶ ! ...

Τὶ νὰ εἶταν ποῦ βασάνιζε τὸ βασιλόπουλο ; τί νάταν ἐκεῖο πῶχασε καὶ δὲν ἔβρισκε τὸ βασιλόπουλο ; Αὐτὸ καταβασάνιζε δικούς του καὶ ξένους. Κι ἀλήθεια τίποτις δὲν εἶταν τίποτις μὰ ἀφοῦ δὲν τῶβρισκε τὸ ἀτυχισμένο βασιλόπουλο πιά ; Τὴν ὕστερη φορὰ ποῦχε κοιμηθῆ τόσες καὶ τόσες μέρες κάτι τις εἶδε στόνειρό του τὸ βασιλόπουλο. Ἐκεῖ ποῦ κοιμοῦνταν ἄξαφνα ἔλαμψε ὁ ὕπνος του, σὰν πῶς λάμπη ἢ αὐγούλα στὸ βουνό, καὶ μέσα στὴν ὁμορφὴ ἐκείνη χαραυγὴ ἔλαμψε ἕνα πιὸ ὁμορφοκορίτσι ! Πόσο γλυκὰ τὸν κοίτταζε τὸ κορίτσι ! Μῆτε μετὰξια μῆτε διαμάντια, μῆτε χρυσαφικά εἶχε τὸ κορίτσι. Μικροῦλα εἶτανε, σὰν τριανταφυλλιά εἶτανε ντυμένο, μιὰ ζωνίτσα εἶχε στὴ τόση δὰ μεσίτσα του, τὰ στηθάκια του μὸλις χάραζαν σὰν δυὸ μπουμπουκάκια ἀπριλιάτικα στοῦ ἡλίου τὴν ἀγάπη, μικροῦλι εἶτανε, μπεμπές, μιὰ πλεξίδα ξανθὴ στόλιζε τὸ μικρὸ κεφαλάκι του καὶ δυὸ μάτια μαῦρα, μαῦρα φώτιζαν, φώτιζαν τὸ προσωπάκι της, τὰ στηθάκια της, τὸ κορμάκι της, τὰ μαλλάκια της. Νά ! τί εἶχε δὴ τὸ βασιλόπουλο καὶ θαμπώθηκε, νὰ τί εἶχε δὴ καὶ τῶχασε, νὰ τί δὲ μπορούσε νὰ ξαναβρῆ στὸν ὕπνο του. Ἐπεφτε νὰ κοιμηθῆ καὶ σὰν δὲν χάραζε ἢ ὁμορφὴ αὐγούλα, καὶ σὰν δὲν χάραζε μαζὶ της καὶ ἡ ὁμορφιά τῆς κόρης νὰ τὸν πάρη ἀπὸ τὸ χέρι σὰν τότες, καὶ νὰ τὸν φέρη πέρα, πέρα σ' ἀγνώριστα μέρη, πέρα, πέρα... τὸ βασιλόπουλο δὲν κοιμοῦνταν, τὸ βασιλόπουλο δὲ ζοῦσε, καὶ μαραινοῦνταν. Καὶ τί κρίμα ! σὲ τόσες ὁμορφιές τῆς χώρας του, σὲ τόσες παρθένες, σὲ τόσα κορίτσια δὲν ἔβρισκε τὴ χαραυγὴ τῆς κόρης ποῦδε στόνειρό του. Ἐβλεπε πολλὰ ὁμορφα κορίτσια, γλεντοῦσε πολλές ἀγκαλιές μὰ καμμιά, καμμιά δὲν τὸν περίχυνε μὲ τὴ λάμπη ἐκείνη τὴν ὄνειρευτικὴ τῶπαιρναν πολλὰ μικρούλια χεράκια νὰ τὸ φέρουν πέρα, πέρα σ' ἀγνώριστα μέρη, πέρα, πέρα... μὰ κανένα δὲν τοῦ ξάνοιγε τὴν ὄνειρευτικὴ ἐκείνη χώρα. Κ ἔλυωνε, ἔλυωνε τὸ δυστυχισμένο βασιλόπουλο.

Μιὰ χαραυγὴ ξανάπεσε στὸ κρεββατάκι του. Εἶτανε τόσο κουρασμένο, τόσο μαραμμένο, τόσο ἀχνό. Χρόνια δὲν εἶχε κοιμηθῆ καὶ τόσο παράπονο εἶχε στὴν ὄψη του ποῦ σ' ἔπιαναν τὰ δάχρυα νὰ τὴν θεωρῆς. Ἐπεσε στὸ κρεββατάκι του, ἀναστέναξε κι ἔκλεισε ἀπελπισμένα τὰ

βλέφαρά του. Μὰ ἄξαφνα τί χαραυγὴ εἶταν ἐκείνη ποῦ χύθηκε μέσα στὴ βασιλικὴ κάμαρά του, τί φῶς αὐγούλας ποῦ δὲν ἔλαμψε ἀκόμα σὲ κορφοβοῦνι ; Τί φῶς μαγεμμένο περίχυνε τὸ ξαπλωμένο ἐκεῖνο σκέλεθρο μὲς στὰ μεταξωτὰ σεντόνια του !

Τὸ ξαπλωμένο σκέλεθρο ἀνοίξε τὰ ἀχνά του χέρια, τὰ χτύπησεν παιδιάστικα κι ἔβγαλε ἀπὸ τὸ στόμα του μιὰ φωνὴ χαρούμενη μιὰ φωνὴ παλληκαριοῦ γεμάτη ζωὴ καὶ δύναμη, τόσο ποῦ ξύπνησαν ὅλα τὰ παλάτια του :

— Ἄχ ! τὴν βρῆκα !... τὴν βρῆκα !...

Κι ἔτρεξαν ὅλοι χαρούμενοι στὴ βασιλικὴ κάμαρα νὰ βροῦν τὴν χαρὰ του, μὰ ἔλα ποῦ βρῆκανε στὸ βασιλικὸ του κρεββάτι πεθαμένο τὸ βασιλόπουλο, ὁμορφο, ὁμορφο, καὶ περιχυμένο ἀπὸ μιὰ λάμπη ποῦ τοὺς θάμπωσε ὅλους, ἀπὸ μιὰ χαραυγὴ ποῦ δὲν ἔλαμψε ἀκόμα σὲ κορφοβοῦνι.....

Μῆτσος Χατζόπουλος.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Α'

ΠΕΡΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Φρονοῦμεν, ὅτι πᾶσα σοβαρὰ αἰσθητικὴ πραγματεία περὶ τῆς νεωτέρας ἡμῶν ποιήσεως οὐδένα διατρέχει κίνδυνον νὰ θεωρηθῆ περιττὴ τοῦναντίον μάλιστα ἢ ἀνεπάρκεια τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ ἀρμοδίων καὶ μὴ ἀρμοδίων γραφέντων εἶνε τοιαύτη, ὥστε οὐ μόνον πληρέστατα δικαιολογεῖ, ἀλλὰ καὶ ὑπαγορεύει ἐπιστημονικωτέραν τιὰ καὶ θετικωτέραν πρὸς διαφώτισιν τῶν τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ποιήσεως ἀπόπειραν. Εἰς τοιαύτην ὑπαγόρευσιν καὶ ἡμεῖς ὑπέεικοντες, προβαίνομεν εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς πρώτης ἡμῶν ταύτης αἰσθητικῆς μελέτης, ἥτις τὴν ἀρχὴν ἐκτενεστέρας ἐργασίας ἀποτελοῦσα, περὶ κριτικῆς τῆς ποιήσεως ἐν γένει καὶ εἰδικώτερον τῆς λυρικῆς πραγματεύεται.

* *

Ἡ πρακτικὴ κριτικὴ ὡς κριτικὴ τῆς καλλιτεχνίας ἀποβλέπουσα εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν τῶν καλλιτεχνικῶν προϊόντων, προϋποθέτει γῶσιν ἐμβριθῆ καὶ φιλοσοφικὴν τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ. Ἡ τοιαύτη

κριτική οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα, καθ' ἃ καὶ ὁ Schlegel παρατηρεῖ¹, πρὸς τὴν συνήθη ἀγχινοίαν, δι' ἧς πολλάκις ἀνεπιγνώστως ἀνακαλύπτομεν σφάλματα καλλιτεχνήματός τινος, τότε μόνον εἶνε ἀληθῆς κριτική, ὅταν δὲν περιορίζεται εἰς ἀρνητικὴν ἔρευναν καὶ καταγγελίαν τοῦ σχετικῶς ἢ ἀπολύτως αἰσχροῦ, τὴν πολυθρύλητον ἐπίκρισιν, ἀλλὰ μετὰ λόγου προβαίνει εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀπολύτως καλοῦ. Τὸ δὲ καλόν, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῆ, οὔτε καθαρῶς ὑποκειμενικόν τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικοῦν πρέπει νὰ θεωρηθῆ, διότι τότε οὐδεὶς περὶ καλοῦ λόγος ἐν τῇ φύσει ἠδύνατο νὰ γείνη καὶ τὸ καλόν θὰ ἦτο ὑποκείμενον εἰς τὴν μεγαλειτέραν αὐθαιρεσίαν καὶ μεταβολήν, — ἀλλ' οὔτε πάλιν καθαρῶς ἀντικειμενικόν καὶ ἐν τῇ φύσει ἀποκλειστικῶς ὑπάρχον, διότι ἡ ποίησις τοῦ καλοῦ ἢ ἡ καλλιτεχνία ἠθέλην εἶσθαι πιστὴ τῆς φύσεως ἀπομίμησις, ἢ μᾶλλον ἀπλῆ φωτογραφία. Εἶνε ἄρα τὸ καλὸν ἀπόλυτόν τι, ἐξ ἴσου ἐν τε τῇ φύσει ἐκδηλωμένον ὑπάρχον καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικοῦν καὶ δὴ διττῶς: ὡς δεκτικὴ τοῦ καλοῦ αἴσθησις ἢ καλαισθησία καὶ ὡς παραγωγή, ποιητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἢ μεγαλόνοια². Ἄλλ', ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα, ἡ αἰσθητικὴ, ὡς ἐπιστήμη τῆς τέχνης καὶ τοῦ καλοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν περιορίζεται μόνον εἰς ἀφηρημένην καὶ ἐκ τῶν προτέρων περὶ καλοῦ καὶ καλλιτεχνικῆς ἰδέας πραγματείαν, κληρονομοῦσα οὕτω τὰ πάση μεταφυσικῇ θεωρίᾳ συμπαραμορφοῦντα ἀμαρτήματα, ἀλλ' ἔχουσα ὑπ' ὄψει δεδομένης ἐννοίας καὶ παραστάσεις καὶ ἀναγνωρίζουσα τὸ πολλαχού ἀσυμβίβαστον τοῦ προρισμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν φυσικὴν ἀπολυταρχίαν, ζητεῖ τὰς θεωρίας αὐτῆς διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων νὰ ἐπαληθεύσῃ³, ἀποκαθισταμένη οὕτως ἐν μέρει ἐμπειρικὴ πραγματεία τῶν καλῶν τεχνῶν, — ἡ ἐφηρμοσμένη αὕτη αἰσθητικὴ ὡς πρακτικὴ μᾶλλον ἐπιστήμη μορφοῦται κατ' ἀνάγκην καὶ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς ἐπισταμένης μελέτης καὶ κατανοήσεως τῶν καλλιτεχνικῶν προϊόντων· τὰ δὲ ἀξιώματα οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες αὐτῆς, ὡς ἰσχύοντα ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχοντα σημασίαν γενικὴν καὶ ἀνώτερα πάσης ἀτομικῆς αὐθαιρεσίας. Ὡστε καὶ τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς δὲν εἶνε αὐθαίρετον, οὔτε ἀτομικόν, ἀλλὰ γενικῶς ἰσχύον καὶ ἐπιστημονικῶς καθωρισμένον.

¹ A. W. Schlegel «Ueber dramatische Kunst und Litteratur» erste Vorlesung. s. 2.

² Ides Cousin. «Du vrai du beau et du bien.» 28ème leçon. p. 277.

³ Πρὸς M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie.» s. 53 καὶ Ἀρμένη Βραΐλα, Φιλοσοφικαὶ Μελέται. «Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς.» σ. 176.

Καὶ δὲν παρατηρεῖται μὲν πλήρης ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν ἐν τε τῇ καθόλου αἰσθητικῇ καὶ ἐπομένως καὶ ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ποιητικῇ νομοθεσίᾳ, ἧτις κυρίως ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐνδιαφέρει, καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ διαφορά τῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν δύναται ἐν μέρει νὰ τροποποιήσῃ τὸ μέτρον τῆς κριτικῆς ἐκτιμῆσεως· ἐπειδὴ ὁμως αἱ πλείστα αἰσθητικαὶ θεωρίαι διαφωνοῦσι κυρίως εἰς ζητήματα ἀρχῶν, ὡς λ. χ. εἰς τὴν ἐξήγησιν καὶ αἰτιολογίαν τῶν διαφορῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ τοῦ καλοῦ καὶ τῆς τέχνης, διὰ τοῦτο ἡ κριτικὴ, ἧτις ἐπὶ τῶν νόμων τούτων στηρίζεται, μένει ἐπὶ τοσοῦτον ἢ αὐτὴ ἀμετάβλητος, ἐφ' ὅσον αἱ αἰσθητικαὶ θεωρίαι, ἐκάστη κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἀντίληψιν, ἀναγνωρίζουσι πᾶσαι τοὺς θεμελιώδεις αὐτοὺς νόμους καὶ ἀπὸ κοινοῦ παραδέχονται οὐσιώδεις τινὰς χαρακτῆρας τοῦ καλοῦ. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν ἐν γένει ἐκ τῶν διαφορῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν δύναται νὰ ἐπέλθῃ ποιά τις οὐσιώδης διαφορά εἰς τὸ πρακτικόν μέρος τῆς κριτικῆς ἐκτιμῆσεως, φρονοῦμεν ὅτι ἡ διαφορά αὕτη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ποίησιν ἀσφαλέστερον καὶ ἀκριβέστερον δύναται νὰ προσδιορισθῆ, ἐὰν, παραλείψαντες ὅλας τὰς ἐν τῷ μέσῳ αἰσθητικὰς θεωρίας καὶ λαβόντες ὑπ' ὄψει δύο, τὰς μᾶλλον ἀντιθέτους, τοὺς ἐξ αὐτῶν πηγάζοντας τρόπους τῆς κριτικῆς ἐκτιμῆσεως φροντίσωμεν ἐν ὀλίγοις νὰ ἀναπτύξωμεν. Ἡ πρώτη θεωρία εἶνε ἐκείνη καθ' ἣν τὸ καλλιτεχνικῶς σπουδαιότερον μέρος ποιήματός τινος δὲν εἶνε ὁ τύπος, οὔτε ὁ ἐσωτερικὸς οὔτε ὁ ἐξωτερικὸς, ἀλλ' ἡ ποιά τις πνευματικὴ τούτου ὑπόστασις, ἢ δὲ ἀντίθετος θεωρία ἐκείνη καθ' ἣν ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις, ἢ ἰδέα, εἶνε καλλιτεχνικῶς ἀδιάφορος καὶ πᾶσα ἡ ποιητικὴ καλλονὴ ἔγκειται ἐν τῷ τύπῳ. Τύπον δὲ λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τὸ ὑλικόν δοχεῖον τοῦ ἀύλου πνεύματος τῆς ἰδέας, διότι ὁ τοιοῦτος τύπος μόνον διὰ τῆς ἰδέας ζωογονούμενος, ἀδύνατον ἄνευ αὐτῆς μόνος ὡς ὕλη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πηγὴ τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ τὸν εἰς ἐν ὅλον σύνδεσμον τῶν διαφορῶν ὁμοειδῶν στοιχείων τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως, ἧτις ἐκ δύο μερῶν ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ τί, ἢ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ πῶς, ἢ τοῦ τρόπου καθ' ὃν αὕτη ὑλικῶς ἐκδηλοῦται ἐν τῷ καλλιτεχνήματι. Ἡ δὲ φαντασία εἶνε πάλιν καὶ αὕτη τύπος, ἀλλὰ τύπος ἰδανικὸς ἐν τῇ διανοητικῇ παραστάσει περιλαμβάνων συνδυασμούς, αἰσθήματα καὶ διανοήματα, ἅτινα ὡς σύνολον ἀναλογιῶν διὰ τῆς τέχνης ἐξωτερικῶς ἐκδηλούμενα, τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν ἡμῶν προσκαλοῦσι¹. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην θεωρίαν, ἐπειδὴ ὁ κρίνων δὲν κρίνει ἐκ τῆς ἀμέσου ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ μόνον εἰδοποιούμενος δι' αὐτῆς ἀνατρέχει ὅπως ἐξα-

¹ Ὁρα. Zimmermann. Aesthetik. Vorrede. VI—VII. καὶ αὐτόθι §. 892—98.

κριβώση τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκδηλουμένης ἰδέας, ἐντεῦθεν κυρίως ἐξαρτῶν τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν, δύναται ὁ τρόπος οὗτος νὰ κληθῆ ἱστορικὸς. Κατὰ δὲ τὴν ἀντίθετον θεωρίαν, ἐπειδὴ αἱ εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν ὑποπίπτοντες τυπικοὶ τοῦ ποιήματος συνδυασμοὶ ἀποφασίζουσι τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν, ὁ τρόπος τῆς κριτικῆς ἐκτιμήσεως εἶνε ἐνταῦθα καθαρῶς αἰσθητικὸς. Διὰ τὸν ἱστορικὸν δὲ τοῦτον κριτὴν, ὡς ἐλέχθη, τὸ ποίημα δὲν εἶνε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πλήρες, ἀλλ' ὡς σύμβολον μᾶλλον τῆς ἰδέας πρέπει νὰ θεωρηθῆ δίδον εἰς αὐτὸν νύξεις, αἷτινες ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ἀρμονικὰς παραστάσεις προκαλοῦσαι, δι' αὐτῶν εἰς τὴν ἐντέλειαν τῆς ἰδέας προάγουσι. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι τοὺς δύο τούτους τρόπους δὲν δύναται τις νὰ χωρίσῃ πάντοτε εὐκρινῶς ἐν τῇ πράξει, διότι καὶ αἱ ἐξ ὧν πηγάζουσιν αἰσθητικαὶ πραγματεῖαι δὲν εἶνε κατ' οὐσίαν ἀντίθετοι, ἀλλὰ τούναντίον ἐν πολλοῖς συμπληροῦσιν ἢ μία τὴν ἄλλην· ὑπάρχουσιν ὅμως οὐσιώδη τινὰ σημεῖα ἐν οἷς δίστανται ἀπ' ἀλλήλων οἱ δύο κριτικοὶ καὶ τὰ σημεῖα ταῦτα θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα νὰ ὑποδείξωμεν.

* *

Καὶ δὴ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὀφείλει ὁ κριτὴς πρὸ παντός ἄλλου νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πηγὴν τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ τὸν δι' αὐτοῦ πιθανῶς ἐπιδικώμενον σκοπὸν καὶ ἐπομένως τὴν σχέσιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν σχέσιν τοῦ ἔργου πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὴν κοινωνίαν ἐν γένει. Ἐχει δὲ τοῦτο πολλὴν σπουδαιότητα. Πρὶν λυθῆ τὸ πρῶτον τοῦτο ζήτημα, δὲν δύναται ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς νὰ προχωρήσῃ ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς εὐνοϊκῆς ἢ μὴ λύσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ περὶ τοῦ ἔργου πρόληψις τοῦ κρίνοντος, ἥτις κυρίως τὸν ὀδηγεῖ ἐν τῇ ἐξελέγξει καὶ ἐκτιμήσει τῶν καθ' ἕκαστα ποιητικῶν στοιχείων. Καὶ ἐὰν μὲν τὸ ἔργον εἶνε γνήσιον προῖον ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ, προτίθεται δὲ μόνον διὰ δυνατῆς ἐπιτεύξεως τοῦ καλοῦ νὰ χορηγήσῃ παράστασιν δυναμένην διὰ τῆς ἐν αὐτῇ ἐπικρατούσης ἀρμονίας νὰ ἀρμόζῃ ὡσαύτως καὶ ρυθμίζῃ τὸν ἐν ἀενάῳ ἐσωτερικῇ διαμάχῃ διατελοῦντα ἄνθρωπον, ἐξομαλύνουσα συνάμα τὰς πρὸς τὴν πραγματικότητα διατεταμένους αὐτοῦ σχέσεις¹, τότε μόνον δύναται αὐτὸ νὰ κληθῆ ἔργον ποιητικὸν γνήσιον· ἐὰν δὲ ἡ πηγὴ τοῦ ἔργου δὲν εἶνε ὁ ἀληθὴς ἐνθουσιασμός, ἀλλ' ἀτομικὴ τις ἀνάγκη ἢ ἐξωτερικὴ πίεσις, σκοπεῖ δὲ τοῦτο ὄχι διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ἀρμονίας τὴν ἀρμονίαν τῶν ἐν ἡμῖν νὰ ἐπιτελῆ, ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλο δι' ἄλλων μέσων, τότε τὸ ἔργον παρὰ πᾶσαν

¹ Πρὸλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie.» s. 5. καὶ Goethe's Faust: Vorspiel auf dem Theater. v. 102—125.

αὐτοῦ τυπικὴν ἀρμονίαν καὶ δυνατὴν τελειότητα ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν καθ' ἕκαστα ποιητικῶν στοιχείων, εἶνε κατ' ἀρχὴν ἔργον νόθον, ἔργον ψυχρὸν, ἔργον μισθαρτικὸν καὶ ἐξυπηρετοῦν σκοποὺς ξένους τῇ τέχνῃ καὶ κατωτέρους τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς¹. Πᾶν τοιοῦτον ἔργον ὡς διαψεύδον τὴν σχέσιν, ἥτις ἀναγκάως ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ ποιητοῦ καὶ ποιήματος, — ὅτι τουτέστιν ὁ ποιητὴς ὀφείλει νὰ προβῆ εἰς ἐξωτερικὴν πραγμάτωσιν τοῦ αἰσθηματός του, μόνον ἐξ εὐδομύχου ἀγάπης, ἐξ ἀκατανικήτου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ αἰσθημὰ του, πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην, ἥτις τὸν κατέχει, — πᾶν ἔργον διαψεύδον τὴν σχέσιν τούτων καὶ δεικνύον, ὅτι ὁ ποιητὴς οὔτε τὸ ἠσθάνθη ἐν τῇ συλλήψει, οὔτε ἐν ἀγνώ ἐνθουσιασμοῦ εἰργάσθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του, ἀλλ' ὀφείλει τὴν γέννησιν ἢ εἰς ἐξωτερικοὺς ἢ εἰς ἐσωτερικοὺς περισπασμοὺς οὐδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὴν ὑπέροχον ψυχὴν καὶ τὸ αἰσθημὰ τοῦ ποιητοῦ², εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀπόβλητον ἐκ τῆς χορείας τῶν γνησίων καλλιτεχνημάτων.

Ἀφοῦ οὕτως ὀρισθῆ ὁ ἠθικὸς τίτλος τοῦ ἔργου³ ἐκ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς πηγῆς αὐτοῦ, ἥτις διὰ τὴν καλλιτεχνίαν πρέπει πάντοτε νὰ εἶνε ὁ ἐνθουσιασμός⁴, τότε πλέον δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν ἐλέγχοντες κατὰ διαδοχὴν τὰς διαφόρους τυπικὰς σχέσεις τῆς οὐσίας καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τύπου. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου καὶ πέραν, ὅ τε ἱστορικὸς κριτὴς καὶ ὁ καθαρῶς αἰσθητικὸς βαδίζουσι παραλλήλως ἐπιτελοῦντες τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἔργον. Ἡ προκαταρκτικὴ λοιπὸν δοκιμασία περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν, ἢ ἐξακριβώσις τουτέστι τῆς προελεύσεως τοῦ ποιήματος καὶ ἢ ἐξ αὐτῆς ἄνευ περαιτέρω ἀνασκοπῆς ἀποδοχὴ αὐτοῦ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ ἢ μὴ, ἀποτελεῖ τὸ ἰδιάζον γνῶρισμα τοῦ ἱστορικοῦ κριτικοῦ. Κατὰ τοῦτο οὗτος πλεονεκτεῖ καὶ μειονεκτεῖ συγχρόνως τοῦ κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικοῦ, ὅστις ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τοῦ ἔργου προελεύσεως, κρίνει αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὡς αὐτοσύστατον προῖον τῆς καλλιτεχνίας. Κατὰ τὸν αἰσθητικῶς κρίνοντα, ὁ ποιητὴς δὲν ὑφίσταται· ἢ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔργον οὐδόλως βαρύνει τὴν πλάστιγγα καὶ ἐπομένως ἢ ἐν γένει τοῦ ἔργου ἱστορία παρορᾶται ὡς ἐπουσιώδης καὶ ἄσχετος πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἐκτίμησιν. Κατὰ τοῦτον τὰ ποιητικὰ προΐοντα εἶνε

¹ Ὁρα. Hegel's. Aesthetik. 3er Band: Die Poesie.» s. 229.

καὶ αὐτόθι: » » » s. 264.

καὶ αὐτόθι: » » » s. 267.

² Πρὸλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie.» s. 12.

³ Πρὸλ. Cousin. Du vrai du beau et du bien. 28ème leçon' s. 272.

⁴ Πρὸλ. M. Carrière. Das Wesen und die Formen der Poesie' s. 35—42.

ὅ,τι φαίνονται καὶ πᾶν τὸ ἐν τῇ τυπικῇ αὐτοῦ μορφῇ μὴ ἐκδηλούμενον, πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ μὴ ὑπάρχον διὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν. Δι' ἡμᾶς εἶνε ὅλως ἀδιάφορον ἐὰν ὑπῆρχε πρόθεσις τις ἐκ μέρους τοῦ ποιητοῦ, διὸ καὶ πᾶσα τῶν ποιημάτων ταξινόμησις μόνον ἐκ τῶν κοινῶν αὐτῶν τυπικῶν χαρακτήρων δύναται νὰ πηγάζῃ, οὐδέποτε δὲ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἢ τῆς διαθέσεως τοῦ ποιητοῦ. Ὡστε κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ ἡ τῆς ποιήσεως ἐν γένει διαίρεσις εἰς ἀφελῆ καὶ αἰσθηματικὴν οὐδαμῶς ὑφίσταται ¹.

Κατὰ τοῦτο λοιπὸν κυρίως διαφωνοῦσιν οἱ δύο κριτικοί, ὅτι ὁ μὲν ἀναζητεῖ ἐν τῷ ἔργῳ μᾶλλον τὸν ποιητὴν, ὁ δὲ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτὸ τὸ ἔργον. Ὁ μὲν περισσότερον ὑποκειμενικῶς κρίνει, ὁ δὲ καθαρῶς ἀντικειμενικῶς. Ὁ πρῶτος θεωρῶν τὸ καλὸν ὡς ἀπαραίτητον ἐξωτερικεῖσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ δεύτερος θεωρῶν αὐτὸ ἀπλῶς ὡς ἔχον ὑπόστασιν καθ' ἑαυτὸ, ὡς ἀνεξάρτητον τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἀρμονίᾳ καὶ μέτρῳ καὶ συμμετρίᾳ ὄν. Ἐπομένως καὶ τὴν καλλιτεχνίαν ὁ μὲν πρῶτος ὀρίζει ὡς τὴν καλὴν παράστασιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς ², ἐνῶ ὁ δεύτερος τὴν τοῦ καλοῦ ἢ μᾶλλον τὴν εὐάρεστον τῆς φαντασίας παράστασιν ὡς μόνον καὶ ὑψίστον αὐτῆς σκοπὸν παραδέχεται. Διὰ τοῦτο πολλὰ καλλιτεχνικὰ προϊόντα, τὰ ὅποια ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς μετὰ τὸν περὶ γενέσεως καὶ σκοποῦ ἔλεγχον ἀποκηρύττει ὡς νόθα, ὁ αἰσθητικὸς, ὡς ἀμέτοχος τοιαύτης προλήψεως, τὰ λαμβάνει ἀσμένως ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ πολὺ συχνὰ χορηγεῖ εἰς αὐτὰ θέσιν ἐπιζήλον ἐν τῷ καλλιτεχνικῷ μουσεῖῳ.

* *

Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ νομίσῃ τις, ὅτι κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ταύτην θεωρίαν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς εὐχάριστον, ὅπως θεωρηθῇ ἀληθὲς καλλιτέχνημα· διότι ἵνα κριθῇ ποίημά τι ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἐπιδοκιμασίας, πρέπει νὰ παρέχῃ ἀναλογίας καλὰς ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐξωτερικῷ τύπῳ, ἢ δὲ ἀπαίτησις αὕτη τῆς τυπικῆς καλλονῆς συνεπάγεται διὰ τὸν ἐσωτερικὸν τύπον τοῦ περιεχομένου τῆς φαντασίας, λογικὴν τῶν διανοημάτων καὶ ψυχολογικὴν τῶν αἰσθημάτων ἀλήθειαν καὶ ἐνότητα καὶ ἄλλους γενικωτέρους τυπικοὺς νόμους ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς δι' ὅλου τοῦ ποιήματος διήκοντας, καθ' οὓς τὸ ἔργον πρέπει νὰ εἶνε ὀργανικόν, ἀρτιμελές, ἔμμετρον, ἀποφεῦγον μὲν πᾶσαν μονοτονίαν, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐπιτυγχάνον διὰ τῆς ἀρμονίας ἐνότητα ἐν τῇ

ἐτερότητι καὶ τῇ ποικιλίᾳ ¹. Ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικῶς κρίνων ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ καθαρῶς τυπικὰς σχέσεις καὶ ἐπομένως ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἠθικὴν βαρύτητα ἢ τὴν πηγὴν τοῦ ποιήματος, ἀποφαινόμενος δὲ περὶ αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐξέτασιν θὰ δηλώσῃ ἂν τὸ ἔργον εἶνε καλὸν ἢ αἰσχροῦν. Τούναντιον ὁ ἱστορικῶς κρίνων, ἐξετάζων κυρίως τὸ ἔργον ἂν εἶνε γνήσιον ἢτοι κατ' οὐσίαν ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν ἢ νόθον, μόνον τὸ γνήσιον παραλαμβάνει εἰς περαιτέρω ἐξέτασιν, ὅπως ἐξακριβώσῃ, ἂν εἶνε καὶ κατὰ τύπον καλόν· διότι τὸ γνήσιον καὶ μὴ καλὸν δὲν εἶνε πραγματικὸν καλλιτέχνημα, ἀλλὰ μόνον καλλιτεχνικὴ ἰδέα, ἣτις δέον νὰ λάβῃ καὶ τύπον αἰσθητὸν, μορφὴν καλλιτεχνικὴν, ὅπως ἰδανικὴ πρότερον οὖσα, μετενεχθῇ εἰς τὴν χώραν τῆς πραγματικότητος. Διὸ ὁ ἱστορικὸς κριτικὸς ἐπιλαμβανόμενος τῆς κρίσεως ποιητικοῦ τινος ἔργου, ὀφείλει πρὸ παντὸς ἄλλου, ὡς ἐλέχθη, νὰ διευκρινίσῃ τοὺς λόγους, οἵτινες ὑπηγόρευσαν εἰς τὸν ποιητὴν τὸ ἔργον του καὶ τὸν σκοπὸν, ὃν δι' αὐτοῦ ἐπιδιώκει. Ἐὰν λ. χ. τὸ κριθεσόμενον ποίημα εἶνε σάτυρα πολιτικὴ, τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ ποιητὴς ἀποδοκιμάζων τὸ πολιτεῦμα καὶ δι' ἧς οὗτος ἐπιζητεῖ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστώτος, βεβαίως τὸ ἔργον, καὶ ἐὰν ἔτι ἔχη πολλὰς καλλονὰς ἐν τοῖς καθ' ἑκάστα, ὡς ὅλον οὐδέποτε δύναται νὰ θεωρηθῇ ποιητικῶς γνήσιον, καθὼς προερχόμενον ἐξ ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας καὶ μεταχειριζόμενον τὴν ποίησιν πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ μὴ καλλιτεχνικοῦ. Ἐπίσης πᾶν ἔργον ποιητὴν κατ' ἀπομίμησιν ἄλλου καὶ ἔχον πηγὴν τὸν θαυμασμόν τοῦ πρωτοτύπου, ἀμοιρεῖ ἐνθουσιασμοῦ καὶ εἶνε κατὰ συνέπειαν νόθον. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἔργα πάντα τὰ προτιθέμενα κυρίως νὰ διδάξωσι τι ἢ νὰ προτρέψωσιν εἰς τι ἢ νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τι, καθὼς καὶ πάντα τὰ ἀναφερόμενα εἰς ὠρισμένον πρόσωπον ἢ σκώπτοντα καὶ ὑβρίζοντα ἢ ἐπαινοῦντα καὶ ἀποθαυμάζοντα καὶ ἀποθεοῦντα αὐτό, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔργα ὡς ἔλκοντα τὴν ἀρχὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου καὶ μεταχειριζόμενα τὴν ποίησιν πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ ἐκτὸς αὐτῆς κειμένου, οὐδέποτε δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀληθῆ ποιητικὰ προϊόντα, ἀληθῆ καλλιτεχνήματα ².

Κατὰ ταῦτα σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ κλασικὴ φιλολογία τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος, πρὸ πάντων δὲ ἡ σχολὴ τοῦ Ronsard ἐν Γαλλίᾳ καὶ τοῦ Marini ἐν Ἰταλίᾳ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκηρυχθῇ ἐκ τῆς καλλιτεχνίας ³. Τὰ προϊόντα αὐτῆς ἄλλοτε ἄλλους σκοποὺς ἐξωτερικοὺς ὑπηρετοῦντα, οὐδέποτε σχεδὸν εἶνε γνήσια ἀποκυήματα ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ἄλλ'

¹ Ἰδέ, Zimmermann. Aesthetik. §. 892 καὶ 893. s. 477.

² Πρὸς Cousin. Du vrai du beau et du bien. 28ème leçon s. 284.

¹ Πρὸς Βράιλα Ἀρμενικὴ «Φιλοσοφικαὶ μελέται». «Τὸ ἰδανικόν» σ. 150.

² Ὅρα Hegel Aesthetik 3 Band «Die Poesie» s. 263.

³ Ὅρα Adolf Stom. «Geschichte der neuern Litteratur.» dritter Band.

ἢ ἡ ἰδέα τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου ὑπαγορεύει εἰς τὸν ποιητὴν πομπώδεις ῥόδους καὶ ἐγκώμια, ἢ νοσηρὰ καὶ ἐπιτετηδευμένη ἐρωτοληψία δίδει τὴν γένεσιν εἰς μονότονα ὁμοιόμορφα καὶ νεκρὰ ἐρωτικά ἄσματα, ἢ τάσις ὑπερβολικὴ καὶ παράλογος πρὸς τυφλὴν ἀποιμίμησιν τῶν ἀρχαίων συντελεῖ, ὅπως ἴδωσι τὸ φῶς σμήνη ἀψύχων δραμάτων καὶ εἰδυλλίων. Ἐπειδὴ ἐν παντὶ τοιούτῳ ἔργῳ λείπει ὁ ἐνθουσιασμός, λείπει τὸ αἶσθημα, οὐχ ἦττον καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἢ αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρατηρεῖται πεζότης, ἢ αὐτὴ ἔλλειψις φυσικότητος καὶ ψυχολογικῆς ἀληθείας· ἀντὶ ὕψους λόγου καὶ δυνάμεως περὶ τὴν ἔκφρασιν, στόμος καὶ ρητορεία κενή. Τῆς μομφῆς ταύτης δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένα οὐδ' αὐτὰ τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἐξωχωτέρων κλασικῶν τῆς Γαλλίας ποιητῶν, τοῦ Κορνηλίου καὶ ἰδίως τοῦ Ρακίνα, οὐτινος τὰ τόσον ἔκτακτα ποιητικὰ προτερήματα μᾶς πείθουσιν, ὅτι αὐτὸς μέγα τι ὄντως ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει ἤθελε κατορθώσει, εἰάν ἡ ἀκράδαντος αὐτοῦ ἐμμονὴ εἰς τὸν κατὰ παρερμηνείαν συνταγῆς τοῦ Ἀριστοτέλους παρασκευασθέντα κλασικὸν τύπον τῆς τραγωδίας καὶ ὁ ἐνθουσιασμός διὰ τὴν αὐλὴν καὶ τὸ ἄτομον τοῦ Λουδοβίκου Δ' δὲν παρεκώλυον πᾶσαν αὐτοῦ ἐλευθέραν καὶ γνησίαν ποιητικὴν ἐνέργειαν.

Θὰ ἦτο ἄσκοπον καὶ ἀναιρὸν συγχρόνως νὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα ἀπαριθμῆσιν τῶν γνωστοτέρων ποιημάτων ὅσα ἀπὸ τῶν ῥόδων αὐτοῦ τοῦ Malherbe καὶ τοῦ Boileau, μέχρι τῆς εἰς τὸν Σίναν ῥόδου τοῦ ἡμετέρου Ζαλοκώστα, ἕνεκα διαφόρων ἐξωτερικῶν αἰτίων ποιηθέντα, δὲν ἔχουσι λόγον καλλιτεχνικῆς ὑπάρξεως, ἐπειδὴ ἀμοιροῦσιν ἐνθουσιασμοῦ.

Ὁ ἐνθουσιασμός τότε μόνον εἶνε γνήσιος, ἀχραιφνής, ἀληθής, ὅταν τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ εἶνε ἠθικῶς ἄξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε τοιοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν δηλ. ὡς ὑποκείμενον καὶ οὐχὶ ὡς ἄτομον, καὶ πᾶς ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος καὶ ὡς ὅλον καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα φαινομένοις, εἴτε ταῦτα πράξεις καὶ ἔργα εἶνε ἐξωτερικά, εἴτε σκέψεις καὶ αἰσθήματα καὶ πάθη ἐσωτερικά τῆς ψυχῆς. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶνε γνήσιον λογικὸν ὑποκείμενον καὶ ἐφ' ὅσον κατὰ συνέπειαν πᾶν, ὡς ἄνω εἴρηται, φαινόμενον τοῦ διττοῦ αὐτοῦ βίου ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καὶ ὅχι ἐν τῷ ἀτόμῳ, κατὰ τοσοῦτον εἶνε καὶ ἀντικείμενον ἄξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως¹. Ἐνταῦθα ἀνάγονται ἢ φιλοπατρία, τὸ φιλελεύθερον, ἢ ὑψηλοφροσύνη, ὁ ἠρωϊσμός, ὁ ἔρως, ἢ θεοσέβεια, ἢ στοργὴ τῶν

¹ Ὁρα. Hegel. Aesthetik. 3er Baud. «Die Poesie» s. 238. καὶ αὐτόθι s. 245—246.

γονέων καὶ τῶν τέκνων — πλὴν πάντα ταῦτα, ὡς ἔχοντα τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, περιττὸν καὶ καθ' ἕκαστον νὰ μνημονεύωμεν. Εἶτα εἶνε ἡ φύσις, ἐν τε τῇ ὑψηλότητι καὶ τῷ μεγαλείῳ ὡς καὶ ἐν τῇ λεπτότητι, ἀφελείᾳ καὶ ἐρασιμότητι καὶ ἐν γένει ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ποικιλίᾳ, ἀλλ' ἐφ' ὅσον τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα ἐνδιαφέρουσι τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον², δὲν προσκρούουσι δὲ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καλαισθησίας ὑγιούς. Ὅθεν ἐκ μὲν τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀνάξιον ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἄρα καὶ ποιητικῆς πραγματείας, εἶνε πᾶν ὅ,τι ἡ ὑγιῆς καλαισθησία ἀποδοκιμάζει, ἐκ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων καταστάσεων καὶ πράξεων, πᾶν τὸ μικροπρεπές, χυδαῖον, ταπεινόν, φαῦλον, παράλογον, ἀτομικόν.

Οὕτω λ. χ. ὁ φιλάργυρος, ὅστις πλέκει ἐγκώμια εἰς τὸν χρυσὸν ἀποκαλῶν αὐτὸν ἐνθουσιῶδῶς τὸ παντοδύναμον καὶ πανίσχυρον καὶ πολυτιμώτατον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ἐμπνέεται, ὡς εἰκός, ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ ψευδοῦς, διότι ἡ φιλαργυρία εἶνε ταπεινὴ τις ἀτομικὴ ἰδιοτροπία. Καὶ ὁ μισογύνης ποιητής, ὅστις διὰ τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ἢ δι' ἄλλον τινὰ οἰονδήποτε λόγον ἀτομικὸν μαινεται κατὰ τοῦ γυναικείου φύλου, προσπαθῶν παντὶ τῷ τρόπῳ νὰ ἐξετελέσῃ αὐτό, καὶ ὁ ἀκόλαστος ἐκεῖνος, ὅστις ζῶν ἐν ἀκολασίᾳ καὶ ἐνθουσιῶν ἐπὶ τούτῳ προσπαθεῖ νὰ ἐξεικονίσῃ τὸν τοιοῦτον βίον ὡς τὸν μόνον ἀνθρώπινον καὶ ἀληθῆ, καὶ ὁ ἀπαισιόδοξος, ὅστις τὰ πάντα φαντάζεται σκοτεινὰ καὶ βλέπει εἰς ἕκαστον βῆμα καὶ νέον βάραθρον χαῖνον πρὸ αὐτοῦ καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν τοιούτων ἰδιοτρόπων, πάντες ἀναμφιβόλως εἰς τὴν αὐτὴν ὑπάγονται κατηγορίαν. Ἐν πολλοῖς θὰ ἠδύνατό τις ἴσως τὸν Alfred de Musset, τὸν Βύρωνα καὶ ἄλλους εἰς τὴν χορείαν τούτων νὰ ὑπαγάγῃ· οὐδέποτε ὅμως τὸν Μολιέρου, ὅστις ἐνθουσιῶν μόνον διὰ πᾶν λογικὸν καὶ ἀληθές καὶ ἠθικὸν ἐν τῷ τοῦ ἀνθρώπου βίῳ, ἀγανακτεῖ ἀνευρίσκων τὸν πραγματικὸν ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς του ἄφρονα, μωρόν, ἀλαζόνα, ὑποκριτὴν, ἐκπεφυλισμένον, ἀκόλαστον, ἢ δὲ ἀγανάκτησις του λαμβάνουσα τὸ ὕφος σκωπτικῆς σατύρας, ἐμπνέει αὐτῷ τὸν «Μισάνθρωπον», τὸν «Ταρτοῦφον» τὰς «Σοφὰς γυναῖκας», τὸν «Φιλάργυρον» κλπ. Οὐχ ἦττον τῆς τοῦ Μολιέρου ποιητικῆς καὶ ἀληθῆς εἶνε καὶ ἡ ἐμπνευσις τοῦ Κερβάντη ἐν τῷ «Δὸν Κιχώτῃ» καὶ ἡ τοῦ ἡμετέρου Σουρῆ ἐν πολλοῖς τῶν καθαρῶς κοινωνικῶν αὐτοῦ σατυρῶν. Πρὸς τὴν ἀληθῆ ταύτην σάτυραν δὲν πρέπει νὰ συγχέῃ τις τὴν εἰρωνείαν, ἥτις ὡς λ. χ. παρὰ τῷ Heine, δὲν πηγάζει ἐξ ἀνωτέρας φιλοσοφικῆς τοῦ κόσμου θεωρίας, οὐδὲ προτίθεται τὸν στιγματισμὸν τῆς κακίας ἢ τὴν

² Ὁρα Hegel. Aesthetik. 3er Band. «Die Poesie» s. 237—238 α).

διακωμώδησιν καὶ γελοιοποίησιν τῆς ἀφροσύνης, ὡς ἐν τοῖς προμνησθεῖσι ποιηταῖς, ἀλλ' εἶνε ἀπόρροια τῆς ὄλης ὑλικῆς καὶ χυδαίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας ἀντιλήψεως τοῦ ποιητοῦ, σκοπεῖ δὲ μόνον νὰ κολακεύσῃ διὰ τῆς χλεύης παντὸς τιμίου καὶ σοβαροῦ ἀλαζόνα μικροεγωϊσμόν. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν πρώτην αἰσθητικὴν θεωρίαν εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον πᾶν ποιητικὸν προῖον νὰ ἔχῃ σκοπὸν καθαρῶς καλλιτεχνικόν, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρχὴν δὲν πρέπει ὁ ποιητὴς νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τοῦ ἔργου συμφέρον τι οἰονδήποτε ἢ ὑλικὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ μόνον νὰ ζητῇ δι' αὐτοῦ νὰ προξενήσῃ ἡμῖν τὴν αἰσθητικὴν ἡδονήν.

Φρονούντες ἤδη, ὅτι ἀρκετὰ εἶνε τὰ περὶ τῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν διαφορῶν κριτικῆς τρόπων εἰρημένα, μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ποιητικῆς ἐννοίας ἐξ ἧς, ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπικράτησιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀρχῆς, θὰ προκύψωσιν οἱ οὐσιώδεις καὶ γενικοὶ τῆς ποιήσεως νόμοι καὶ κανόνες, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν βᾶσιν πάσης ἀληθοῦς κριτικῆς.

* *

Πᾶν ποίημα, ὅπως ἐν γένει πᾶν καλλιτέχνημα, πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς βᾶσιν, ὡς ποιητικὴν ὑπόστασιν μίαν ἰδέαν, ἣτις διὰ τοῦτο δύναται νὰ κληθῇ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ ποιήματος. Ὅπως ἐν πάσῃ μουσικῇ συνθέσει ἐνιαίῳ καὶ αὐτοτελεῖ μία θεμελιώδης μουσικὴ ἰδέα, ἐν μουσικῶν θέμα ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου ἔργου, περὶ τὸν ὁποῖον πᾶν ἄλλο μέλος, πᾶσα ἀρμονία ἔρχεται συμπληρωματικὴ καὶ εἶνε μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπόρροια τοῦ ἀρχικοῦ θέματος, ὅπερ διὰ τῆς ὄλης συνθέσεως διήκει, ὅπως εἰς τὸ δράμα ἐν πρέπει νὰ εἶνε τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον, περὶ τὸ ὁποῖον ἐντός τε καὶ ἐκτὸς τοῦ δράματος πᾶσα ἢ προσοχὴ νὰ συγκεντρῶται καὶ τὸ ὁποῖον δι' ὄλης τῆς πλοκῆς πρέπει πάντοτε νὰ ἐξέχῃ τῶν ἄλλων προσώπων, ρυθμίζον αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον παρὰ τοῖς θεαταῖς· οὕτω καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ ἀληθεῖ λυρικῷ ποιήματι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μία θεμελιώδης ἰδέα, ἣτις δι' ὅλου τοῦ ποιήματος διήκουσα, ζωογονοῦσα αὐτὸ καὶ ἐνοποιοῦσα πάντα τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ἑτερογενῆ αὐτοῦ μέρη, πρέπει αὐτὴ κυρίως νὰ ὀρίζῃ τὴν ἐντύπωσιν ἡμῶν, τὸ αἰσθητικὸν ἐνδιαφέρον τὸ ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ποιήματος¹. Ὁ ποιητὴς λοιπὸν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν τελειότητα τοῦ ἔργου του ἐν τῇ ὅσον οἶόν τε τελείᾳ ποιητικῇ μορφώσει καὶ ἐκφράσει τῆς θεμελιώδους ἰδέας τοῦ ποιήματος του καὶ ἰδοῦ ἢ μετὰβασίς ἐκ τῆς ἰδέας εἰς τὸν τύπον, ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ ἀφηρημένου τῆς συλλήψεως

¹ Πρὸβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie». s. 67—60.

εἰς τὸ πραγματικὸν τῆς ἐσωτερικῆς συνθέσεως καὶ ἐκ τῆς συνθέσεως εἰς τὸ αἰσθητὸν τῆς διὰ τοῦ λόγου γλωσσικῆς ἐκφράσεως, ἣτις τὸν ἐξωτερικὸν τύπον ἀποτελεῖ.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ διάφορα μέρη ἐξ ὧν πᾶν γνήσιον ποίημα ἀποτελεῖται εἶνε μερικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς θεμελιώδους ἰδέας, ἣτις ὡς σύνολον τῶν μερικοτήτων τούτων εἶνε αἰσθητῶς καταληπτὴ, διὰ τοῦτο, ὅπως ἐπιτευχθῇ τελεία ποιητικὴ τῆς ἰδέας ἐκθεσις, πρέπει ἐν ἑκάστον τῶν μελῶν ἰδιαίτερος καὶ ἀνεξαρτήτως νὰ μορφώσωμεν ποιητικῶς, ἀλλὰ μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ μὴ παραβλάπτῃται ἡ τοῦ ὅλου ἐνότης, δηλ. ἐν τῇ καθ' ἑκάστον ποιητικῇ μορφώσει πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μέτρον καὶ συμμετρία, ἐξασφαλίζοντα τὴν ὑπεροχὴν τῆς θεμελιώδους ἰδέας καὶ ἀποκλείοντα τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐν παντί¹. Ἡ δὲ ἐνότης αὕτη δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀκολουθία διαφορῶν μερῶν, ἅτινα δουλικῶς ἔνα ὀρισμένον σκοπὸν ὑπηρετοῦντα καὶ μόνου τούτου ἕνεκα ὑπάρχοντα, στεροῦνται ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὧν ὁ συνδυασμὸς εἶνε ἀποτέλεσμα περισκέψεως, ἀλλὰ ἐνότης, ἣτις ἐπιτρέπουσα τὴν ζωηρὰν τῶν διαφόρων μελῶν ἀνάπτυξιν, συνδέει αὐτὰ ἐσωτερικῶς εἰς ὀργανικὴν σύστασιν. Τὸ ποίημα κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ εἶνε μηχανικὸν σύμπλεγμα, ἀλλ' ὀργανικὸν ὅλον. Ὁ δὲ τῆς ἐνότητος νόμος φαινομενικῶς ἀναιρούμενος ἐν τῇ συνθέσει διὰ τῶν ἀντιθέσεων, πρέπει νὰ ἀποκαθίσταται ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ἀρμονίας, ἣτις ὑφ' ἑαυτὴν ὑπάγει καὶ διαλύει τὰς ἀντιθέσεις². Διότι ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει ἡ σύνθεσις δὲν εἶνε πάντοτε ὅπως εἰς τὸ ἔπος ὁμαλή, ἀλλ' ἀρέσκειται εἰς ἀποτόμους μετὰβάσεις, αἵτινες καταστρέφουσι τὴν ἀντικειμενικὴν σειρὰν τῶν παραστάσεων. Τὴν ἀπολεσθεῖσαν ὅμως ταύτην ἀντικειμενικὴν ἀλληλουχίαν ἀντικαθιστᾷ ἡ υποκειμενικὴ ἐνότης τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, τῆς ὁποίας ἡ ὀργανικὴ ἐξέλιξις ὑπαγορεύει τὰς ρηθείσας τῆς συνθέσεως ἀνωμαλίας. Ὡς κανονικώτερον σχῆμα τῆς ὀργανικῆς ταύτης ψυχολογικῆς ἐξελίξεως τῆς ἰδέας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐκ τριῶν ὄρων ἀρχῆς, μέσου καὶ τέλους ἀποτελούμενον, ἐξ ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ὄροι ἀναπτύσσουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀντίθεσιν, ἣτις ἀντίθεσις εὐτυχῶς λύεται ἐν τῷ τρίτῳ. Ἐξ ὅλων τῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰδῶν, ἡ Ὡδὴ, ὁ Ὑμνος καὶ ὁ Διθύραμβος εἶνε ἐκεῖνα, ἐν οἷς ὡς ἐκ τῆς προϋποτιθεμένης οἰστρογηλατήσεως τοῦ ποιητοῦ, περισσότερο τῶν ἄλλων ἐπιτρέπονται αἱ τῆς συνθέσεως ἀνωμαλίας καὶ αἱ παράτολμοι μετὰβάσεις. Ἐπειδὴ ὅμως αὐταὶ καταπονοῦσι τὸ πνεῦμα καὶ συγχίζουσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν δὲ ἐξωτερικὴν ἐνότητα τοῦ ποιήματος χαλα-

¹ Ὁρα Hegel. Aesthetik. 3er Band. «Die Poesie» s. 247—256.

² Πρὸβλ. M. Carrière. «Das Wesen und die Formen der Poesie». s. 65—66.

ητού ἤρέσκετο μάλλον εἰς ὑπερρομαντικὰς καὶ θορυβώδεις ἐμπνεύσεις, ἀντλοῦσι αὐτὰς ἐκ πατριωτικῶν ὑποθέσεων, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ ἄνευ τῆς ποιήσεως πολὺ τὸ συγκινητικὸν καὶ θαυμαστὸν ἔχουσι δι' ἡμᾶς, ἐνῶ τώρα εἰς τὸν μεμετρημένον καὶ ἀξιοπρεπῆ τοῦ «Καλογιάννου» ποιητὴν ἦτο καλλιτεχνικὴ ἀνάγκη ἢ ἐκλογὴ ὑποθέσεως αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἀδιαφόρου. Ἔχει δὲ κατὰ τοῦτο ἢ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ «Καλογιάννου» ἐξομολόγησις ἐκεῖνη σημασίαν, ὡς μαρτυροῦσα ὅτι ἢ καλλιτεχνικὴ τοῦ ποιητοῦ ἐξαγνίσις δὲν ἐγένετο διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν ἐπιγνώσει, ὅπως λ. χ. εἰς τὸν Schiller, ἀλλ' ἀνεπιγνώστως ὡς ὄρος φυσικῆς ἀπαραίτητος τῆς τελειοποιήσεως τοῦ καλλιτέχου.

Ἔτερον ἀριστοῦργημα συνθέσεως εἶνε ἢ «Φαρμακωμένη» τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ θέσις τοῦ ποιητοῦ ἦτο ἐνταῦθα πολὺ δυσχερὴς, διότι ἢ κατὰ πρόγραμμα ἐν γένει ποιητικὴ σύνθεσις ἀντίκειται εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐλευθερίαν, πρὸς δὲ μέτριος ποιητῆς παραγωνρίζων τὴν τῆς τέχνης ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰς ἐξωτερικὰς ἀπαιτήσεις μόνον ὑπηρετῶν ἢ θὰ ἐπανελάμβανεν ἐνταῦθα τὰς ἀπείρως ἐπαναληφθείσας ἐλεγειακὰς κοινοτοπίας, ἢ θὰ ἐφιλοτιμεῖτο διὰ τῶν στίχων του νὰ ἀπομιμηθῇ τὴν διεξοδικὴν ρητορικὴν ἱεροκλήρυκος, ὅπως πλείστα τοιοῦτου εἶδους ἔχομεν παραδείγματα, ἐν οἷς οὐδεμία ὑπάρχει ποιητικὴ ἀξία. Ὁ Σολωμὸς ὅμως κατῴρθωσεν ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξιλιώσῃ ἀπέναντι τοῦ κοινῆς τὴν «Φαρμακωμένην», διὰ θαυμασίας συνθέσεως νὰ ἐξαρθῇ εἰς αἰσθητικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος πολὺ ἀνώτερον παντὸς ἄλλου πλαγίου σκοποῦ. Πᾶς ἄλλος ἤθελε κύψει ὑπὸ τὸ βᾶρος τοιαύτης ἐπιβολῆς, ὃ δὲ Σολωμὸς μόνον διὰ τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ καλλιτεχνικῆς δεινότητος καὶ ποιητικῆς ἐλευθερίας κατῴρθωσε συναρπάσας τὰ πάντα ἐκ τῆς γῆς νὰ σύρῃ ἐπὶ τῶν πτερυγῶν τῆς ποιητικῆς του φαντασίας εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἵνα ἐκεῖ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐξαγνίση καὶ τὴν ποίησίν του καὶ τῆς ποιήσεως τὸ ἀντικείμενον. Ὁ ποιητῆς διὰ στροφῶν λίαν συγκινητικῶν, ἐν αἷς θλιβερὰ τῆς φίλης του ἢ ἀνάμνησις ζωγραφίζεται, κινεῖ κατ' ἀρχὰς τὸν ἔλεον ἡμῶν διὰ τὴν οἰκτρῶς τελευτήσασαν νέαν, εἰς τὴν ὅποιαν θὰ ἔπρεπε μάλλον φόρεμα γάμου παρὰ σάβανον, μεταβάτων δὲ εἶτα εἰς τὸ δεύτερον κῶλον διαμαρτύρεται ἐναντίον τοῦ κόσμου, ὅστις δυσφημήσας αὐτὴν ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου της καὶ κατακρίνει τὴν τοιαύτην διαγωγὴν, ἐγείρων οὕτως ἐν ἡμῖν βαθεῖαν ἀγανάκτησιν καὶ λύπην συγχρόνως διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀδικίαν καὶ συμφορὰν. Ἐὰν τὸ ποίημα περιωρίζετο ἕως ἐδῶ, θὰ ἦτο ἀτελές, διότι θὰ κατέληγεν ἀφίνων ἡμᾶς μὲν ὑπὸ τὸ βᾶρος τοῦ λυπηροῦ συναισθήματος, τὸ

δὲ ἀντικείμενον εἰς τὸ αἶσχος καὶ τὴν ἀτιμίαν. Ἄλλ' ὁ θεὸς ποιητῆς κατέχων ἐνδομύχως τὸ μυστήριον τῆς ποιητικῆς ἱεροτελεστίας προχωρεῖ εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ ποιήματός του, ἐν ᾧ μεταρσιούμενος ὑπεράνω τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ φέρων τὴν φαρμακισμένην εἰς τὴν Δευτέραν παρουσίαν πρὸ τοῦ Πλάστου καὶ αὐτὴν ἐξαγνίζει ἀπὸ τὸ αἶσχος καὶ τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν λύπην ἡμῶν διαλύει καὶ τὴν ἀγανάκτησιν ἡμῶν ἱκανοποιεῖ. Πόσον δὲ διάφορον πλέον ἐντύπωσιν προξενεῖ ἢ τελευταία πρὸς τὸν κόσμον ἀποστροφή: Σῶπα, κόσμε, κοιμᾶται στὸ μνήμα, καὶ κοιμᾶται παρθένα σεμνή,» τῆς ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου μέρους ἀναφωνομένης: «Σῶπα ἢ μαύρη κοιμᾶται, στὸ μνήμα κτλ.» Ἐδῶ ὁ ποιητῆς ἐκ τῆς ὑπερόχου ἠθικῆς περιωπῆς κεραυνοβολεῖ τὸν συκοφάντην κόσμον, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος ζητεῖ ἀκόμη ἔλεος, ὅπερ καὶ ἢ λέξις «μαύρη» δηλοῖ.

(Ἀκολουθεῖ)

Κωνσταντίνος Γερογιάννης.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ¹

EN EPI TANHΣΩI KAI IDIΩΣ EN ZAKYNΘΩI

Ἄφου τόσοσιν εὐκαρπος εἶνε ἢ νῆσος αὕτη καὶ ποικιλίαν τόσοσιν σταφυλῶν ἔχει, ἄμα ἔπαυσε νὰ εἶνε ὑλήεσσα, δίκαιον ἔχει ὁ Φώσκολος εἰς τὰς ἀθανάτους Χάριτας νὰ ἄδῃ ὅτι ἢ γενέτειρα αὐτοῦ πατρίς ἔχει

E selve ampie di ulive e liberali

I colli di Lio².

διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἀφθονος εἶνε ἐν τῇ νήσῳ ἢ ἀμπελοργία, κατὰ τὸν σχολιαστὴν λόγιον φίλον μας Martinetti³, καὶ δὴ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀφθονίαν τῆς σταφίδος κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου καὶ Ἀνδρέου Κάλβου⁴. Ἀρχαῖαι τοποθεσίαι, ἄς εὐρομεν εἰς δικαστικά

¹ Συνέχεια ἴδε φυλλάδιον 12 προηγ. τόμου.

² Ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος καὶ Ἀνδρέας Κάλβος ἀναγινώσκουσι Colti (Πρὸς. Giornale di Legislazione e Giurisprudenza, Letteratura κτλ. ἐν Κερκύρα. Ἔτος Α', Τόμ. Β', σελ. 248' καὶ C. Antona Traversi, *Curiosità Foscoliane* σελ. 353—342, 365). Ἄλλ' ὁ πολὺς Chiarini ἐπιβεβαιῶ ὅτι εἰς τὰ χειρόγραφα ὁ Φώσκολος ἔχει colli (Πρὸς. Appendice alle opere di Ugo Foscolo, σελ. 353),

³ Le Grazie interpretate σελ. 13.

⁴ Πρὸς. C. Antona Traversi, *Curiosità Foscoliane* σελ. 335, 365.

ἔγγραφα καὶ κτηματολόγια (catastificazione) τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ ἕκτου αἰῶνος¹, εἰς συμβόλαια τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν σωζομένων συμβολαιογράφων Ζακύνθου ἱερέως Νικολάου Φραγκοπούλου². Αἱ τοποθεσίαι εἶνε αἱ ἑξῆς :

Στὰ Παληάμπελα, Στὰ Εἰάμπελα³, Ἀγριάμπελα, ἔνθα οὐδὲ κατὰ τὸ δέκατον πέμπτον αἰῶνα ὑπῆρχον ἀμπελοὶ ἀλλὰ δένδρα, οἰκίαι ἢ ἄλλαι φυτεῖαι. Εἰς τὸ ἄλλοτε χωρίον Ἄμπελον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος αἱ τοποθεσίαι Ἀσπράμπελα, Μαυράμπελα. Ἄξιον δὲ πολλῆς προσοχῆς εἶνε αἱ τοποθεσίαι ἄς εὔρωμεν εἰς δικαστικά ἔγγραφα τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, Στὰ Πραμιάμπελα, Στὰ Παληόψιφια, Στὰ Ψιτάμπελα, Στῆς Ἀναδεν-

¹ Κτηματολόγια σώζονται εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικεῖον, εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς, εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ἐνῶν. Πρὸς εὑρεσιν παλαιῶν τοποθεσιῶν σπουδαία συμβολὴ εἶνε τὰ ὑπὸ τὸ Δικαστήριον ἐν τῷ ἀρχεῖῳ σωζόμενα ἔγγραφα, ὧν πολλὰ θὰ ἐσάπησαν καὶ ἐξακολουθήσωσι νὰ σήπωνται ἕνεκα τῆς ἀφροντισίας τῶν ἀρμοδίων.

² Τοῦ συμβολαιογράφου τούτου ἐργασθέντος ἀπὸ τοῦ 1503—1537 εὐρίσκονται τὰ ἔγγραφα εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικεῖον, ὅπου ἐν καλῇ καταστάσει εὐρίσκονται τὰ ἔγγραφα 585 συμβολαιογράφων, ἧτοι πάντων τῶν μέχρι τῆς Ἀφομοιώσεως (1886) ἐργασθέντων. Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐπετρέπετο κατ' ἀρχὰς εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ μετέρχωνται τοὺς συμβολαιογράφους, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐγένοντο πολλάκις παράπονα ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν διαθηκῶν παρῶντων τοὺς διαθέτας νὰ ἀφίσωσι περιουσίας εἰς τὰς ἐκκλησίας, τῷ 1606 διάταξις κοινοποιηθεῖσα καὶ ἐνταῦθα τῷ 1607 παρὰ τοῦ γενικοῦ Προβλεπτοῦ Φιλίππου Πασκουαλιγγου, ἀπηγόρευσε τὸ νὰ μετέρχωνται οἱ ἱερεῖς τοὺς συμβολαιογράφους. Ἐτέρα διάταξις τοῦ γενικοῦ Προβλεπτοῦ Ἀντωνίου Πιζάνου ὀρίζει ἵνα οἱ ἀρμόδιοι μὴ δώσωσι πλέον ἀδείας εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ μετέρχωνται τοὺς συμβολαιογράφους. Προσέτι δὲ διέταπεν ὅτι οὐ μόνον αἱ παρὰ ἱερέως γινόμεναι συμβολαιογραφικαὶ πράξεις θὰ ἦσαν ἄκυροι, ἀλλὰ καὶ οἱ παραβάται θὰ ἐτιμωρῶντο διὰ προστήμου ἐκ δουκάτων τριακοσίων ἕκαστος.

«.....Quelli che aveano l'ordine del sacerdozio non possano essere creati Noderi sotto pena, e quelli che esercitassero il carico di Nodero ed alli Esaminatori ordinari che li esaminassero e che notasse l'elezione di ducati 300 per cadauno, e cadauna volta, oltre la nullità et invalidità degli atti che facessero tali Noderi contro il presente ordine detti et cosi non possa sotto le pene suddette esserne anco eletto per l'avvenire Nodero niuno di quelli che al presente sono sacerdoti. (Διάταξις Α. Πιζάνη, 10 Δεκεμβρίου 1631 ἐν Ἀρχιεπισκοπικῷ καὶ Pojago. Leggi Municipali τόμ. Β', σελ. 312, 417). Τὰ ὀνόματα τῶν Ζακυνθίων ἱερέων Συμβολαιογράφων ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ Νέῳ Αἰῶνι Ζακύνθου. Ἄρ. 21.

³ Ὑπάρχει καὶ τὸ ῥῆμα *ἔαμπελίω*. Ἦκουσα χωρικοὺς λέγοντας : «ἔξαμπελίσα καὶ ἐφύτευσα σταφίδες».

δράδες¹, αἵτινες ἔκειντο εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Γερακαρίου. Μεταβάαντες εἰς Γερακαρίον καὶ εἰς τὰ περίχωρα αὐτοῦ, πολλοὺς ἠρωτήσαμεν καὶ πάντες ἐπιβεβαίωσαν ὅτι τοιαῦτα ὀνόματα οὐδέποτε ἤκουσαν. Εἰς γέρον συμβολαιογράφος μόνον μᾶς εἶπεν ὅτι παρὰ τοῦ συγχωρίτου του διδασκάλου ἤκουσεν ὅτι ὑπῆρχε τοποθεσία Πριάμπελα παρὰ τὴν τοποθεσίαν Ἁγίας Μαρίνης. Βεβαίως τὰ Πριάμπελα τοῦ ἐν τῇ μνήμῃ διασώσαντος τὴν τοποθεσίαν ταύτην εἶνε ἡ τοῦ ἐγγράφου Πραμιάμπελα. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐνίοτε ἕνεκα οἰκοδομῶν ἐκκλησίας ἢ ἀγορᾶς τοῦ ὄλου κτήματος παρά τινος ἢ ἕνεκα ἄλλου γεγονότος, μεταβάλλονται τὰ ὀνόματα. Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ ἐν λόγῳ τοποθεσίαι εἶνε προσοχῆς ἄξια, καθότι, νομιζομεν, ὅτι Πραμιάμπελος εἶνε Πραμεία Ἄμπελος, ὅτι Ψιτάμπελα εἶνε Ψιθία Ἄμπελος. Γνωστὸν εἶνε ὅτι παρ' ἀρχαίους ἀναφέρεται ὁ Ψιθίος οἶνος καὶ ὁ Πράμνειος, ἀναφερόμενοι καὶ παρὰ τοῦ Ὁμήρου² καὶ Βιργιλίου³ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ψιθία ἦτο εἶδος ἀμπέλου ἀναφερομένης καὶ ὑπὸ τοῦ Νικάνδρου⁴ τοῦ σχολιαστοῦ, εἰπόντος ὅτι ἐκαλεῖτο καὶ Πραμινία. Ὁ Κέρδανος νομίζει ὅτι ἐφύετο ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ ὁ Κολουμέλλας τὴν ὀνομάζει ἐλληνικὴν⁵. Εἰς ἡμᾶς δὲν ἐνδιαφέρει τοῦτο νὰ ἐξετάσωμεν, καὶ τὸ ἀναφέρωμεν μόνον ἵνα εἴπωμεν ὅτι αἱ ρηθεῖσαι τοποθεσίαι ἔχουσιν ἐλληνικὸν ὄνομα καὶ ὅτι καὶ ἐν Ζακύνθῳ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀμπέλου ἐκαλλιεργεῖτο. Βεβαίως ἡ ὀνομασία Παληοψιφία, νομιζομεν, σχετίζεται μὲ τὴν λέξιν ψιθία.

Ὁ Πάρης δὲ λέγει ὅτι τὴν σταφίδα ἀναμινθήσκουσι τὰ μάλιστα αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ψιθίας ἀμπέλου καὶ τοῦ μέλανος εἶδους αὐτῆς μελαμψιθίας⁶. ἀλλ' ὡς κατωτέρω θὰ ἱστορήσωμεν, γνωρίζομεν ἐπισήμως τὸν τόπον, ἐξ οὗ εἰς Ζακύνθον ἤλθεν ἡ σταφίς.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τοποθεσίαι αἱ ἔχουσαι, ὡς εἴπομεν, σημασίαν, εὐρίσκοντο εἰς Γερακαρίον, ἢ ὡς ἐγράφετο παλαιότερον Γερά Καρύα, καὶ Γερά Καρύο, ἰταλιστὶ δὲ *Gera Cario* καὶ *Gera Caria*. Πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατ'ἄνω καὶ τὰ περίχωρα αὐτοῦ θὰ ἦσαν κατὰ φύτα ἐξ ἀμπέλων, δεῖον νὰ ἀνοίξω-

¹ Καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπάρχει τοποθεσία παρὰ τὰ Σβορώνατα τῆς Λειβαθοῦς φέρουσα τὸ ὄνομα Ἀναδενδράδες (Πρβλ. Η. Α. Τσιτσέλη : Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐν τῷ Παρνασσῷ τόμ. Α', σελ. 677).

² Ἰλιάδ. Δ, 638.

³ Georg B', 93.

⁴ Ἀλεξιφάρμακα Ε', 181.

⁵ Βιβ. Β', 2.

⁶ Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 256.

μεν μικράν παρένθεσιν. Νά ὠνομάσθη ἐκ τοῦ φυτοῦ ἰέρακας ἢ ἐκ τοῦ πτηνοῦ ἰέραξ ἢ ἐξ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος φαίνεται δύσκολον. Νά ὑπῆρξαν ἐκεῖ Κάρια¹ ἀνήκοντα εἰς τινὰ ἐκκλησίαν καὶ οἱ ἱερεῖς ἀπηγόρευον ν' ἀντλήσουν ἐξ αὐτῶν ὕδωρ ὡς ἀνήκοντα εἰς "Ἁγίον τινὰ καὶ συνεπῶς ἦσαν ἱερὰ τὰ κάρια, ἀφοῦ καὶ δημοτικὸν δίστιχον λέγει:

Ἄπο τὰ κάρια ποῦν τ' Ἄγιοῦ, νεράκι ὅποιος παίρνει

Ταῖς συμφοραῖς, τὰ βάσανα ὀπίσωθέ του σέρνει.

ἐπίσης ἀπίθανον νομίζομεν. Ἐκ τοῦ ποιήματος περὶ Καρυῶν (de Nuce) τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Ὀβίδιον, οὐδὲν ἐξάγομεν διὰ τὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρξαν ἐκεῖ κάρυα ἢ ὅτι ἐγένετο παιγνιδίον τι διὰ καρῶν· οὐδὲν περὶ τούτου σχετικὸν ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς². Εἰς τὸ Γερακαρίον ἠκούσαμεν τὸ δίστιχον:

Σὰν παντρευθῆς γιὰ φυλαχτό, θὰ πάρω ἀπὸ τὸ χέρι σου

"Ἐνα καρύδι, ἂν δὲν μπορῶ νὰ πάρω τὸ φιλὶ σου.

Ἄλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκ τῶν ἐκεῖ φυομένων καρῶν ἐμοίραζον οἱ νυμφευόμενοι τὰ κάρυα. Μόνον σημασίαν ἔχει τὸ δίστιχον πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς ἔπραττον οἱ ἀρχαῖοι, μετὰ τὸν γάμον διενέμοντο κάρυα πρὸς δήλωσιν ὅτι οἱ νυμφευόμενοι ἐγκατέλειπον τὰ παιδιὰστικά εἰσερχόμενοι εἰς νέον στάδιον τοῦ βίου³.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου κ. Λάττας⁴ ἔγραψεν ὅτι κατὰ παράδοσιν ὠνομάσθησαν Γερακαρύα, διότι ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, περὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν πολλαὶ καρυαί, ὧν τὰ κάρυα ἔδιδον οἱ ἱερεῖς ὡς ἱερὰ εἰς τοὺς ἐκεῖ προσερχομένους ἀπανταχόθεν τῆς νήσου καὶ τῆς Πελοποννήσου πρὸς λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου. Ἄλλ' εἶνε αὕτη εἰκασία τοῦ ἐπιφανοῦς κληρικοῦ, καθότι οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν ἐπιβεβαιούσαν τοῦτο. Ὁ Βαρβιάνης⁵ νομίζει ὅτι τὰ Γερά καρύα εἶνε πιθανὸν ἐκ τοῦ ἱερὰ Καρνεῖα καὶ συνεπῶς νομίζει ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκεῖ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν τοῦ Καρνεῖου Ἀπόλλωνος τὰ Καρνεῖα. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ ἀπομνημονεύ-

¹ Κάρια = Πηγὰδία μὲ πλατεῖαν διάμετρον μετὰ τῆς πρὸς ἀντλήσιν συσκευῆς, χρησιμεύοντα πρὸς ἄρδευσιν τῶν λαχανοκήπων.— Εἴπομεν ἐξ οἰκογενειακῶν ἐπωνύμων; καθότι καὶ χωρὶα Ζακύνθου φέρουσι ὀνόματα οἰκογενειῶν τινὰ τούτων ἦσαν καὶ ὀνόματα στρατιωτῶν (stradioti) ὡς Γεώργιος Φλόκας, Ἰωάννης Λαμπέτης, Γεώργιος Μουσάκης, Νικόλαος Δημήτριος Μπόκαλης (πρβλ. καὶ Σάθα *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς ἱστορίας* τόμ. ν, σελ. 20—22. 34).

² "Ora Becq de Fouquières *Les jeux des Anciens*.

³ Dizionario Storico Mitologico κτλ. Livorno 1834, τόμ. ν, σελ. 1821.

⁴ Σιδὼν Ἀριθ. 14.

⁵ Χρονικά, χειρόγραφον παρὰ τῶ ἀρχιεπιφυλακείῳ φύλ. 201,

των χρόνων ἐτελοῦντο ἵπποδρομῖαι, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ τοῦ νικῆσαντος ἱππέως. Ὁ δὲ νικητὴς ἐλάμβανεν ὡς γέρας κουλούραν. Ὁ Βαρβιάνης νομίζει ὅτι ὅπου νῦν κεῖται ὁ ναὸς τοῦ ἀγίου Γεωργίου ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο εἶνε εἰκασία. Τὸ βέβαιον εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατωκίετο ἀρχαιοῦθεν, καθότι, ὡς ἀναφέρει ὁ ρηθεὶς Βαρβιάνης, εὐρέθησαν νομίσματα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ, τάφοι ἀρχαῖοι (ἐντὸς ἐνὸς μάλιστα ὑπῆρχεν ἀρχαῖον ξίφος), λυχνίαι καὶ δακρυδόχοι. Ἐπίσης κατ' αὐτὰς εὐρέθησαν ἐντὸς φρέατος εἰς θέσιν Ἁγίαν Μαρίναν, εἰς τὴν ὁδὸν ὀνομαζομένην Βαρκαῶν, κεφαλαὶ τινες μαρμάρινοι ἠκρωτηριασμένοι, τεμάχια κορμοῦ, μέρος κορμοῦ ζῦου καὶ τεμάχιον γεισώματος φέροντος τὰς λέξεις ... ΝΘΙΟΣΕΠΟ ...⁴ πάντα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης δὲ εἰς τὰ Γερακαρία ὑπάρχει τοποθεσία ὀνομαζομένη ἐτι Παληοχώρα⁵. Τὰ εὐρήματα πρὸ πάντων ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὰ Γερακαρία κατωκοῦντο, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα θετικῶν τι νὰ εἴπωμεν. Τὰ ὑπὸ τὴν γῆν φιλοστόργως φυλαττόμενα ἀρχαῖα, ἰδίως δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε καὶ μὲν διεσπαρμένα γεγονότα καὶ μικραὶ τῶν χρόνων ἐκείνων εἰδήσεις, ἀμα δὲ καὶ ἀληθέσταται πληροφορίαι μεγάλης

⁴ Αὐτὰ εἶνε τὰ κατ' αὐτὰς ἀναγγελθέντα παρὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἅτινα ἀνήγγειλεν ὁ φιλόπονος φίλος κ. Χιώτης (*Νέος Αἰὼν* ἀρ. 56). Ἡμεῖς μετέβημεν ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ σοφοῦ φίλου μας κ. Ζαχαριάδου διὰ νὰ μελετήσωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὸ μέρος, ὅπερ ἀπέχει τῆς πόλεως 11 1/2 χιλιόμετρα. Τὸ φρέαρ κεῖται βῆματά τινὰ μακρὰν τῆς οἰκίας τοῦ ἰδιοκτῆτου Νικολάου Παράσχη, ὅστις μὲ εἶπεν ὅτι σκάπτων ἐνόησεν ὅτι ἦτο φρέαρ, καὶ ἀφοῦ ἀφῆρσε τὸ χῶμα μέχρι τοῦ ἀναστήματός του, εὔρε τὰ ἐν λόγῳ τεμάχια ἀνὰ μέσον πετρῶν, ἀκολούθως εὔρεν ἀρκετὴν λάσπην. Μετ' ὀλίγον τὸ νερὸν ἀνέβλυσε καὶ οὕτως ἀπέκτησε φρέαρ καλοῦ ὕδατος, ὡς μᾶς εἶπε, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐπίομεν. Λοιπὸν ὑπῆρξέ ποτε φρέαρ, ἀλλ' ἄδηλον πότε ἐγένετο ἢ ἐπιχωμάτωσις ἐκεῖ. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχόν ποτε ἐκεῖ ἀγάλματα ἢ συμπλέγματα ἀνήκοντα εἰς πλούσιον ἢ εἰς ναὸν τινὰ. Ὁ χρόνος διὰ νέων ἀνακαλύψων θὰ λύσῃ τὸ ζήτημα. Ὁ κ. Χιώτης ἀναπληροῖ οὕτω τὰς ἐπὶ τοῦ γεισώματος λέξεις: Ζακύν[θη]σιος ἐπο[λί]ει. Ἄλλ' ἤμεθα βέβαιοι; ἂν ἐμάντευσε, τότε ἡ Ζακύνθος ἀπέκτησε ἀγαματοποιόν.

⁵ Εἰς τὸ δῆμον Ἐλατίων ὑπάρχει χωρίον φέρον τὸ ὄνομα Ὁξωχώρα. Ἐπίσης εἰς τὰς περιφερείας Μουσάκη, Ρωμῆρι, Τραγάκι ὑπάρχουσι τοποθεσίαι φέρουσαι τὸ ὄνομα Παληοχώρα. Παρὰ τὸ Ρωμῆρι ὑπάρχει τὸ Παληόκαστρο, ἔνθα καὶ ἐρείπια μεσαιωνικοῦ πύργου. Εἰς τὸν Πλάνον καὶ εἰς τὰ Γερακαρία ὑπάρχον τοποθεσίαι ὀνομαζόμεναι Παληοβίγλα. Εἰς τὸ Σκοινάρι ἀναφέρει ὁ Ἀθηναῖος χρονογράφος Κωνσταντῖνος Θεοδώσης Γεωργιλᾶς (1505 καὶ ὄχι 1405) ὅτι ὑπῆρχε μέρος Παληοχωρί καὶ Παλαιὰ κτίρια. Πάντα ταῦτα ἀναμένουσι τὸν ἱστορικὸν των, διὰ νὰ μάθωμεν ἂν ἦσαν ἀρχαῖαι τοποθεσίαι ἢ μεσαιωνικαὶ ἢ ἐγκαταλελειμμένα χωρῖα.

ιστορικής σημασίας, ἀλλ' εἰς τὸν ἱστορικὸν ἐναπόκειται νὰ συμπληρωσῇ τὰ χάσματα τῆς ἱστορίας πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἀρχαιότητος, καὶ διασάφισιν ὧν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς παρασιώπουσιν. Διὸ μετὰ πλείστης προσοχῆς πρέπει νὰ ἀποφαινόμεθα. Ὁ καιρὸς θέλει βεβαίως μᾶς ἀποδείξῃ δι' εὐρήματος ἀρχαίου εἴτε δι' ἐγγράφου πόθεν παράγεται ἢ Ἱερὰ Καρύα ἢ τὰ Ἱερὰ Κάρνα ἢ τὸ Γερακαρίο. Τοῦτο μόνον εἶνε βέβαιον καὶ ἐπισημῶς ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους δὲν ἦτο ἀκατοίκητον μέρος¹. Καὶ τώρα κλείομεν τὴν παρένθεσιν, ἐπικαλούμενοι τὴν εὐμένειαν τῶν ἀναγνωστῶν.

* *

Συγγραφεῖς, νομίσματα, ἐγγραφα, τοποθεσίαι, ἐπιβεβαιούσιν ὅτι ἐν Ζακύνθῳ ἡ ἀμπελος ἐκαλλιεργεῖτο, ἀλλὰ ἀπὸ ποίας ἐποχῆς ἤρξατο ἡ καλλιεργία τοῦ εἶδους τοῦ παράγοντος τὴν εὐεργετικὴν σταφίδα; πάντοτε ἐκαλεῖτο σταφίς; ἀπὸ πότε ἤρχισε νὰ λέγηται κυρινθιακὴ σταφίς;

Πρὸς ἀπάντησιν, κατὰ πρῶτον φέρομεν εἰς φῶς ἀνέκδοτον ποιημάτιον τοῦ δεκάτου ἐκτοῦ αἰῶνος, ὅπερ λύει εὐτυχῶς ἐν ζήτημα, δῆλα δὴ ὅτι τὸ εἶδος ταύτης τῆς ἀμπέλου ἐκαλεῖτο λιανορρωγί.

Εὐπνα, ζύπνα, ἂν κοιᾶσαι, ὦ μαυρομάτα,
Τὸν ἥλιον πρὶν ἰδοῦμε ἀπ' τὰ βουνά μας,
Προτοῦ τοῦ τρύγου πιάσομε τὰ ἐργάτα
Πρὶν βάλουμε στ' ἀλώνια ἀγάλι ἀγάλι
Τὸ μαῦρο λιανορρωγί,
Ποῦ μὲ τῆ θεία τῆ δύναμι καὶ χάρι
Τὸ κάνουμε σταφίδα.

¹ Ὁ Διόδωρος (15,45) ἀναφέρει τῆς Ζακύνθου *χωρίον ὄχυρον παρὰ θάλατταν, ὃ προσηγόρου Ἀρκαδίας, ἐκ τούτου δ' ὀρμώμενοι καὶ βοηθὸν ἔχοντες τὸν Τιμόθεον ἐκακοποιοῦν τὸς ἐν τῇ πόλει οἱ πολέμιοι.* Ἄδελον ποῦ νὰ ἦτο ἡ τοποθεσία αὕτη. Ὁ Samuel Butler (A general Atlas of ancient and modern Geography) τὴν σημειοῖ εἰς τὸ Σκοπόν, τὸ πάλαι Ἑλλάτος. Ὁ Kiepert (Neuer Atlas von Hellas) τὴν σημειοῖ παρὰ τὸ Βουγιάτον μεθ' ἑνὸς ἐρωτηματικοῦ, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Riemann (Rech. Archéol. σελ. 4) ἡ Ἀρκαδία δέον νὰ εἶνε παραθαλάσσιος καὶ τὴν νομίζει πιθανῶς κειμένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἐπὶ τινος λόφου. Δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ ἦτο ἡ Ἀρκαδία εἰς τὰ Γερακαρία, ἐξ ὧν εὐκόλως θὰ ἐκακοποιοῦν τοὺς ἐν τῇ πόλει, ἀπεχούση περίπου 10 χιλιομέτρα. Ἀπίθανον θεωροῦμεν νὰ ἔκειτο ἡ τοποθεσία αὕτη εἰς τὸ Ἀκρωτήρι ἢ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Σκοποῦ, καθότι τὰ μέρη ταῦτα κείνται ἐγγὺς τῆς πόλεως. Εἰς τὸν Δῆμον Ναφθίων, παρὰ τὸ κόλπον τοῦ Κεραιοῦ, ὑπάρχει τοποθεσία Ἀρκαδιόν, ἀλλ' ὁ κ. Χιώτης εἶπεν εἰς τὸν μακαρίτην Riemann ὅτι προέρχεται ἐξ ὀνόματος νέας οἰκογενείας (ἐνθ. ἄνωτ.).

Εὐπνα, ἀφέντρα, ζύπνα, λυγερὴ μου,
Τᾶστρα κτυποῦν τῆ πόρτα νὰ ξυπνήσουν
Τὸ ἥλιο τὸν ἀφέντη, γὰ νὰ χύνη
Ὅπου διαβῆ χρυσάφι μὲ τσ' ἀχτίδες.

Ἐκτὸς τοῦ ποιηματίου τούτου, ἔχομεν διαθήκας, συμβόλαια, καταγραφὰς κτημάτων, ἅτινα ἀναφέρουσι λιανορρωγί ἄσπρο, κόκκινον, μαῦρον. Τῷ 1500 ὑπῆρχον εἰς Βαραῖς καὶ Μαργάρια, κτήματα ἄσπρου λιανορρωγίου. Τῷ 1509 εἰς Λιθακιά ὑπῆρχεν οἰκία ἀνὰ μέσον λευκοῦ καὶ κοκκίνου λιανορρωγίου. Τῷ 1580 δίδονται εἰς προῖκα 20 ἀξινάρια λιανορρωγί (ἀγνοοῦμεν τὸ χρῶμα), εὐρισκόμενα εἰς Γερακαρία· τῷ 1530 δίδεται εἰς χωρικὸν κτήμα εἰς σεμπρία ἀξιναρίων 30 λιανορρωγί μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκριζωθῇ καὶ φυτεύσῃ ἐκ τοῦ νέου μαύρου λιανορρωγί ποῦ ξηραίνεται καὶ γίνεται πάσουλο τσελέντε¹. Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι κατὰ πρῶτον λιανορρωγί ἐκαλεῖτο ἡ σταφίς. Εἰς συμβόλαια τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἀπηντήσαμεν ὅτε μὲν ἀπλῶς σταφίς, *uva passa*, ὅτε δὲ λιανορρωγί· ἀκολούθως ἡ λέξις λιανορρωγί ἐχρησίμευε διὰ τὰς σταφυλὰς ἐχούσας μικρὰς λευκὰς ρᾶγας, αἵτινες ἐνίοτε ἐκαλοῦντο ἄσπρη σταφίδα².

Τὴν σημερινὴν σταφίδα εὐρομεν πρῶτον εἰς συμβόλαια, ἔπειτα εἰς τὰ ἐπίσημα ἐγγραφα, καθότι ἡ κυβέρνησις ἀνέφερε τὸν καρπὸν τοῦτο, ὅτε ἀρκετὰ ἐπολλαπλασιάσθη καὶ ἤρξατο νὰ γίνηται ἀντικείμενον ἐμπορίου.

* *

Σταφυλαὶ μὲ μικρὰς ρᾶγας ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Πλίνιος³ ἀναφέρει τὰς λεπτορρωγας (*leptorogas*) καὶ ἕτερον εἶδος ἑλληνικῆς σταφυλῆς μικρὸν, τρυφερὸν (*uva parva*). Ὁ Βιργίλιος ἐπίσης ἀναφέρει σταφυλὰς μὲ μικρὰς ρᾶγας:

Et passo psithia utilil tenuisque lageos
Tentatura pedes olim vincituraque linguam;
Purpureae preciaeque⁴

¹ Ἐξαιρετος σταφίς.

² Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σταφίδος, ἦτοι τῆς σταφυλῆς μὲ μερικὰς λευκὰς ρᾶγας λεγόμενον εἰσέτι λιανορρωγί, ὁσμέραι ἐκλείπει, ἅτε μὴ χρησιμεῖον εἰς τίποτε. Εἰς τινὰ μέρη ὑπάρχουσι κλήματα τινὰ, ὡς λ. χ. εἰς τὸ κτήμα τοῦ κυρίου Δημητρίου Μινώτου, ὅστις τὰ διατηρεῖ χάριν ἱστορικῆς μᾶλλον ἀξίας. Οἱ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν ἐνθυμοῦνται εἰσέτι ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἔνθα κεῖται νῦν ἡ ὠραία Λέσχη Ζακύνθος ἄλλοτε ἦτο ἡ *gran guardia* ἢ μέγας σταθμός, καὶ ἔξωθεν ἔκειτο μέγα κλῆμα λευκῆς σταφίδος ἢ λιανορρωγίου.

³ Βιβλ. XIV, 3, 41.

⁴ Georg. II, 93 — 95 — Πρβλ. Πλίνιον XIV, 4. Κολουμέλα III, 2 καὶ ε.

Κατωτέρω ὁ αὐτὸς Βιργίλιος ἀναφέρει τὴν μικρόρραγα ἀργίτιδα *argitis minor*¹, ἧς ὑπῆρχεν εἶδος καὶ μετὰ χονδρῶν ραγῶν², ὥστε ὁ Πάρτε³ ὀρθῶς λέγει ὅτι εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον καὶ μικρόρραγα, ἀπύρρηνα εἶδη σταφυλῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης προβάλλει τὴν ἐρώτησιν διὰ τὴν τῶν τε μύρτων τὰ ἐλάττω ἀπυρρηνότερά ἐστι καὶ ἐν ταῖς φοίνιξι καὶ ἐπὶ τῶν βοτρυῶν.

Τώρα ἄς ἴδωμεν ἂν διὰ τῆς λέξεως σταφίς ἐθεώρουν πρὸ τεσσάρων καὶ ἐπέκεινα αἰώνων τὴν σημερινὴν μόνον σταφίδα. Διὰ τὴν λύσωμεν τὴν ἀπορίαν ταύτην, ἠρευνήσαμεν τὰ βιβλία τοῦ Τελωνείου κατὰ τὰ πρῶτα τῆς Ἑνετοκρατίας ἔτη καὶ τὰ ἀρχαιότερα συμβόλαια. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ἐπέισθημεν ὅτι σταφίδα ἐκάλουν καὶ πᾶσαν ξηρὰν σταφυλὴν, τὸ *Τσιμπίπο*, λ. χ. Τῷ 1504 Πατρεύς τις δίδει εἰς προῖκα, σὺν ἄλλοις, καὶ κατ' ἔτος 1000 λίτρας ἐνετικὰς σταφίδα ἢ ξηρὰ σταφυλία, δῆλα δὴ *τσιμπίπο*. Τῷ 1504 ἔρχεται ἐκ Κεφαλληνίας πλοῖον ἔχον καὶ 1000 περίπου λίτρας σταφίδος ἀπὸ σταφυλῆν στάζια (*stasia*) ἢ ξηροστάφυλο (*sirostafilo*)⁴. Τῷ 1526 κατηγορεῖται ὁ Μιχαὴλ Ἀβραμίτης διότι ἐκλεψεν 100 λίτρας σταφίδα ἢ *τσιμπίπο* ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ξένον (*stafida sive cibibo del Levante forestiero*). Τῷ 1510 ἀναχωρεῖ διὰ Ἑνετιαν πλοῖον φορτωμένον σταφίδα χονδρὰν καὶ λεπτὴν, ἥτοι *τσιμπίπο* τῆς Ζακύνθου καὶ λιανορρωγι ξηρὸν ἀπὸ τὰς Πάτρας. (*Stafida grassa et iminuta ossia sibibo del Zante et lianoroga secco del Morea*). Σημειώ-
τέον ὅμως ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο γενικὸς κανὼν, καθότι, τῷ 1510 ἦλθεν ἐκ Πατρῶν πλοῖον φέρον καὶ σταφίδα καὶ *τσιμπίπο*, (*uva passa et cibibo*). Τῷ 1511 πλοῖον κάμνει γνωστὸν εἰς τὴν ἀρμοδιαν ἀρχὴν ὅτι ἐκ τῆς τρικυμίας ἔρριξεν εἰς τὴν θάλασσαν τρία σακκιά σταφίδας καὶ δύο *τσιμπίπο* (*tre sacchi stafida et due di cibibo*). Ἐκ τούτων δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι παρὰ τισι ἐγένετο σύγχυσις μεταξὺ σταφίδος καὶ *τσιμπίπου*. ὅτι ἄλλοι γενικῶς σταφίδα ἐκά-

¹ Georg. II, 99.

² Πρὸβλ. Κολουμέλλα III, 2, 21.

³ Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη κτλ. σελ. 255.

⁴ Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σταφυλῆς ἴσως εἶνε τὸ ἐκ Θάσου, τὸ ἀναφερόμενον παρὰ τοῦ Βιργιλίου ὑπὸ τὸ ὄνομα *Thasiae vites* (Georg. II, 91) καὶ παρ' ἄλλων ἀρχαίων. Τῆς ἀμπέλου ταύτης ὁ οἶνος θάσιος λεγόμενος ἦτο ἀξιόλογος. Ὅμως ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπάρχει χθαμαλὴ τοποθεσία ἐν Ἐλειῶ ὀνομαζομένη *Στασειὸ* (ἔρα Τσιτσέλη ἐνθ. ἄνωτ.). Ὑπάρχει ἄρα γέ τι κοινὸν μεταξὺ τῆς στάσιος σταφυλῆς καὶ τῆς εἰς *Στασειὸ* τοποθεσίας, ἢ ἔλαβεν ἡ σταφυλὴ αὕτη τῆς Κεφαλληνίας τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ τόπου τούτου, ἢ μετεφέρθη ἐκ τῆς νήσου Θάσου;

λουν πᾶσαν ἀπεξηραμμένην σταφυλὴν, ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον σταφίς ὀνομάσθη μόνον ἢ σημερινὴ λεγομένη σταφίς.

Ἐἴπομεν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καθότι σταφίδα, καὶ μετὰ πλεονασμοῦ ἀσταφίδα οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐκάλουν ἀναμφίβῶς πᾶσαν ἀπεξηραμμένην ρᾶγα σταφυλῆς. Αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει τὸ παρὰ Θεοκρίτῳ:

Ἄ σταφυλις σταφίς ἔστ', οὐδὲ ρόδον αὖτον ὀλεῖται

καὶ ἡ παροιμία ἀνδρός, γέροντος, ἀσταφίς τὸ κρανίον.

Ὡς ἀπεξηραμμένη σταφυλὴ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἑεροφῶντα, Θεόφραστον, Διοσκορίδην καὶ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ λεξικογράφους. Καὶ τὸν ἐκ σταφίδος, ἥτοι ἀπεξηραμμένων σταφυλῶν οἶνον ὁ Ἱπποκράτης καὶ ἄλλοι σταφιδίτην ἐκάλουν. Ὅ,τι διὰ τῆς λέξεως σταφίς ἐνόουν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἐνόουν καὶ οἱ Λατῖνοι διὰ τῆς λέξεως *uva passa*. Ὁ Πλίνιος λέγει *uva passa quam astaphida vocant*¹. Ὡστε *passa* (ἐκ τοῦ *patior*, ὅπερ δύναται νὰ ἔχη καὶ τὴν σημασίαν τοῦ σταφιδῶ) δηλοῖ ὅτι ἡ σταφυλὴ εἶνε ἀπεξηραμμένη. Καὶ οἱ Ἑλληνες ἐκάλουν σταφιδίτην τὸν ἐκ σταφίδος οἶνον· οὕτω καὶ οἱ Λατῖνοι ἐκάλουν αὐτὸν *passum*, διὸ «*Unde passum dicitur vel quia solem aut ignem patitur, vel quia soli expanditur*»². Καὶ οἱ Ἴταλοι συνεπῶς, διὰ τῆς λέξεως *uva passa*, τὸ αὐτὸ ἐννοοῦσι. *Passo* παρὰ τοῖς Ἴταλοῖς δηλοῖ καὶ χόρτον, καρπὸν μεμαραμμένον ἢ ἀπεξηραμμένον. Διὸ τὴν σταφίδα καλοῦσι *uva passa* καὶ *passolina*, *passola* καὶ *passulo*, λέξεις ἀναφερομένας καὶ παρὰ τῶν δοκίμων συγγραφέων Καβάλλα καὶ Ρέδη³.

Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ κυριώτερον ζήτημα. Ἀπὸ πότε ὀνομάζεται Κόρινθιακὴ σταφίς; καὶ διατί; ὑπῆρξεν εἰς τὴν Κόρινθον σταφίς;

(Ἀκολουθεῖ).

Σπυρίδων δὲ Βιάζης.

¹ Βιβ. XXIII, 12 (14).

² Κολουμέλλα 12, 16. Πρὸβλ. καὶ Πλίνιον XIV, 11 (9).

³ Πρὸβλ. Λεξικὸν τῆς *Crusca* ἐν λέξεσι *passo*, *passolo*.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ο ΙΑΤΡΟΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ. Πρὸς χρῆσιν τῶν μητέρων καὶ τῶν παιδαγωγῶν ὑπὸ *G. Variot* ἱατροῦ τῶν ἐν Παρισίοις νοσοκομειῶν, πρῶην πρωτιάτρου τῆς ἰατρικῆς σχολῆς ἐν τῷ νοσοκομείῳ τῶν νοσούντων παιδῶν, ἐπιθεωρητοῦ ἱατροῦ τῶν σχολείων τῆς πόλεως τῶν Παρισίων. Μεταφρασθεὶς καὶ πολλαῖς σημειώσεσιν ἐπαυξηθεὶς ὑπὸ **Σπυρ. Ἰω. Κανέλλη**, παθολόγου ἱατροῦ. Μετὰ πολλῶν ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων. Ἐν Ἀθήναις, παρὰ τῷ ἐκδότῃ Σ. Κουσουλίνῳ, 1893.

Τὸ ἄριστον καὶ χρησιμώτατον τοῦτο σύγγραμμα, οὐ τινος τὴν μετάφρασιν ἐφιλοπόνησεν ἀξιεπαίνως ὁ μεταξὺ τῶν νέων ἡμῶν ἐπιστημόνων διακεκριμένος ἱατρός κ. Κανέλλης, συνιστῶμεν ἐνθέρμως εἰς πᾶσαν οἰκογένειαν ὡς πολῦτιμον ἐφόδιον.

ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ὑπὸ **Φριδ. Ἀλβάν**. Μέρους Β'. Ἱστορικὴ Ἐποχὴ. Ἐν Κερκύρα. Τυπογραφεῖον ἡ Κέρκυρα, 1893.

Καὶ τὸ Β' τοῦτο μέρος τοῦ ἄνωτέρω ἀξιολόγου συγγράμματος ἄρτι ἐκδοθὲν καὶ πραγματευόμενον περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας μέχρι τῆς τῶν Ρωμαίων ἐπικρατήσεως, περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς νήσου, τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν νομισμάτων αὐτῆς, χαρακτηρίζει ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ σαφήνεια ἡ παρατηρουμένη εἰς τὰ ἔργα τοῦ γνωστοῦ λογίου συγγραφέως.

ΧΑΡΑΔΑΜΠΟΥΣ ΑΝΝΙΝΟΥ

ΑΤΤΙΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ

Διηγήματα, εἰκόνες, σκηναί, μονόλογοι, φαντασμαγοραὶ, πραγματεῖαι, σάτυροι, κλπ.

Τόμος κομψός, εἰκονογραφημένος.

Τιμᾶται διὰ μὲν τοὺς συνδρομητὰς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ δο. 3, ἐν δὲ τῷ ἐξωτερικῷ φρ χρ. 3.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγγραφῶσι συνδρομηταὶ εἰς τὰς προσεχῶς ἐκδοθησομένας «Ἀττικὰς Ἠμέρας» παρακαλοῦνται νὰ δηλώσωσι τοῦτο πρὸς τὸν συγγραφέα, ἀποστέλλοντες ἅμα καὶ τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν.

ΔΗΛΩΣΙΣ

Τὸ παρὸν **Α'** φυλλάδιον τοῦ **ΙΓ'** τόμου ἀποστέλλεται καὶ εἰς πολλοὺς μὴ ἐγγεγραμμένους ὡς συνδρομητὰς. Διὸ παρακαλοῦνται ὅσοι ἐκ τούτων δὲν εὐαρεστοῦνται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνδρομηταί, νὰ ἐπιστρέψωσιν ἡμῖν τὸ φυλλάδιον πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐπομένου.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ